

EIVIND BRÅSTAD JENSEN

Skoleverket og de tre stammers møte

EUREKA NR 7 • 2005

EIVIND BRÅSTAD JENSEN

SKOLEVERKET OG DE TRE STAMMERS MØTE

*Skolen kan kun give Grundlaget
Det er Livsforholdene som avgjør*

Eureka 7/2005

1. opplag 2005

Utgiver: Eureka forlag, Høgskolen i Tromsø, 9293 Tromsø

Sentralbord: 77 66 03 00

Telefaks: 77 68 99 56

Epost: eureka@hitos.no <http://www.hitos.no>

Tidligere utgivelser på Eureka forlag: <http://www.hitos.no/fou/eureka/publikasjoner>

Layout: Eureka forlag (v/K. Olav Holm)

Trykk og omslagslayout: Lundblad Media AS, Tromsø

Omslagsbilde: Ingun Utsi: "Gammelt internat" (utsnitt)

© Ingunn Utsi / BONO 2005

Eureka 07/2005

ISBN-13: 978-82-7389-080-1

ISBN-10: 82-7387-080-5

ISSN 1502-8933

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorganisasjon for rettighetshavere til åndsverk.

Forord

Da arbeidet med denne framstillinga startet, var hensikten primært å revidere boka "Fra fornorskningspolitikk mot kulturelt mangfold" som kom ut på Nordkalott Forlaget i 1991. Etter hvert fant jeg det både ønskelig og berettiget å vektlegge skoleverkets historiske rolle overfor minoritetene i nord på en grundigere og mer utfyllende måte enn i boka fra 1991. Det foreliggende produkt bygger derfor i begrenset grad på boka fra 1991.

Samtidig er det lett å erkjenne at det fortsatt er mange ubesvarte spørsmål, og følgelig interessante problemstillinger å gripe fatt i, som angår skolens møte med minoritetene i nord.

Flere av mine tidligere og nåværende kolleger skal ha stor takk for å ha brukt tid på gå grundig og kritisk gjennom manuset. Av disse står Sidsel Meløe i ei særstilling med sine tallrike og gjennomtenkte kommentarer. Johannes Sørensen, Rita Tiller og Mary Brekke har også gitt nyttige tilbakemeldinger.

Min kone, Kari, har også denne gangen lest og kommentert hele veien.

Boka er skrevet med støtte fra Det Faglitterære Fond og Troms fylkeskommune, utdanningsavdelingen.

Tromsø, september 2005

Eivind Bråstad Jensen

Innhold

INNLEDNING	7
DEL1 OM EN FLERKULTURELL LANDSDEL OG OPPLYSNINGSARBEID FRAM MOT 1850.....	10
KAPITTEL 1 NORD-NORGE – EN FLERKULTURELL LANDSDEL	11
KAPITTEL 2 FRAMVEKTEN AV ET SKOLETILBUD FOR SAMENE, EN FØLGE AV MISJONSVIRKSOMHETEN	17
<i>Innledning</i>	17
<i>Tidlig misjonsvirksomhet</i>	17
<i>Thomas von Westen (1682–1727)</i>	18
<i>Skiftende syn på bruk av samisk</i>	19
<i>Amtmannen i Nordlandene angriper tilflyttede samer fra Sverige</i>	20
<i>Peder Vogelius Deinboll (1783–1874) og opprettelsen av Trondenes Seminar</i>	21
<i>Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) – en engasjert forsvarer av samisk og kvensk språkbruk</i>	24
<i>Kritisk søkelys på Stockfleths virke</i>	27
<i>Oppgjøret med Stockfleth</i>	30
KAPITTEL 3 SEMINARET OG DE SAMISKE SEMINARISTENE	35
<i>Innledning</i>	35
<i>Tidlig skepsis til og kritikk av samiske seminarister</i>	36
<i>Misnøye med de samiske seminaristenes lærerarbeid</i>	38
<i>Forslag om egen samisk lærerutdanning</i>	40
<i>Myndighetene forsterker kritikken av samiske lærere</i>	42
<i>Oppsummering</i>	43
DEL2 CA. 1850 – CA. 1950 HUNDRE ÅR MED FORNORSKNINGSPOLITIKK ..	44
<i>Innledning</i>	44
KAPITTEL 4 MOT ET HARDERE MINORITETSPOLITISK KLIMA.....	45
<i>Innledning</i>	45
<i>Nasjonalisme og sosialdarwinisme</i>	45
<i>Sikkerhetspolitiske motiver bak intensivert fornorskning</i>	49
<i>Folkelige fordommer mot samene i skjønnlitteraturen</i>	50
KAPITTEL 5 SKOLEVERKET FIKK EN NØKKELROLLE I FORNORSKNINGSARBEIDET	53
<i>Innledning</i>	53
<i>Overgangsdistrikt og rene språkdistrikt</i>	53
<i>Skiftende regler for friplassordninga, en god indikator på fornorskningstilviljen</i>	55
<i>”Man tager helst norske” Endrede opptaksregler gjør det stadig vanskeligere for samer og kvener å komme inn på Seminaret</i>	56
<i>Fripllassene overføres til Altens lærerskole</i>	59
<i>Fripllassene tilbake til Seminaret</i>	60
<i>Kvensk blir fag på Seminaret fra 1870</i>	63
<i>Fripllassordninga under press</i>	65
<i>Krav om gjeninnføring av fripllassene</i>	71
<i>Andre tiltak finansiert av Finnefondet</i>	74

KAPITTEL 6 INTENSIVERT FORNORSKNING AVSPEILES I NYE LÆRERINSTRUKSER, LÆREBØKER OG UNDERVISNINGSMETODER	77
<i>Innledning</i>	77
<i>Nye lærerinstruksjoner i 1862 og 1870</i>	77
<i>Samisk utgave av P. A. Jensens lesebok vekker strid</i>	78
<i>Fornorskningens Magna Charta – Lærerinstruksjonen fra 1880</i>	80
<i>Småbarnskolene</i>	83
KAPITTEL 7 SKOLEVERKETS FORNORSKNINGSBEREDSKAP STYRKES YTTERLIGERE GJENNOM OPPRETNING AV EGET EMBETE SOM SKOLEDIRIGJØR I FINNMARK OG EI OMFATTENDE UTBYGGING AV STATSINTERNATER	85
<i>Innledning</i>	85
<i>Finnmark får egen skoledirektør</i>	85
<i>Storstilt satsing på statlige internatskoler</i>	86
<i>Noen bilder fra miljøet rundt et av de første statsinternatene, Fossheim i Neiden</i>	89
<i>Mange friplasselever ble internatbestyrere</i>	91
<i>Ungdomsskolen som kulturelt grensevern</i>	93
<i>Lite rom for samisk og kvensk språk og kultur i skolen</i>	96
KAPITTEL 8 STORT SETT ENIGHET OM FORNORSKNINGSPOLITIKKEN PÅ LÆRERHOLD	99
<i>Innledning</i>	99
<i>Lærere som observatører eller deltakere i lokalt liv?</i>	99
<i>Et lojalt lærerkorps bak fornorskingsprogrammet</i>	100
<i>Også lærere tilknyttet arbeiderbevegelsen støttet fornorskingslinja</i>	102
<i>Lærergruppas dominerende politiske rolle i en del fleretniske kommuner</i>	104
KAPITTEL 9 SAMISKE LÆRERE SOM STØTTET SKOLENS FORNORSKNINGSARBEID.....	107
<i>Innledning</i>	107
<i>Nils Paul Xavier (1839–1918)</i>	107
<i>Ole John Reiersen (1835–1899)</i>	109
<i>John Rasmus Nilsen (1835–1919)</i>	111
<i>Johannes Reiersen (1873–1937) og boka ”Skolen i Finmarken”</i>	113
KAPITTEL 10 LÆRERNE TRENGTE STØTTE FRA ”LIVET SELV” OM FORNORSKNINGA SKULLE HA FRAMGANG.....	119
<i>”Arbeidet med fornorskningen kræver særegen Lærebegavelse”</i>	119
<i>”Skolen kan kun give Grundlaget. Det er Livsforholdene som avgjør”</i>	121
<i>Oppsummering</i>	126
KAPITTEL 11 SAMISKE LÆRERE I OPPOSISJON TIL FORNORSKNINGSLINJA	131
<i>Innledning</i>	131
<i>Isak Saba (1875–1921) og Anders Larsen (1870–1949)</i>	131
<i>Fra et lærermøte for Vest-Finnmark i 1904</i>	133
<i>Reaksjoner etter et intervju med Isak Saba i Norsk Skoletidende</i>	135
<i>Per Pavelsen Fokstad (1890–1973)</i>	136

KAPITTEL 12 MOTSTAND MOT FORNORSKNINGA PÅ GEISTLIG OG AKADEMISK, SÅ VEL SOM PÅ LÆSTADIANSK HOLD.....	151
<i>Innledning</i>	151
<i>Jens Andreas Friis (1821–1896)</i>	152
<i>Biskop Skaar (1828–1904)</i>	156
<i>Biskop Bøckman (1851–1926)</i>	159
<i>Pastor Jens Otterbech (1868–1921)</i>	162
<i>Læstadiansk opposisjon</i>	164
<i>Nord-Tromsbefolkninga tar til motmæle mot nasjonalbevisste lærere</i>	167
<i>Biskop Eivind Berggrav (1884–1959)</i>	169
<i>Hans Vogts (1903–1986) fundamentale kritikk av fornorskningspolitikken</i>	172
<i>Foreldremotstand mot fornorskning i skolen</i>	173
<i>Skoleloven av 1936, og Alf og Margrethe Wiigs forslag i 1939 om samisk i skolen</i>	175
<i>Oppsummering</i>	176
KAPITTEL 13 SAMFUNNSEDRINGER OG SAMISK IDENTITETSFORVALTNING	181
<i>Innledning</i>	181
<i>Teknologiske nyvinninger og økt lokalpolitisk aktivitet</i>	181
<i>Pomorhandelen opphører</i>	182
<i>Norsk borte og samisk hjemme</i>	182
<i>Fornorskning – en prosess over tre generasjoner</i>	183
DEL3 MOT EN PLURALISTISK MINORITETSPOLITIKK.....	186
<i>Innledning</i>	186
KAPITTEL 14 FULLSTENDIG KURSEDRING I NORSK MINORITETSPOLITIKK	
ETTER ANDRE VERDENSKRIG	187
<i>Innledning</i>	187
<i>Samordningsnemnda for skoleverket</i>	187
<i>Lokale reaksjoner på Samordningsnemndas utspill</i>	188
<i>Fortsatt fornorskning</i>	189
<i>Liten interesse for samisk språk- og kulturreisning</i>	190
<i>Samekomiteen av 1956</i>	191
<i>Lokal motstand mot Samekomiteens forslag</i>	192
<i>Stortinget vedtar samepolitiske retningslinjer</i>	193
<i>Fortsatt samepolitisk strid i Finnmark</i>	194
<i>Det samepolitiske arbeid har gitt resultater</i>	196
KAPITTEL 15 GLØTT INN I TRE SAMISKE MILJØ I NORDLAND OG TROMS.....	197
<i>Innledning</i>	197
<i>Trekk i utviklinga av det samiske samfunn i Tysfjord</i>	197
<i>Gløtt fra et markasamisk miljø på slutten av 1880-tallet</i>	203
<i>Kåffjord kommune og striden om samisk læreplan, L97S</i>	207
KAPITTEL 16 AVSLUTNING	215
<i>Et kort tilbakeblikk</i>	215
<i>Mot vår egen tid</i>	218
REFERANSER	225
STIKKORD- OG NAVNEREGISTER	231

Innledning

Denne boka består av tre deler. Del 1 gir først en kortfattet presentasjon av Nord-Norge som en historisk sett flerkulturell landsdel. Så følger en gjennomgang av opplysningsarbeidet blant samer og kvener fra tidlig på 1700-tallet og fram til ca. 1850. Dette skjedde i regi av kirka og presteskapet, og det dreide seg i stor grad om misjonsvirksomhet der Thomas von Westen og Nils Viebe Stockfleth sto sentralt. Prosessen som førte fram til opprettelsen av landets første offentlige lærerseminarium på Trondenes i 1826, og denne institusjonens rolle og betydning for opplysningsarbeidet blant samer og kvener blir forholdsvis grundig belyst. I den sammenheng blir det også satt søkelys på de første samiske elevene ved Seminaret. Geografisk dekker denne første delen hele Nord-Norge. I tid faller denne delen sammen med den første av de fire epokene som skolehistorikeren Alfred Oftedahl Telhaug har delt norsk skolehistorie i, nemlig den internasjonale, pietistiske epoken som han tidfester til perioden fra ca. 1750 til ca 1850.

De to viktigste kildene for framstillinga av denne epoken er Helge Dahls avhandling fra 1957, "Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814–1905" (Dahl 1957) og Christian Wiiks "Tromsøseminarister" fra 1948. Med utgangspunkt i grundige arkivstudier presenterer Dahl et omfattende materiale som samlet gir en solid dokumentasjon av myndighetenes planer, strategier og vurderinger av opplysningsarbeidet blant samer og kvener. Dahl holder framstillinga tett opp til kildene og foretar i liten grad egne analyser og vurderinger. Boka har vært referert til av de aller fleste som senere har skrevet om emnet. Likevel inneholder den mye stoff som i liten grad har vært trukket fram tidligere. Det gjelder beskrivelser av arbeid med lærebøker, undervisningsmetoder, særlig i språkopplæringa, og det gjelder det omfattende stoffet som tar for seg lærer-rekruttering og lærervurdering.

I "Tromsøseminarister" har Christian Wiik fra Kvæfjord, som selv gikk ut av Seminaret i 1878, samlet til dels fyldige biografiske opplysninger om samtlige av de ca. 600 seminaristene som gikk ut fra Trondenes Seminar (Tromsø Seminar fra 1848) i 50-årsperioden 1829 til 1879. Disse biografiene forteller mye om samiske så vel som norske læreres virke i fleretniske miljøer nordpå. Også den andre delen av boka trekker betydelige veksler på Helge Dahls og Chr. Wiiks arbeider. Ellers bygger mye av framstillinga, som det går fram av

både henvisninger i teksten og av litteraturoversikten, på den omfattende forskning på feltet som er utført ved flere av fagmiljøene ved Universitetet i Tromsø. Denne delen faller i tid langt på vei sammen med den andre av Telhaugs skolehistoriske epoker som han kaller den nasjonale, demokratiske. I tid avgrenser han den til årene mellom ca. 1850 og ca. 1935. Perioden fra ca. 1935 til 1980 kaller Telhaug for den sosialdemokratiske. Men siden skolepolitikken overfor minoritetene i nord ikke endret seg ved Arbeiderpartiets maktovertaking i 1935, er andre del av boka trukket fram til ca. 1950. Det var i denne hundreårsperioden skoleverket for alvor ble tatt i bruk som et redskap i myndighetenes fornorskningspolitikk.

Geografisk avgrenser bokas andre del seg i all hovedsak til Finnmark og Nord-Troms. Dette skyldes at myndighetene i liten grad drev en aktiv minoritetspolitikk med sikte på fornorskning av de samiske miljøene i resten av Nord-Norge. Denne delen inneholder en forholdsvis detaljert gjennomgang av de ulike virkemidler eller tiltak som ble iverksatt gjennom skoleverket for å realisere ambisjonene om å fornorske minoritetene i nord. Reaksjoner på og kritikk av politikken blir også behandlet. Tromsø Seminar som instrument i en intensivert fornorskningspolitikk blir også grundig belyst. Dette gjelder særlig debatten om opptaksregler og retningslinjer for ei friplassordning som i seg selv står som et godt barometer på skiftende kurs i denne politikken. Det er i denne perioden at lærerne står fram som en stadig sterkere og mer selvstendig yrkesgruppe. I Finnmark og Nord-Troms kom de, i enda større grad enn i landet for øvrig, til å innta sentrale verv og innflytelsesrike posisjoner. Samtidig svekkes kirkas makt over skolen i løpet av perioden. Skolen får en mer selvstendig rolle.

Skoleverkets rolle i fornorskningspolitikken var gjenstand for en rekke stortingsbehandlinger, som både handlet om utbygging av statsinternater, om friplassordninga på Seminaret og om skolens bruk av samisk i opplæringa. Her presenteres også en rekke av de lærerne, og også prestene, som på ulikt vis engasjerte seg i opplysningsarbeidet blant samer og kvener og deltok i debatten om veivalg for dette arbeidet. Den samiske opposisjon mot fornorskningspolitikken var det lærerutdannede samer, dvs. tromsøseminarister, som nesten uten unntak gikk i bresjen for. Denne delen er den mest omfattende, og den har både i sidetall og tematisk fått en dominerende plass i boka.

Bokas tredje og siste del trekker først opp hovedlinjene i myndighetenes politikk overfor samer og kvener fra ca. 1950 og fram mot vår tid. Her blir

lokale reaksjoner på skifte i minoritetspolitikken i løpet av 1950-tallet behandlet. Det blir også framveksten av samiske organisasjoner og institusjoner.

I et eget kapittel presenteres bilder fra tre ulike samiske eller samiskpregede miljø, nemlig Tysfjord i Nordland, Skånland og Kåfjord i Troms. Framstillinga av Tysfjord og Skånland bygger i hovedsak på intervjuer og besøk i de aktuelle områdene på slutten av 1980-tallet. Beskrivelsen av Kåfjord tar utgangspunkt i reaksjonene på innføring av samisk læreplan (L97S) i kommunen og bygger på en forskningsrapport fra NORUT Samfunn fra 2004.

Nord-Norge er på mange måter preget av de ”tre stammers møte”. Betegnelsen er identisk med tittelen på ei bok av Carl Schøyen fra 1918. I boka lar Schøyen fortelleren være ”den kloke og kunnskapsrike kvenen Skouluk-Andara (Lærer-Anders)” som var identisk med læreren og bygdebokforfatteren Ellev Olai Fredriksen (1860–1935). Fredriksen behersket som så mange av sine samtidige både kvensk, samisk og norsk. Han skrev i avisene om både læstadianisme, lokalhistoriske og litterære emner. Han levde i et område, indre Sør-Troms, som til tross for et betydelig samisk/kvensk befolkningsinnslag, ikke var gjenstand for fornorskningstiltakene. Fredriksen hadde det til felles med mange av de personene som blir presentert i denne boka, at også han var tromsøseminarist.

I bokas avslutningskapittel diskuteres noen av de utfordringene som dagens skole møter i en landsdel som fortsatt er preget av møtet mellom de tre stammene.

Sett under ett er det skoleverket og lærerne som står i fokus for boka. Det har vært et sentralt siktemål å få fram den betydelige rollen Seminaret i Tromsø direkte og indirekte har spilt i opplysningsarbeidet i en fleretnisk landsdel. Seminaret ble, som det første i landet, opprettet hovedsakelig av hensyn til opplysningsarbeidet blant samene. Denne institusjonen har spilt en nøkkelrolle i og vært et barometer for minoritetspolitikken. Seminaristene kom etter hvert til å få svært sentrale roller og posisjoner i opplysningsarbeidet i nord. Vi finner tromsøseminarister blant de ivrigste og mest markante fornorskningstilhengerne, og vi finner dem også blant de som sterkest engasjerte seg til forsvar for samisk og kvensk språk og kultur. Dette gjelder særlig de samiske seminaristene.

DEL1

Om en flerkulturell landsdel og
opplysningsarbeid fram mot 1850

Kapittel 1

Nord-Norge – en flerkulturell landsdel

Det har bodd samer i den nordlige del av vårt land i tusenvis av år. Nyere lokalhistoriske arbeider avdekker at flere områder i landsdelen som tradisjonelt har vært oppfattet som norske, faktisk har hatt betydelige samiske befolkningsinnslag.

Finsktalende innbyggere har også levd her i mange hundre år. På 17- og 1800-tallet foregikk det en betydelig innvandring fra Finland til Finnmark og Nord-Troms.

Gjennom lang tid har det foregått en omfattende fornorskningsprosess, som har ført til at etterkommere av samer og kvener er blitt norske. Denne prosessen var kommet langt mange steder, særlig i Nordland, lenge før fornorskning fra siste halvdel av 1800-tallet var blitt et politisk mål for myndighetene. Noen steder har de tre folkene gradvis smeltet sammen og blitt et blandingsfolk. Andre steder har de levd temmelig isolert fra hverandre.

Baltasar Mathias Keilhau skildrer i 1831 en tur på Varangerfjorden på 1820-tallet der han ble skyssset av tre kvener: ”af hvilke den ene, foruden sit Modersmaal, det Finlandske, forstod og talte fuldkommen ferdigen Finsk (Lappisk), Norsk og Russisk. Det var en ganske simpel Karl, som havde al denne Sprogkundskab blot igjennem det Samqvem, som finder Sted mellem de fire i disse Egne sammentræffende Nationer.” (Bull og Gaski 1994:246). Når mennesker med ulike morsmål lever nær hverandre, vil de ofte lære seg hverandres språk og følgelig bli flerspråklige. Keilhau slo begeistret fast at ”Det er overhoved i Finmarken ikke sjeldent at træffe Personer, af begge Kjøn, som forstaae og tale flere af de gjængse Sprog. Finnerne og Qvænerne udmerke sig meest i denne Henseende.” (Ibid).

Han mente at dette språkmangfoldet var positivt og at ”det omtalte Forhold med de flere Tungemaal i Finmarken ikke kan være uden gavnlig Indflydelse på Indbyggernes intellektuelle Tilstand. Virkelig finder man ogsaa ofte deres Tanke-Sphære langt rommeligere og klarere, end det var at vente hos en fattig Fisker paa Polarhavets Strand, eller hos den nomadiske beboer af en uhyre Ørken.” (Ibid). Denne åpne og velvillige holdninga til møtet mellom folke-

gruppene i nord preget av jevnbyrdighet og gjensidig respekt, skulle i løpet av 1800-tallet endre seg dramatisk.

Forfatteren av Balsfjorden og Malangens historie, Anders O. Hauglid, slår med henvisning til Friis sine etnografiske kart fra 1888 fast at det var en rekke norske familier som både kunne samisk og norsk. ”Ja, enkelte norske familier snakker endog tre språk. Av 35 norske familier i området fra Svartneskjosen og innover Balsfjordens østside er hele 26 trespråklige.” (Hauglid 1991:231.) Det hører med i dette bildet at samisk ikke lenger eksisterer som dagligspråk verken i Balsfjord eller Malangen.

Møtet mellom folkegruppene i nord har altså artet seg forskjellig fra sted til sted. De interetniske forholdene har langt fra bare vært preget av harmoni og likeverdighet. Historikeren Alf Ragnar Nielssen skriver om en sjøsamisk befolkning i Tysfjord som på 1800-tallet var blitt sterkt ”orientert mot det norske”. Samtidig hadde det funnet sted ei betydelig innvandring av samer fra Sverige som slo seg ned innerst i de dype fjordene i kommunen. Disse lulesamene levde isolert og holdt fast på sin samiske identitet. Nielssen finner grunn til å tro at sjøsamene, som langt på vei var fornorsket, ville markere sin nye norske identitet gjennom å ta klart avstand fra lulesamene ”som jo fortsatte som bærere av den samiske identiteten.” Å distansere seg fra lulesamene ble gjort lettere ved at de var fattigere. Nielssen skriver at ”dette behovet for å distansere seg fra sin bakgrunn er trolig en viktig årsak til at det tradisjonelt har vært sterkt negative holdninger til lulesamene i Tysfjord. Lulesamene har vært en påminnelse om ei side ved ens eget opphav som en helst ikke ville vite av.” For å vise at dette forholdet går tilbake i tid, trekker han fram ei betraktning som sogneprest M. O. Herberg skrev i kallsboka i 1886:

”Skjønt det faktum, at der rinder lappisk blod i de fleste tysfjordske bumænds aarer, ser dog almindeligvis disse ned på lappene med en til dels forargelig stolthet og ringeakt. Intet kan være latterligere end den Tysfjordske nationalstolthed; og dog er kanskje ingen i denne henseende verre end just de, der vitterlig i andet eller tredje led selv stammer fra lapper. Der kan neppe verre tort vederfares en bumand end at han blive beskyldt for at være af blandet blod.” (Nielssen 1994:296.)

Det fenomenet sognepresten omtaler i kallsboka, var ikke enestående for Tysfjord. Det er nok heller et mønster som har preget store deler av landsdelen at de som ønsker å skjule egne samiske røtter, har vært tilbøyelige til å opptre

nedlatende eller diskriminerende overfor de som har bevart samisk identitet. I Balsfjord og Malangen bygdebok berører forfatteren samme forhold som Tysfjordpresten når han skriver at ”I Malangen likte folk å oppfatte seg som å være mer norske enn i Balsfjorden. Kanskje er det lettere å skjule eventuelt egne samiske røtter når nabofjordens folk kan omtales som ”balsfjordfinna”?” (Hauglid 1991:232).

Ivar Bjørklund skriver i boka ”Fjordfolket i Kvænangen” fra 1985 at 80 prosent av familiene i Kvænangen var trespråklige i 1861. Bjørklund legger også vekt på at påvirkninga mellom folkegruppene foregikk i flere retninger. Det var eksempelvis ingen klar og entydig norsk dominans. Tvert om fikk ”samenes kulturelle dominans i Kvænangen (fikk) følger for mange av de kvænske og norske innflytterne. (...) Mange kvæner og nordmenn gikk etter hvert over til samisk språk og kultur i sitt daglige liv, de ble assimilert inn i det samiske samfunn”. (Bjørklund 1985:211) På øya Spildra bodde det i 1888 14 familier. Av dem var sju samiske, seks norske og en kvensk familie, men ”alle disse familiene behersket samisk.” (Bjørklund 1985:211). Fra Nesseby rapporterte sognepresten i 1856 at forholdene var slik at “Nordmandsfamilier blive i andre eller tredie Generation som oftest Finner” (Dahl 1957:14).

Dette kulturelle mangfoldet har også gjort at ett og samme sted kan ha tre navn på tre ulike språk. I Alta finner vi norske stedsnavn som Elvebakken, Tverrelvdalen og Elvestrand, finske navn som Lammasniemi (”Saueneset”), Pahtakortva (”Bergøre”) og fornorskede samiske navn som Hjemmeluft og Russeluft. Også familienavnene avdekker på samme vis en flerkulturell arv: Vi finner norske navn som Olsen, Pettersen, Hansen, Sætrum og Aune, finske som Bellika og Ballo og samiske navn som Gaup, Somby og Sara. ”Jamvel russiske familienavn som Batchin, Ballandin og Daniloff går norsktalende altaværingar rundt med.” (Bull 1994:235.)

De tre stammers møte har også i høy grad satt sitt preg på de nordnorske dialektene, særlig i Nord- Troms og Finnmark. Her finner vi fortsatt eksempler på det som for noen tiår siden ble kalt konsonantforvirring. Det vil si at konsonanter som p og b, k og g, eller t og d blir forvekslet. Det er dette fenomenet som ligger bak uttrykket ”b for blastikk”, og som har ført til en strøm av vitser der poenget er det komiske i eksempelvis å si at bresten breker, at trikketider blir drikketider, bleiebarn blir pleiebarn, at trillebår blir forvekslet med drillbor osv. Biskop Eivind Berggrav skrev i 1937 at ”Samene blir gale

etter å ”pile” – et ord hvor deres ombytte av bløt med hård konsonant er meget virkningsfull.” (Berggrav 1937: 11).

Bastian Eidem, som gikk ut av Tromsø Seminar i 1877 og som senere ble borgermester i Tromsø, slo i 1923 fast at at den som hadde kjennskap til Nord-Norge ”visste at her finns berre norsk målføre, og mange er mykje rikare enn ein til vanleg trur. Dei fattigaste og minst gode finn ein der nordmennur bur saman med finner og kvener.” (Eidem 1923:51).

Også i den populære og hyppig siterte samlinga av ”Stubber fra Troms og Nordland” i ”Vett og uvett” finner vi eksempler på dette fenomenet. I skildringa av prostens overhøring av en lærer under en visitas i Kvænangen, fortelles det at prosten etter ei stund avbrøt læreren og overtok undervisninga på grunn av misnøye med hans undervisning. Prosten snakket til elevene på kvensk. Og åpenbart forsto de lite eller ingenting av det han sa. Prosten spurte til slutt læreren om han trudde ”disse børn vorder salige.” Og læreren, som var indignert fordi prosten hadde avbrutt hans undervisning, svarte at ”Æg ha de pæste håp før de nå di ikke forståar ingenting uta brosten sett gvænsk.” (Aas og Zapffe 1987:54). Etter all sannsynlighet er den refererte læreren identisk med en tromsøseminarist fra 1867, Ole Hansen.

I ”Vett og Uvett” blir læreren gjengitt slik: ”Klimaten udi Jødeland e ingenlonde sodan som klimaten i Kvænangen og Lungen. Neei. Klimaten udi Jødeland e so varm at jødiske ypperstepræstan og jødiske lærde stikker hånden udi barmen og tager du spegesilden og lægger han på håndbagen og vender han tvende gange under en stille sakte susen, so e han stekt!” (Aas og Zapffe 1987:54.)

Også bøyningssystemet i norsk er blitt påvirket av språkkontakten. Samisk og finsk har ikke kjønnsbøyning av substantiv. Dette kan føre til at samme ord blir tillagt ulike kjønn. Heller ikke artikkelsystemet i norsk er blitt upåvirket av finsk og samisk. Uttrykk som ”en bilen” og ”min søstera” bærer bud om det. Språkforskeren Tove Bull skriver at ”Språkleg sett er det ikkje noko gale med desse draga. Det er slik som skjer når to eller fleire språk møtes og gjev opphav til ei ny og annleis språkutvikling. Slik sett er det rimeleg å sjå på dei norske dialektane i Nord-Troms og Finnmark som de yngste og mest nyutvikla av de norske dialektene” (Bull 1994:236).

En rektor på en skole i Nord-Troms, som også er sensor i norsk til grunnskoleeksamen, hevdet i et intervju med NRK Troms så sent som i 2001

at ungdomsskoleelevene i regionen kunne mindre om dialekter i Nord-Troms enn i Gudbrandsdalen. Noe av grunnen til dette kan være at eksempelsamlinga med norske dialekter som var pensum i nordisk grunnfag på Universitetet i Oslo enda på slutten av 1960-tallet ikke hadde med dialekter nord for Trondenes. Det er imidlertid ikke sikkert at dårlig kjennskap til egne dialekter blant grunnskoleelever i Nord-Troms utelukkende skyldes mangelfulle læremidler og lærerkompetanse. Kanskje ligger noe av forklaringa i at dialektene i dette området fortsatt ikke av alle blir sett på som fullverdige norske dialekter. At dialektene er farget av de tre stammers møte, og følgelig er påvirket av både samisk og finsk språk, kan bidra til at skolene finner det vanskelig å dekke dem i undervisninga. Da er det enklere å ty til gudbrandsdalsdialekten.

Forfatteren av Nordreisa bygdebok fra 1957, læreren Emil Hansen, var i hvert fall ikke begeistret for den påvirkninga som samisk og finsk hadde på norsken. Samer og kvener bidro nemlig ”med deres eiendommelige tonefall (kom) til å forkvakle og utvanne den gamle og ”gode” dialekt fra før. Hva det norske språk således vant i bredde, tapte det i kvalitet. Men det er i all fall norsk, et norsk i utvikling – forhåpentligvis mot noe bedre.” (Hansen 1957:57).

Styresen på Tromsø Seminar fra 1883 til 1920, Just K. Qvigstad, opplyste i 1897 at nordmenn som kom fra blandede språkdistrikter og kunne litt samisk eller kvensk, ikke hadde den språkfølelse og ikke hadde så lett for å behandle sitt morsmål skriftlig som elevene fra rent norske strøk (Dahl 1957).

Det er nødvendig å ta klare forbehold om presisjonsnivået i folketellinger når det gjelder etnisk kategorisering. Historikeren Lars Ivar Hansen hevder at ”Bruken av folketellings- materialet stiller oss samtidig overfor store utfordringer på det registreringstekniske plan, fordi det langt fra er klart *hvilke kriterier* tellingsmyndighetene til enhver tid brukte for å registrere den samiske befolkningen, og hvor *sammenliknbare* disse kriteriene er over tid, fra folketelling til folketelling.” (Hansen 1994:103). Selv med romslige feilmarginer viser folketellingene på 1800-tallet på en overbevisende måte hvor berettiget det er å karakterisere Nord-Norge som en flerkulturell landsdel også i historisk perspektiv. Her bruker vi tall fra folketellinga i 1845 som eksempel:

Da bodde det i Øst-Finnmark: 2225 samer, 160 kvener, 983 nordmenn

I Vest-Finnmark: 4320 samer, 1236 kvener, 2309 nordmenn

I Finnmark bodde det altså for vel 150 år siden dobbelt så mange samer som nordmenn.

I Tromsø prosti: (Landdistriktene): 4361 samer, 913 kvener, 7400 nordmenn.

I Nord-Troms (i Tromsø prosti) som da besto av de to storkommunene Lyngen og Skjervøy, bodde det 2907 samer, 2852 nordmenn og 872 kvener.

I Senja prosti bodde det 1503 samer av en folkemengde på 15876.

I Salten prostier: 1210 samer av 21021 innbyggere.

Helgelands prostier: 418 samer av et folketall på 24257.

Folketellingene utover 1900-tallet inneholder en tallmessig stadig økende kategori av en etnisk blandet befolkning. Av de 20735 som er oppført som samer i 1930, var 5878 ”norsk- eller kvenblandet”. På samme måte var 4338 av i alt 9400 kvener ”norsk- eller sameblandet”. I tillegg er 11969 personer registrert som norske, til tross for at de var ”blandet med finsk eller samisk blod” (Ratche 1936:17).

Forfatteren og læreren Bente Pedersen fra Storfjord i Nord-Troms har i flere sammenhenger avvist å skulle kategoriseres som enten same, norsk eller kven. Med røtter i alle de folkegruppene foretrekker hun betegnelsen Nordkalott-coctail på sin fleretniske identitet. Mye tyder på at en stor del av befolkninga, særlig i Finnmark og Nord-Troms, har en tilsvarende etnisk bakgrunn.

Den samiske befolkninga i Norge i dag består av nordsamer, lulesamer og sørsamer. Nordsamene er i stort flertall. Deres geografiske kjerneområde er Finnmark, Troms og Nordland til og med Ballangen. Den lulesamiske bosettinga i Norge er i midtre Nordland med en konsentrasjon i kommunene Tysfjord og Hamarøy. Det sørsamiske området strekker seg fra Nordland sør for Saltfjellet i nord til Elgå ved Femunden i sør. Mange samer har slått seg ned utenfor disse områdene, ikke minst i Oslo og Tromsø. Hovedtyngden av etterkommerne av innvandrere fra Finland, kvenene, finner vi i Nord-Troms og Finnmark.

Norske myndigheter ble tidlig opptatt av skoleverkets rolle overfor samer og etterhvert kvener. I neste kapittel settes søkelyset på framveksten av et opplæringsstilbud for samene i tida fra tidlig 1700-tallet til ca. 1850.

Kapittel 2

Framvekten av et skoletilbud for samene, en følge av misjonsvirksomheten

Innledning

Fram mot midten av 1800-tallet var opplysningsarbeidet dominert av misjonstanken. Framtredende representanter for kirka og misjonen satte i høy grad sitt preg på virksomheten. Og mens Thomas von Westen inntok en sentral rolle i det 18. århundre, skulle Nils Vibe Stockfleth framstå fram som den ruvende skikkelsen i første halvdel av det 19. århundre.

Tidlig misjonsvirksomhet

Det var gjennom misjonsvirksomheten at norske myndigheter først etablerte en mer omfattende kontakt med samefolket. Misjonering blant samene i Norge tok til mange hundreår senere enn blant de norske. Alle kirker som fantes i Finnmark så sent som på 1600-tallet, var eksempelvis lokalisert til kysten der den norske fiskeribefolkninga holdt til.

På denne tida var landegrensene på Nordkalotten fortsatt relativt flytende, og så sent som i ca. 1700 bygde svenskene ei kirke i Kautokeino. Lite tyder på at samene og deres egenart, næringsmessig, språklig og kulturelt ble sett ned på av de norske myndighetene. Samene behersket da også de harde klimatiske vilkårene i nord og maktet å trekke ut betydelige resurser fra jakt, fiske, fangst og reindrift. ”Langt på vei må det på denne tid ha vært slik at en norsk utnyttelse av Sameland var betinget av et noenlunde harmonisk forhold til samene.” (NOU 1985:14:45.)

Nyere historieforskning peker i retning av at de nordiske landene, i større grad enn tidligere antatt, godkjente samisk samfunnsorganisasjon og territorium. Det interetniske samarbeidet var i hovedsak basert på likeverdighet og gjensidig anerkjennelse.

Myndighetenes interesse for misjonering og undervisning i de samiske bosettingsområdene ble for alvor vakt på begynnelsen av 1700-tallet. Tre forhold som kom til å virke bestemmende inn på norsk politikk overfor samene i de to følgende hundreår, kan forklare denne nyvakte interessen. Det

var for det første de ideologiske strømningene i norsk og europeisk kultur- og teologisk debatt, for det andre markante enkeltpersoners rolle, og for det tredje stats- eller sikkerhetspolitiske vurderinger.

Pietismen, som var den dominerende religiøse retning på 1700-tallets begynnelse, la stor vekt på misjonering blant hedningene og da på deres egne språk. Dette bidro til at Danmark–Norge også startet misjonsvirksomhet i de oversjøiske områder. Biskopen for det nordenfjeldske Norge fra 1688 til 1731, Peder Krog, foretok i motsetning til sine forgjengere, flere visitaser til de nordligste områdene. Den første misjonsvirksomheten blant samene foregikk på deres morsmål. Misjonærene måtte følgelig lære seg samisk.

I et sikkerhetspolitisk perspektiv kan den økte misjonsiveren sees i sammenheng med det anstrengte forholdet mellom Sverige og Danmark–Norge som kulminerte med den store nordiske krig fra 1700 til 1720. Misjonsvirksomheten ble en måte å markere nasjonale interesser på i de såkalte fellesområdene mellom Norge og Sverige i nord, der grensene fortsatt var flytende. ”I Kongens København var resonnementet at kunne man få bygd kirker og skoler for samene, ville de bli knyttet nærmere til den norske kirken og dermed til den dansk-norske staten. Grensene mellom de to riker ville da bli klarere. Kongen og hans rådgivere fant i samemisjonen en fellesnevner for sine religiøse og politiske interesser.” (Karstensen 1988:36.)

Thomas von Westen (1682–1727)

Opprettelsen av Misjonskollegiet i 1714 ga et viktig fundament for det organiserte misjonsarbeidet blant samene. Romsdalspresten Thomas von Westen (1682–1727) ble utpekt til å lede Kollegiets virksomhet. Det var primært samene i Finnmark en i utgangspunktet ønsket å nå, men von Westen sørget for at misjonen i 1720 ble utvidet til også å omfatte Nord- Trøndelag, Nordland og Troms. Det Nordlandske Kirke- og Skolefond ble opprettet ved hjelp av store gaver fra Kongen personlig og andre bidragsytere og ved avgifter på alle kirkene i Norge. Den samiske skolen var ”såleis eit nasjonalt løft. (...) og blei på denne måten”, iflg. Knut Tveit, ”eigentleg statsfinansiert: den einaste statlege allmugeskolen vi har hatt i vårt land (når vi ser bort frå nokre statlege verksskolar og militære skolar.)” (Tveit 2004:36).

Thomas von Westen delte området inn i 13 misjonsdistrikter og fikk ansatt en omreisende misjonær i hvert distrikt. I Trondheim opprettet han i 1717 en

egen skole, Seminarium Scolasticum, for å utdanne samer til lærere og misjonærer. Det var nemlig en selvfølge at misjoneringa, i tråd med pietismens ideologi, skulle foregå på samenes eget språk. I Thomas von Westens opplegg inngikk det også et skoletilbud til samene. Derfor fikk han i tillegg til en misjonær også tilsatt to finneskolemestere i hvert av de 13 misjonsdistriktene. Dermed fikk altså samene i Norge et organisert skoletilbud før den første norske skoleforordninga kom i 1739. Dette skoletilbudet for samene var langt fra noen papirbestemmelse. Da skoleforordninga, som la grunnen for en obligatorisk skole i Norge, kom i 1739, hadde allerede 61 % av samtlige prestegjeld i de tre nordligste fylkene fått samisk skole (17 av 28): 53 % i Nordland, 67 % i Troms og 71 % i Finnmark. I 1750 hadde den samlede prosenten økt til 67, slik at hele det samiske bosettingsområdet fra Trøndelag og nordover ble dekket (ibid.).

Flere lokalhistoriske arbeider beretter om betydelig aktivitet rundt i landsdelen av von Westens misjonærer og finneskolemestere. ”Under et besøk i Tysfjord i 1722 inngikk han en avtale med samene om å få opprettet forsamlingshus og skole to steder i fjorden, i Skrovkjosen og på Tørnes. I tillegg etablerte von Westen opplæringsstilbud for samiske barn og unge mange andre steder i Salten. Vi finner finneskolemestere både i Sørfold (Megård), i Saltdal (Drage) og også i Gildeskål, Beiarn og Skjerstad ” (Evjen 2004:81.)

Til Rana kom von Westen første gang i 1716. Men Per Karstensen trekker fram misjonæren Isac Olsen som han mener står i ei særstilling ”både som lærer, misjonær, språkmann og organisator i Nord- Norge.” (Karstensen 1988:39). Westen hadde tilsatt han som informator lapponicus, og Olsen hadde virket blant samene i Varanger i 13 år før han fortsatte blant samene i Helgeland. Han skal ha behersket alle de forskjellige samedialektene, og det heter at der Isak Olsen hadde undervist, der følte bumennene seg beskjemmet i forhold til de kunnskapene samene hadde (ibid.). Visitasberetninger utover på 1700-tallet tyder på at samenes leseferdighet var bedre enn hos den norske delen av befolkninga.

Skiftende syn på bruk av samisk

Etter von Westens død i 1727 fulgte en periode på ca 15 år der toneangivende teologer ønsket et sterkere innslag av norsk (dansk) i misjoneringa. Dette fikk til følge at Seminarium Scolasticum ble lagt ned. Men så fikk Westens linje gjennomslag på nytt etter 1743, og instruksene for misjonærene og” finneskole-

mestrene” understreker betydninga av at de bruker samisk i sitt arbeid. Og for å erstatte det nedlagte Seminarium Scolasticum, ble det i 1752 opprettet en ny misjonsskole i Trondheim, Seminarium Lapponicum. Ved siden av å utdanne misjonærer og lærere, drev en her også med oversetting av litteratur til samisk. Dette seminariet ble så nedlagt i 1774 som følge av omslag i synet på misjonsvirksomheten i toneangivende kretser. Mest toneangivende i dette spørsmålet var den som til enhver tid bekleddet bispestolen for det nordenfjellske. Fra 1774 til 1803 satt det to svært nasjonalistiske dansker i denne stolen, M. F. Bang og J. C. Schönheyder. De krevde at all forkynnelse og undervisning for samene skulle foregå på norsk, dvs. dansk. Schönheyder hevdet da også at samisk var naldeles ubrugt og uvant til aandelige Ideer.” Språket var etter hans syn ”indskrænket til de sandselige og faa Ting hvormed disse uoppdragne Mennesker i deres indskrænkende Brug av Naturen og Menneskelighedens Kræfter, behjelp sig.” (NOU 1985:14:47).

Vi ser dessuten nå de første klare tegn til næringsmessige interessenmotsetninger mellom samer og nordmenn. De norske bosettingene i Finnmark, som var sterkt avhengige av fiskeriene, gikk gjennom ei økonomisk krise på slutten av 1700-tallet. Myndighetene ønsket derfor å få i gang jordbruk blant de norske med de samme driftsmåter som ellers i tvillingriket. Samenes ekstensive jordbruk basert på høsting av store områder, ble dermed satt under press når nordmenn, ansporet av myndighetene, gjorde krav på jord.

Amtmannen i Nordlandene angriper tilflyttede samer fra Sverige

Også mer direkte fiendtlige holdninger ble uttrykt, særlig overfor samer som kom fra Sverige og søkte sitt utkomme i skogsområder nær den nord-norske kysten. Amtmanden i Nordlandene, Knagenhjelm på Bodøgård, skrev følgende i 1776:

”Disse (markasamene) har nu i noen år strømmevis flyttet ned fra Sverige, hvor de formentlig ikke kan fremture i deres egenrådige samt lastefulle forhold og skogens ødeleggelse. De bor i gammer, dvs. torvhytter, oppe i utmarken, ganske få av dem har noen få rensdyr, gjeter eller får, og flakke bestandig omkring fra et sted til et annet her i landet, etterlatende seg på alle steder skogen forhuggen og ruinert, foruten at de tilføyer innbyggerne største skade og fortrede-lighet. (...). Disse unyttige og skadelige omløbende lapper er det just som man ønsker å få ryddet av landet. (...) Prestene bør nekte dem adgang til ”Guds bord”, og bør heller rapportere dem til fogden i stedet for til

Vårherre straks de viser seg i menigheten. (...) Ligeså måtte enhver gårdmann forbydes at inntage sådanne lapper innen deres gårds grenser, men tvertimot i fall de av egen evne ikke formår å rydde dem bort, straksen anmelder det for stedets lensmann som på fogdens vegne, når han er fraværende, burde vedhjelp av almuen. (...) straksen forjage dem som fredløse folk ut av landet.

Denne forjagelsen kan ikke skje på annen eller bekvemmere måte, enn at deres oppførte gammer eller beskrevne torvhytter blir nedrevne og oppbrændte, hvoretter da måtte gjøres bekjent fra kirkebakken at ingen under straff og mulkt måtte understå sig at tillade vedkommende, hvis gammer således ere nedrevne og oppbrændte, at oppføre deres gammer inden deres grænser eller forunne dem tilholdssted. Men at same som fredløse bør ansees, og følgelig at de som med dem samtaler, bør behandles som de der haver huset ubepassende personer.” (Eriksen 1981:27-28.)

Peder Vogelius Deinboll (1783–1874) og opprettelsen av Trondenes Seminar

Fra tidlig på 1800-tallet innså framstående teologer at forkynnelse og undervisning på norsk (dansk) som hadde vært retningsgivende etter 1774, ikke hadde bidratt til å øke samenes opplysningsnivå, men at det tvert i mot hadde gitt tilbakegang. Den nord-norske presten Mathias Bonsach Krogh var blant de som ønsket å gjeninnføre samisk i opplysningsarbeidet. Da Nord-Norge i 1803 ble skilt ut som eget bispedømme, ble Krogh fra 1804 landsdelens første biskop.

I 1816 kom Peder Vogelius Deinboll som prest til Vadsø. Han hadde ikke vært der lenge før han erkjente at forkynnelse og opplysningsarbeid måtte skje på samenes språk. Deinboll tok derfor initiativ til å få utgitt bøker på samisk, i første rekke en samisk ABC. Men han var ikke i tvil om at den beste måten å styrke opplysningsarbeid blant samene på, var å utdanne samisktalende lærere. For å få skikk på skolestellet, måtte det derfor opprettes et lærerutdannelsesseminar for Finnmark. I et brev til biskop Krogh i 1818 beklaget han seg over at det var dårlig stelt med skolelærere, noe som neppe ble bedre før han fikk innfridd sitt ”Yndlingsønske om et Seminarium for Finnmarkens Skolelærere.” (Dahl 1957:27).

Deinboll var ikke den første som tok til orde for å få et lærerseminar til Finnmark. I november 1812 klager prost Lars Nannestad i Talvik i et brev til

biskopen over språkfloken og sier at en ikke kunne vente seg lærere sørfra, blant annet fordi de måtte forstå samisk og kvensk. ”Stadig skolegang for Børnene og duelige Lærere ere væsentlige Betingelser for Skolevæsenets Opkomst og Flor.” Og duelige lærere forutsatte et skolelærerseminarium. Prosten forutsatte at dette seminaret måtte ligge i Talvik. Nannestad ville med glede ta på seg å utdanne lærerne (ibid.:28).

Det var så utvilsomt Deinboll som med størst kraft og utholdenhet sloss for en slik skole. I forslag til Stortinget datert 29. nov. 1817 viser han til det nyss avholdte reformasjonsjubileet og slår fast at det var sørgelig å se at samene ikke kunne fatte og føle det betydningsfulle ved denne lysets fest. Han mente de kunne bebreide oss for at Bibelen for dem enda var en lukket bok som de ikke kunne lese, da den var skrevet på et fremmed tungemål som bare få av dem forsto. Deres skoler var ytterst elendige og kunne ikke forbedres så lenge skolelærerne var ”aldeles raae og udannede”. Barna vokste opp i latskap og vankunne. Den smule kristendom som ble dem påtvunget i skolen og ved konfirmasjonen, skulle de lære på norsk, men de forsto ikke betydningen av det de leste. Deinboll var derfor ikke forundret over å finne at samene, eller våre ulykkelige brødre, som han kalte dem, befant seg på nesten samme lave kulturtrinn som sine hedenske forfedre. Og han tok til orde for at Staten sørget for å fremme skolestellet i dette mørkhetens land. Han foreslo konkret å få opprettet en anstalt ”hvor skolelærere kunne dannes. (...) En slik offentlig Anstalt maa ansees som et Fundament for Skolevæsenet, da uden dannede Lærere ingen Forbedring med Skolerne kan ventes.” (Ibid.: 29).

Han tilbød seg under biskopens og amtets nærmere anvisning å opprette et slikt skolelærerseminar i Vadsø. Til utgifter for bygninger førte Deinboll opp 2000 spd. De måtte være rommelige da både seminaristene og lærerne skulle bo der. Han skulle selv være førstelærer for 100 spd i året, dessuten trengtes en annenlærer ”der er Nordmand” og en tredjelærer ”der er Fin”, hver med 200 spd i året (ibid.). Deinboll satte stillinga si inn på å få gjennomført sin plan. For om han ble nektet de nødvendige midler, erklært han ”aabenhjærtet, at jeg er her til liden Nytte, at Formaålet for min Virksomhed er tilintetgjort og det selvvalgte Baand løst, der fastholder mig til disse Ægne.” (Ibid.).

For Deinboll var det et grunnleggende utgangspunkt og ufravikelig krav at opplysningsarbeidet blant samene skulle foregå på samisk. Han fikk støtte fra biskop Krogh som i brev til Kirkedepartementet i 1819 forutsatte at undervisninga ble gitt på samenes eget språk. Biskopen gikk inn for at det ble

utdannet egne lærere både for samene og kvenene som kunne undervise dem på deres morsmål. Å tvinge dem til å lære norsk, mente han var en dårlig ide.

At Deinboll ble valgt inn på Stortinget i 1821, skulle få avgjørende betydning i hans kamp for et seminar. Skolehistorikeren T. Høverstad omtaler Deinboll som ”det skarpe samvitet for Stortinget” i 1821 og i 1824 ”i skulesaki” liksom han var den drivende kraft i skolearbeidet (ibid.). Deinboll ønsket å bedre skolestedet over hele landet, men han så snart at landets økonomi ikke tillot omfattende reformer. Men noe ville han drive igjennom med all sin kraft, og det var planene om et seminar for Nord-Norge. Han la fram forslaget for Odelstinget i mars 1821. Han underbygget det med å vise til kristendommens stilling i Finnmark, til samene og til de ”eiendommelige” språkforhold i nord. Han skildret de sørgelige følger av at Seminarium lapponicum var nedlagt, og han slo fast at det var umulig å fortrenge et språk som var innsugd med morsmelken, et språk som hadde vært hellig for forfedrene ”og som selv Finner ei lade sig berøve”. Deinboll hevdet at Finnmark og Nordlandene sto i en særstilling. ”Viktig og uundværligt for hine Egne vil derfor altid et Skolelærer-Seminarium være, om endog samme muligens kunde undværes i de sydligere Dele af Norge.” (Ibid.)

Skolekomiteen på Stortinget gikk inn for at et seminar i nord burde utvides i forhold til Deinbolls forslag til også å gjelde utdanning av lærere for norske barn. Dette ville lettest skje ved å legge skolen til et sted som lå mer sentralt i landsdelen, og da helst Tromsø. I august 1821 vedtok Stortinget: ”Det forrige Seminarii lapponici Fond skal herefter anvendes til et vordende Skolelærer-seminarium for Nordland og Finmarken”; to dager senere fikk vedtaket sanksjon, og ved kgl. Res. av 4. mai 1822 ble Seminaret besluttet opprettet.

Deinbolls viktigste drivkraft var hans interesse for og opptatthet av samefolket. At Norges første offentlige lærerutdanningsinstitusjon etter 1814 ble lagt til Nord-Norge, og så tidlig som på 1820-tallet, har nok klar sammenheng med at landets ledende skolepolitikere da satt som prest i Vadsø. Deinboll fremmet også forslag om en høyere eller lærd skole i Nord-Norge. Han mente at også en slik skole burde ha samisk i fagkretsen. Og landsdelens første lærde skole – senere høyere skole – startet i Tromsø i 1837, men uten samisk.

Lærerseminaret ble derimot lagt til Trondenes bl.a. fordi biskop Krogh avskydde byer og bylivet, satte seg i mot at det skulle legges til Tromsø. Trondenes Seminar tok i mot sine første elever eller alumner som de da kaltes,

i 1826. Styrerstillinga ved skolen skulle kombineres med stillinga som sogneprest i Trondenes. Da denne var lyst ledig og Deinboll søkte, regnet alle med at han ville bli tilsatt. Men det gjorde han ikke. Heller ikke da han som først fikk stillinga takket nei, og den ble lyst på nytt. Grunnen skal ha vært at han, på grunn av sin selvstendige opptreden på Stortinget, hadde provosert den svenske stattholder Sandels til å bestemme seg for at Deinboll som straff ikke skulle få noe annet kall enn Vadsø. Der oppe skulle han få ”krepere”. Når han, tross alt, fikk et sognekall på Østlandet, Løiten, og flyttet dit i 1824, skal grunnen ha vært at utnevninga fant sted mens Sandels hadde reisefravær.

Det hersker ingen tvil om at Seminaret ble kjempet fram for at det skulle ha en nøkkelrolle i opplysningsarbeidet blant samene. Samtidig skulle det tidlig vise seg at Stortingets vedtak om å åpne det for både norske og samiske elever kom til å bli problematisk.

Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) – en engasjert forsvarer av samisk og kvensk språkbruk

Deinbolls etterfølger i Øst-Finnmark, Nils Vibe Stockfleth (1787–1866), tok opp arven etter han og markerte seg tidlig som en både uredd og kompromissløs talsmann for forkynnelse og opplysningsarbeid på samisk. Gjennom flere tiår spilte han en helt dominerende rolle i dette arbeidet. Stockfleth var 37 år gammel og hadde vært yrkesoffiser da han kom som prest til Vadsø i 1825. Det var få prester og følgelig lange avstander mellom de som var. Så han måtte med biskopens velsignelse innsette seg selv i embedet. ”Fremmed endnu i Embedet og uden nogen Embedsbroder i hele Finmarken at raadføre mig med.” (Dahl 1957:33.)

Det var aldri tvil om hvilken kurs han ville slå inn på. Og han gikk med iver inn for å lære seg samisk. Alt i november 1825 melder Stockfleth optimistisk at han gikk fram i ”Sproget” med raske skritt. Han ga seg selv ytterligere fire måneder på å beherske samisk så godt at hans samiske menigheter med Guds hjelp ikke skulle få høre et norsk ord fra ham i kirken. I februar året etter opplyser han at han ikke bare leste eller messet fra alterboken på samisk, han hadde også begynt å si fram bønnene, evangeliet og Fadervår på samisk fra prekestolen. Han trakk snart den slutning at ”For ret at oppfatte Sproget, maa man opfatte Folket, og omvendt.” Og da måtte han få personlig kjennskap til samtlige stammer, til individene og det hele folk. ”Iblant Finner er jeg Fin, spiser med dem og lever iblandt dem, som jeg var deres Landsmand.” (Ibid.:34.) Han dro

rundt i forskjellige samiske miljøer for å notere ord og uttrykk. Og for å kunne satse mer helhjertet på studiene av samisk, fikk han i 1828 det mindre krevende Lebesby kall.

Stockfleths grunnleggende utgangspunkt var at ethvert folks opplysning måtte bygge på dets eget skriftspråk og litteratur. Derfor ble et godt samisk skriftspråk, samiske lærebøker og samisk Bibel så viktig. Han søkte derfor om statsstipend til en toårig språkvitenskapelig reise. For Stockfleth synes det å ha vært en selvfølge at han selv skulle stå i fremste rekke i arbeidet med å utvikle et samisk skriftspråk. Hans engasjement og overbevisende glød, må ha gjort inntrykk. For både regjering og Storting gikk enstemmig inn for en søknad fra han om statsstipend til en to-årig språkvitenskapelig reise. I hele perioden fram mot 1850-tallet hadde han en dominerende posisjon og fikk rikelig med økonomisk støtte til sin omfattende virksomhet. Han hadde åpenbart myndighetenes fulle støtte og tillit. For biskop så vel som Kirkedepartementet rådførte seg med Stockfleth i alle saker av betydning som angikk samene.

Etter sin første stipendreise (1831–33) presenterte Stockfleth i mars 1833 et program for opplysningsarbeidet blant samene for Stortinget. Hans pedagogiske kongstanke var at samene først måtte utvikle ei trygg forankring i eget språk og kultur før de kunne ta spranget over til norsk språk og kultur. Ethvert folk måtte, for å kunne vokse åndelig og moralsk, ha sitt eget språk, med Bibel, lærebøker og annen litteratur. Fikk samefolket en grundig opplæring og dannelse på samisk, ville de i flg. Stockfleth av seg selv legge vinn på å lære seg norsk, for på den måten å få en enda større dannelse. Det samene ikke fant hos seg selv og i sin egen litteratur, ville de nemlig søke hos nordmennene og i norsk litteratur.

Hans kompromissløse forsvar av det samiske språkets livsrett var sterkt religiøst farget. Han hentet gjerne argumenter fra Bibelen som at apostlene lærte seg hedningenes språk for å kunne nå dem med det kristne budskap. Han hevdet at det blant disse språk var flere som jødene så like negativt på som en del nordmenn så på samisk. Han var klippefast i si overbevisning om at det var gjennom morsmålet mennesket sikrest og raskest utvikler sine evner og krefter. For Stockfleth var ikke bare et folks språk, men også dets nasjonalitet en guddommelig anordning. Inspirert av romantikken fant han samsvar mellom folk og språk. Ja, han mente at det karakteristiske ved samefolket ble reflektert i språket som han beskrev som dypt åndelig og poetisk.

Stockfleth la også vekt på at samene var de opprinnelige beboerne i store områder, og at norsk faktisk var et inntrengende språk. Han så sine bestrebelser både i et naturrettslig og et utenrikspolitisk perspektiv og mente at samene, dersom nordmennene opptrådte uklokt, ville kaste seg i armene på russerne eller svenskene som han mente var mer tilbøyelige til å anerkjenne og beskytte samisk.

Kirkekomiteen på Stortinget ga allerede i 1833 Stockfleth sin fulle støtte, når den slo fast at en egen samisk litteratur var eneste middel til å fremme kristelig kunnskap og opplysning samt kultur og sivilisasjon blant samefolket. Staten støttet han rundhåndet med stipendier og permisjoner, og hadde fram til 1848 brukt nesten 20.000 spd på arbeidet hans.

På sin stipendreise fra 1831 til 1833 hadde Stockfleth med seg den nyutdannede seminaristen fra Trondenes Seminar, Hans Mortensen Kolpus fra Varanger, både til Kristiania og København. Kolpus skulle bistå han i arbeidet med samisk. Han hadde dessuten utsett Kolpus som ny annenlærer ved Seminaret når stillinga snart ville bli ledig. Kolpus skulle under reisen også kvalifisere seg for denne oppgaven.

Under oppholdet i Kristiania var også to andre unge samer, nemlig 15-åringen John Isaksen fra Karasjok og 20-åringen Anders Persen fra Tana, med. Da de kom til Kristiania, kunne de begge ”aldeles intet norsk og var blottet for all kunnskap.” Disse unge samer skulle, ifølge Stockfleth, bli undervist og oppdratt i Kristiania med sikte på å bli ”folkelærere og prestens medarbeidere” i arbeidet for ”å utrydde råhet, usedelighet og uvidenhet” og å ”utbrede en høiere grad av sedelighet og dannelselse, flersidige og almennyttige kunnskaper, vinnskipelighet, renslighet, arbeidssomhet og de med samme forbundne dyder.” (Dahl 1957:44).

I Kristiania fulgte de bl.a. undervisning ved den kgl. kunst- og tegneskole. De hørte på historiske foredrag i søndagsskolen. Presten Wexels underviste dem i religion. Og student Aubert ga Kolpus og Isaksen begynneropplæring i matematikk. Selv tok Stockfleth for seg Bibelen og lærebøkene med dem. Dessuten ga han dem øving i å oversette, og han underviste dem i skriving og ”overhodet i det som med hensyn til deres fremtidige bestemmelse kunde ansees hensiktsmessig.” De deltok også, under ledelse av botanisk gartner Siebke, i ”mark- og havearbeid” på ”Tøien Have” høsten 1831 og sommerhalvåret 1832. Stockfleth hadde også de to yngste, Persen og Isaksen, med seg

under sitt stipendopphold i Kristiania 1836–38. At han tok disse sameungdommene med seg på et slik opphold, sier mye om hans engasjement og idealisme.

Stockflet var kritisk til eget oversettingsarbeid. Allerede før 1830 hadde han oversatt flere bibelske skrifter. Men med økt kyndighet i samisk kom han til at ingen av oversettelsene holdt mål. Han gjorde derfor kort prosess og brant opp det hele. Men i 1837 kom hans første samiske oversettelser ut i bokform. Det var en ABC og en lesebok, en samling stave- og lesetabeller og Luthers lille katekisme. Så fulgte i 1838 en oversettelse av Matheus- og Markusevangeliet, i 1840 flere, deriblant Nytestamentet, en bibelhistorie og en samisk grammatikk. I 1849 kom Pontoppidans forklaring, i 1850 Nytestamentet i 2. utg, i 1852 en norsk-samisk ordbok, i 1854 en del av salmenes bok, Luthers 10 pasjonsprekener og en bibelhistorie etter Wexels utgave fra 1830 og i 1857 Luthers postill.

Stockfleth var ingen språkmann av format. Dessuten nærmet han seg jo 40 år da han kastet seg over et helt nytt og fremmed språk. J. Qvigstad slo fast at noen dyktig „Sprachforscher wurde er auch nie.” (Ibid.:63). Uansett leverte han viktige bidrag til å utvikle samisk som skriftspråk. Når Nils Vibe Stockfleths navn stadig skulle bli trukket fram i debatten om opplysningsarbeidet blant samer og også kvener, til et godt stykke inn i det 20. århundre, skyldes nok dette at han så kompromissløst forsvarte og forlangte at samene skulle få sin opplysning og forkynnelse på sitt morsmål.

Kritisk søkelys på Stockfleths virke

Fram til slutten av 1840-tallet stilte norske myndigheter seg lojalt bak Stockfleths linje. Samtidig bidro hans omfattende aktivitet til å skape økt offentlig oppmerksomhet og interesse for minoritetene i nord. På 1840-tallet deltok for første gang mange, både fra Nord-Norge og fra hovedstadsmiljøet, i en brei og engasjert debatt. Forkynnelse og opplysningsarbeid blant samer og kvener var heller ikke lenger noe som utelukkende opptok presteskapet.

Redaktøren i ”Tromsø Tidende”, O. T. Krog, skrev allerede i 1840 at den store oppmerksomheten som samisk hadde fått, ene og alene skyldtes Stockfleth ”som inntil entusiasme hadde ofret seg for dette nomadiske folkeslag.” Redaktøren stilte seg tvilende til det riktige i å øse ut penger til beste for en folkestamme som snart gikk sin undergang i møte (Dahl 1957:77).

Prokurator M. Nissen Dreier i Tromsø markerte seg også tidlig som en krass kritiker av Stockfleth. Han hevdet at Stockfleth ”har tiltaget sig den Magtfuldkommenhed at afgjøre at det norske Sprog skal fortrænges af det finske.” (samiske). (...) ”Stockfleth og hans prester prøvde å skape en språkforvirring som den i Slesvig.” (Ibid.:78.) Dreier gikk så langt som til å foreslå ”at man bør udrydde det finske Sprog i det mindste hos Fjordfinner hvis Amalgamation og Indforlivelse med Nordmænd maa være Gjenstand for den norske indenlandske Politik.” (Ibid.:79).

Presteskabet i Finnmark hadde i all hovedsak vært Stockfleths lojale støttespillere. Men dette endret seg gradvis utover 1840-tallet. Særlig kom sognepresten i Alta–Talvik, N. F. J. Aars, etter hvert til å framstå som en markant opposent til Stockfleth. Han hadde ikke vært lenge i Finnmark før han innså at det han kalte språkforholdene, skapte betydelige problemer i arbeidet for ”det samiske folks framskritt mot opplysning og kultur.” Han hevdet at samer heller så at barna deres fikk undervisning på norsk enn på samisk etter Stockfleths bøker. Aars slo videre fast at samenes lave opplysningsnivå ikke kom av at de ikke var blitt undervist på samisk, men av at skolestellet var forsømt. Han var overbevist om at ”den norske Regjering og en stor del af mine Landsmænd ved Pastor Stockfleths skrifter – den eneste kilde, hvorfra de have øset deres vistnok ufuldstændige Bekjendtskab til denne Sag – vare ledede til en falsk Betragtning af hine Sprogforholde og de Midler, hvorigjennom de burde sørges ordnede på hensigtsmæssigste, for Folket mest heldbringende maade.” (Ibid.:81).

Aars inviterte de som betvilte hans vurderinger til å besøke alle skoler i sitt prestegjeld for å sammenligne ”mellom de Kundskabsfrugte, der voxe og trives i den norske Jordbund og de ynkelige, halvtørre skudd, som den finske (samiske) undervisning frembringer; og jeg tænker, hans tvivl vilde svinde for bestandig.” (Ibid.:82).

Da Stockfleths bøker ble tatt i bruk, fikk mange samiske elever erstattet sine norske lærebøker med Stockfleths samiskspråklige bøker. Dette førte, i flg. Aars, til at de verken lærte norsk eller samisk. Han hevdet at om myndighetene hadde satset like mye på å lære samer norsk som de hadde brukt på på Stockfleths prosjekt, ”saa skulde der nu i Sødistriktene have været faa eller maaske ingen Finner uden at de kunde forstaa og læse det norske Sprog.” (Ibid.:82).

Aars og hans tilhengere var overbevist om at samene ”nærmet seg mer og mer til nordmennes språk og seder.” Myndighetene burde aktivt stimulere ei slik tilnærming som etter hvert ville føre til at ”to folk kunde danne et hele. (...) og da skal ikke Staten, kun fordi en enkelt Mand saaledes vil have det, søge at forhindre eller forsinke hiin Tilnærmelse, men gribe og anvende ethvert med Moralloven overensstemmende Middel til at fremme den.” (Ibid.:83).

En kjøpmann sørfra opplyste i 1849 at da han 30 år tidligere slo seg ned i Loppa, hadde befolkninga et oppsiktsvekkende høyt opplysningsnivå. Kjøpmannen ga æren for dette til en dyktig norskfødt lærer som bare hadde undervist på norsk. Når det sto mye dårligere til 30 år etter, så hevdet kjøpmannen at, ”Den egentlige Aarsag hertil maa nærmest kunne hentes fra Indførelsen af finske Bøger.” (Ibid.:84).

Prestene i Vest-Finnmark var tilsynelatende enige om at sjøsamene stadig fikk bedre ferdigheter i norsk. Sognepresten i Hammerfest hevdet eksempelvis i 1849 at norsk med hell kunne brukes ved undervisning av samene i hans prestegjeld. Flesteparten av de ca 1000 sjøsamene som bodde der, behersket norsk så godt at samisk nærmest var blitt overflødig. Og samene spurte stadig sognepresten etter norske religionsbøker. Derimot var interessen for samiske bøker laber. Han markerte sin uenighet med Stockfleth når han avviste samisk ”som et opmuntrende Medium for Finnene til senere at tilegne sig Kundskab i det Norske.” (Ibid.:84).

Sognepresten i Kistrand regnet med at dersom en ikke la hindringer i veien, så ville samene på relativt kort tid smelte sammen med nordmennene. Utfordringa var, litt etter litt, å gjøre det norske språk til samefolkets morsmål, eller som han uttrykte det; ”faa Finnerne til at glemme finsk”. (Dahl 1957:85).

Stockfleth og hans tilhengere la, som tidligere vist, avgjørende vekt på det religiøse. Alle andre hensyn måtte underordnes kravet om at det kristne budskap ble forstått. Opposisjonen mot Stockfleths linje var farget av nye krefter og impulser som gjorde seg gjeldende utover 1800-tallet. Formannsksapslover fra 1837 forutsatte økt interesse for og innsikt i samfunnsspørsmål hos befolkninga. For at samene skulle bli fullverdige medlemmer av det norske samfunnet, måtte de lære seg å beherske norsk språk. Hammerfestpresten hevdet at så lenge de ikke kunne norsk, betraktet de seg som et underordnet ledd i samfunnet og følte seg oversett av nordmennene (ibid.:87).

Oppgjøret med Stockfleth

Stortinget debatterte opplysningsarbeidet blant samene i full bredde for første gang i juni 1848. Foranledningen var Kirkekomiteens innstilling på stipend til Stockfleth og midler til utgivelse av samiske bøker. N. F. J. Aars, som da var stortingsrepresentant, konkluderte sitt innlegg med å foreslå at ”Regjeringen anmodes om at anstille undersøgelse, om hvorvidt der skulle være Anledning til, ved at bibringe de norske Lapper, især de i sødistrictene boende, underviisning i det norske Sprog, at virke til dette Folks Oplysning, samt at meddele næste Storthing Resultatet af disse Undersøgelser.” (Ibid.:93). Til tross for at sentrale representanter som A.M. Schweigaard, Hans Holmboe og Daniel Bremer Juell (sistnevnte var biskop i Tromsø stift fra 1849) tok Stockfleths linje varmt i forsvar, ble forslaget til Aars vedtatt mot 32 stemmer. Men det hører også med at bevilgninga til Stockfleth og til de samiske bøkene ble gitt enstemmig.

Dette vedtaket bar bud om at opplysningsarbeidet blant samene sto foran et vendepunkt. Stockfleths linje som hadde dominert gjennom en mannsalder, skulle underkastes grundig vurdering. Det går også klart fram at forslagsstilleren ønsket sterkere satsing på ”underviisning i det norske Sprog”.

Det var også prester som uttalte seg til forsvar for Stockfleths linje. Sognepresten i Lebesby hevdet for eksempel at et forsøk på å lære samene i hans prestegjeld norsk enten ville bli svært ressurskrevende eller føre til at samefolket ”i sammenligning med hvilken Alt, hvad dette ulyksalige Folk har lidt, vilde være for Smaating at agte.” (Ibid.:96).

Kirkedepartementet innhentet også uttalelser fra formannskapene i forbindelse med undersøkelsen Stortinget hadde bedt om. Ikke overraskende gikk de formannskapene i Vest-Finnmark som uttalte seg, Hammerfest, Loppa, Måsøy og Alta – Talvik, inn for undervisning på norsk. Fra Øst-Finnmark uttalte Nesseby formannskap at det var absolutt nødvendig å gi samene kristendomsundervisning på deres morsmål. Også formannskapet i Tana mente det var nødvendig med samisk i undervisninga og hadde ”den Tillid til baade Konge og Storthing, at de ei (...) ville bringe det dertil med Finnerne, at de tilsidst forstaae verken Finsk eller Norsk, hvorpaa man her har havt Exempler.” (Ibid.:97).

Mye tyder på at Stockfleths navn var godt kjent også langt utenfor de samiskdominerte områdene. To av hans tilhengere, seminarlærer A. J. Lasson og den

samiskkyndige teologen, J. A. Friis, erfarte i 1850 at Stockfleth var utsatt for en rekke, ondsinnede rykter. I Lyngen traff Lasson noen samer som ville vite om det var sant at Stockfleth var satt i fengsel på grunn av sine samiske bøker. Ryktet fortalte at alle disse bøkene skulle avskaffes og brennes. Lasson tok dette som en bekreftelse på at Stockfleths motstandere ikke skydde noe middel for å sverte han. Hensikten, mente han, var å svekke hans omdømme blant samene for å få dem til å ta avstand fra hans bøker.

Friis hadde truffet en mann som i Hammerfest hadde fått vite hvor ille det var at en nå skulle i gang med å lære samene et helt nytt språk (dvs. språket i de samiske bøkene). Det var "han Stockfleth" som sto bak det hele. Når slike rykter fikk grobunn, fryktet Friis for at også samene til slutt begynte å tru på at dette "nye Sprog" var en forbannet ting som de ikke turde være seg bekjent å forstå et ord av." (Ibid.:97). Både Lasson og Friis tok denne rykteflommen som tegn på hvor sterk antipatien mot Stockfleth må ha vært.

I likhet med Lasson og Friis markerte den nye biskopen i Tromsø Stift fra 1849, Daniell Bremer Juell seg som en varm forvarer av Stockfleths linje. Noe av det første han gjorde som biskop var å pålegge alle førsteårs elever ved Tromsø Seminar å lese samisk. Han tok også initiativ overfor departementet for å gjøre samisk til undervisnings- og eksamensfag for alle skolens elever. Dette ble gjennomført, og våren 1852 var det bare en av Seminarets 20 elever som ikke leste samisk. Året etter var det på samme måte. Men ordninga var omstridt og lite populær både blant lærere og elever. Styreren fikk gjennomslag for å ta bort samisk som obligatorisk fag. Dette kan også ses som en følge av det skiftet i norsk minoritetspolitikk som nå var på trappene.

Europa var på denne tida, midt på 1800-tallet, farget av liberalisme og nasjonalisme. Christiania-Posten minnet om at et av de vanskelige og konfliktskapende spørsmål i en rekke europeiske land var hvordan språkene til forskjellige nasjonaliteter som bodde i samme land, ble ivaretatt. Språklig undertrykkelse hadde utløst voldelige konfrontasjoner. I debatten her til lands rundt midten av 1800-tallet, ble det da også trukket fram at Norge med sin samiske og kvenske befolkning i prinsippet hadde en tilsvarende situasjon. Forskjellen var at mange av minoritetsspråkene ute i Europa hadde så tallmessig stor tilslutning at forsøk på undertrykkelse utløste blodige opprør.

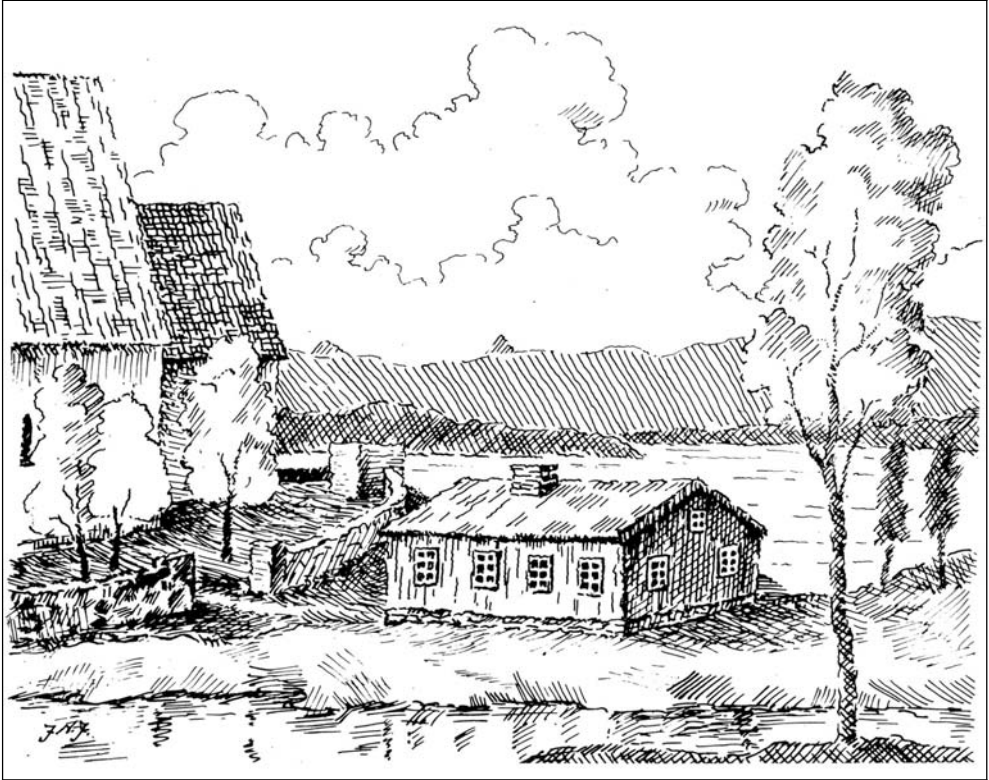
Et påfallende trekk i denne temmelig prestedominerte debatten om opplysningsarbeidet blant samene var at de hadde så sterkt sprikende oppfatninger

av samenes norskferdigheter. Mønsteret var at forkjemperne for norsk som opplæringspråk, hevdet at samene var kommet langt i å tilegne seg norsk og at de ønsket opplæring på norsk. De som støttet Stockfleth, tegnet derimot et negativt bilde av samenes norskferdigheter.

I mars 1851 behandlet Stortinget opplysningsarbeidet blant samene med utgangspunkt i Kirkedepartementets undersøkelser. Stortinget vedtok at det for hvert år i budsjett-terminen 1851–54 skulle bevilges 1000 spd som skulle brukes ”nærmest til den hensikt at bibringe Lapperne Kyndighed i det norske Sprog”. Denne årvisse bevilgninga som stadig ble fornyet og forhøyet, kom etter hvert til å bli betegnet som Finnefondet.

Det er ingen tvil om at vedtaket innvarslet ei kursendring. Det måtte nødvendigvis bli problematisk å realisere Stockfleths visjon om at samenes kulturelle utvikling skulle bygge på deres eget språk. Stortinget hevdet riktig nok at det fortsatt ville være behov for å videreutvikle samisk språk og å få utgitt flere religiøse skrifter på samisk. Det ble slått ettertrykkelig fast at statens forpliktelse til å gi undervisning på samisk begrenset seg til det som er ”fornødent for at ogsaa Lapperne kunne komme i Besiddelse af de for et hvert Medlem aaf Statssamfundet lovbefalte Kundskaber. (...) Er det vist, at der fremdeles gives Lapper, som maae undervises paa Lappisk, for at kunne bibringes den fornødne Christendomskundskab – og derom tvivler vistnok Ingen -, saa have den senere Tids Bestræbelser fremdeles deres fulde Berettigelse.” (Ibid.:110).

Storingsvedtaket i 1851 var uansett en seier for prost Aars og hans tilhengere. Hvordan det ville gått med samisk språk og kultur dersom myndighetene hadde holdt fast ved Stockfleths plan, er det vanskelig å ha noen klar formening om.

Den første skolebygningen på Trondenes.

Kapittel 3

Seminaret og de samiske seminaristene

Innledning

Peder Vogelius Deinboll ble ikke Seminarets første styrer. Styrerstillinga, som var kombinert med stillinga som sogneprest i Trondenes, var det Simon Nicolai Kildal (1796–1837) som fikk. Seminaret hadde i tillegg kun én lærer, nemlig samene Nils Gundersen fra Måsøy. Han hadde ingen formell utdanning, men hadde fått opplæring av samemisjonærer i Finnmark. Når Gundersen fikk jobben, var det ikke bare på grunn av sin kyndighet i samisk. Han hadde også opparbeidet et godt omdømme fra sitt mangeårige virke som lærer blant samene i Finnmark. Å tilsette en same uten formell utdanning i den eneste lærerstillinga, bekrefter myndighetenes vilje til å prioritere opplæringstilbudet til samene. Men Seminaret ga aldri en egen samisk lærerutdanning. Det har fra sin første virkedag tilbudt norsk lærerutdanning til samiske, norske og senere kvenske elever. Opplæring i samisk kom i tillegg til den øvrige undervisninga som var lik for alle elever uavhengig av etnisk bakgrunn. Dette skulle komme til å gjelde for all samisk- og senere også kvenskapplæring ved seminaret helt til slik opplæring opphørte i 1906.

Deinbolls kongstanke var at Seminaret skulle utdanne samer til å virke som lærere blant sine egne. For de samiske elevene må overgangen fra en fri og ubundet tilværelse i nær kontakt med naturen, til et stillesittende liv over bøkene i en bokstavelig talt fremmed verden, ha vært stor. Like fullt var det altså forutsatt at de samiske elevene skulle følge samme undervisning som sine norske medelever. Så fikk de i tillegg egne timer i samisk. Hva som fikk dem til å søke seg til Seminaret, og hvilke forestillinger de hadde om å gå der, vet vi lite om, men at utdanninga var gratis – både reise- og oppholdsutgifter ble dekket – har nok spilt en rolle. Dessuten er det grunn til å tru at prestene i kraft av sin autoritet nok både kan ha lokket og truet kandidater de fant skikken til å søke skolen. Dette gjaldt nok særlig Stockfleth som i tråd med si grunnholdning arbeidet iherdig for å få utdannet samer ved Seminaret.

Tidlig skepsis til og kritikk av samiske seminarister

De to første samiske elevene på Seminaret var Samuel Samuelson Anti fra Karasjok og Hans Mortensen Kolpus fra Sør-Varanger. Om Anti skriver Kildal i februar 1828 at han ”inkom på seminaret 5. oktober 1827 med næsten ingen forkundskaper. I den kortere tid han har vært her, har han gjort gode fremskritt. Han leser nu godt aksentuert i enhver norsk bok, og er begynt å skrive efter diktat og utarbeider små stileøvelser efter den norske stilebok. Flid og stadighet ledsager han stedse og han gir et godt håp om sig.” (Wiik 1948:9–10).

Samtidig skriver Kildal om Kolpus at da han kom til Seminaret ikke hadde noen forkunnskaper ”uten religionskunnskap efter det finske sprog. Nu taler han rett godt norsk, og skriver efter diktat noenlunde samt utarbeider små øvelser i det norske sprog skriftlig. (...) Han har et ganske godt judicium, er lærevillig og flittig og gir godt håp om sig. I det finske arbeider han daglig ved hjelp av leksikon og grammatikk.” (Ibid.).

Styreren gir altså ei positiv vurdering av disse to første samiske elevene. De hadde heller ikke vansker med å gjennomføre utdanninga. De ble, som det het den gangen, dimittert, i 1830. Det er for øvrig verdt å merke seg at i Seminarets rapporter er det deres framgang i norsk som står i fokus og blir mest vektlagt.

Allerede i 1833 er det tydelig at styreren har høstet mer uheldige erfaringer med samiske elever. Han skriver nemlig at to av dem ”utgår mindre grundig forberedte” til tross for at det har vært brukt mye tid på dem. Dette hevder Kildahl skyldes ”det hinder språket legger i veien og den svake forberedelse de i barndommens og ungdommens første år har nydt i deres hjemstavn.” (Ibid.:20). Når styreren viser til språket som et hinder, bekrefter han indirekte at det var norsk lærerutdanning Seminaret tilbød sine samiske elever. Det forekom ikke at samiske elevens kyndighet i samisk blir kommentert i Seminarets innberetninger.

Stockfleth slipper ikke unna kritikk for at en av disse i det hele tatt kom til Seminaret. Dette skyldtes nemlig ”den mindre oppmerksomhet vedkommende prost (Stockfleth) har vist ved valget av de for Seminaret bestemte subjekter.” Her var tid og penger ”ødet uten noget håp om gagn i fremtiden for undervisningsvesenet av sådanne alumner (elever).” (Ibid.: 21).

Det måtte uansett vært svært krevende for samiske seminarister å henge med i undervisninga. Så sent som i skoleåret 1872/73 fortelles det om en samisk

seminarist med ”ret gode evner (...) men hans noget ustø ferdighet i det norske sprog var ham til megen hinder. De som bodde paa værelse sammen med ham, kunde fortælle, at naar om kvelden parafinlampen efter ordensreglerne var slukt, kunde han ligge saa lang han var paa gulvet like ved ovnen og stræve med at øke sit kundskapsforraad ved det sparsomme lys gjennom trækhullet i ovnsdøren.” (Nielsen 1926:135-136).

Nielsen skriver at denne seminaristen innledet en praktisk prøve i regning som han var ansvarlig for i øvingsskolen slik: ”Nu maa Dere være kvikke gutter, og høre godt efter; Nu skal vi regne litt paa hode.” (Ibid.:136.)

Seminaret blir etter hvert stadig mer negativ i sin omtale av samiske elever. Da Kildal fikk vite at Stockfleth høsten 1834 ønsket å sende tre samer fra Øst-Finnmark prosti til Seminaret, skrev han til biskop Kjerschow at Stockfleth ”truer oss med snart å ville sende oss tre formodentlig stupide finnmarkinger igjen. Med den nordgående post tar jeg meg den frihet å si ham at dersom de er a la Anders (en tidligere samisk elev), behage han å holde dem hjemme.” Så tar han i brevet til ordet for at med ”enkelte duelige alumner fra våre sydlige egne turde måskje civilisasjonen best fremmes, da man i det minste ville være sikrere for at de ikke i det i brendevin svømmende Finnmark blir, som det skal være gått tvende avreiste alumner fra Finnmark, sådanne bacchantere at de er fast udugelige og uverdige til deres lærerposter. Etter å ha slått fast at ”Finnen og brendevinet er sørgelige venner”, hevder han at det ikke ”er så stort hekseri” å lære samisk, især ved daglig omgang (Wiik 1948:23).

Dermed tok altså Kildal, etter at Seminaret hadde virket i knapt åtte år, opp et forslag som sto i sterk kontrast til det fundamentet som Seminaret var tuftet på. Det gjelder hans ønske om å hindre at samer får elevplass og i stedet rekruttere ungdom fra ”sydlige egne”. Sett i lys av argumentasjonen bak opprettelsen av Seminaret var hans utspill langt på vei ei falitterklæring. Styreren trodde ikke det var mulig å oppfylle intensjonen om å utdanne samer for å drive opplysningsarbeid blant sine egne.

Stockfleth og andre som delte hans overbevisning om verdien i å utdanne samiske lærere, sørget likevel for at det fortsatte å komme samer til skolen. Samtidig rapporterer styreren om økende problemer med dem. I 1842 innfridde Departementet en søknad fra Seminaret om å la to samiske elever få gå et femte år utover de fire som var satt som maksimal utdanningstid (normal tid var tre år). I sin begrunnelse la departementet vekt på at de ”tvende lappiske

alumner Niels Pedersen og Joseph Thomassen langt fra er modne til dimisjon”. Så skulle ikke det som allerede var kostet på dem av offentlige midler være borkastet, ”må det tilståes dem et forlenget opphold.” (Ibid.:68).

Stockfleths plan var som kjent at Kolpus skulle etterfølge Nils Gundersen som seminarlærer. Finnmark Amtsdireksjon støttet Stockfleth og ba om at Kolpus fikk stillinga da Gundersen sluttet i 1840. Bestyreren mente derimot at kravet om teologisk embetseksamen var viktigere enn kyndighet i samisk. Han fikk gjennomslag for sitt syn, og dermed ble det cand.theol. Jakob Wetlesen, og ikke Kolpus, som overtok stillinga og kom til Seminaret i 1841. Litt samisk skulle han ha lært av Stockfleth i studietida. Men seminarbestyrer Mueller slo i 1846 fast at samiskkunnskapene var så vidt begrensede hos den som skulle være lærer i samisk, Wetlesen, at det nok var elevene som var de egentlige lærere.

Når denne norske teologen, nesten blottet for ferdigheter i samisk, ble foretrukket framfor den samiske seminaristen Kolpus som jo Stockfleth hadde gjort så mye for å kvalifisere, så bekrefter også det inntrykket av at Seminarets forpliktelser i forhold til samisk, tidlig tones ned. Ved starten i 1826 hadde institusjonen foruten styreren som kjent kun én lærer, og han var same. 15 år senere, i 1841, er det blitt to lærerstillinger som begge er besatt av norske.

Misnøye med de samiske seminaristenes lærerarbeid

Seminaret maktet i liten grad å innfri forventningene om å utdanne samiske lærere. Det viste seg etter hvert også å bli vanskelig å rekruttere samer. Og de samiske elevene måtte nødvendigvis ha store problemer med å finne mening i og få utbytte av ei undervisning som for en stor del foregikk på et språk de forsto lite eller ingenting av. I løpet av Seminarets 25 første år (fram til 1851) var det kun 14 samer som fullførte si utdanning der. Av disse fikk halvparten pga. tidlig død eller oppsigelse ei virketid i skolen på under 10 år. Bare tre hadde lærerarbeid i mer enn 20 år.

I visitasberetninger fikk de samiske lærere mer ris enn ros for måten de utførte sine oppgaver på. Hans Mortensen Kolpus, ”avgav” som kirkesanger i Nesseby i følge biskop Kjerschow, ”rosverdig prøve på sin duelighet” under visitas i Vadsø i 1842. Imidlertid ble, ifølge ”Tromsøseminarister”, etter hvert ”autoriteter og lærer ikke så fornøiet med hinannen, og om våren 1848 søkte Hans M. Kolpus avskjed.” Dermed fikk denne mannen som Stockfleth hadde gått så sterkt inn for og satset så mye på, ei svært begrenset tid som lærer,

kanskje fordi han hadde opprådt for selvstendig overfor ”autoritetene”? (Wiik 1948:12). Biskop Juell skriver om Amund Hansen fra Karasjok (dimittert i 1834) etter visitas i Karasjok 1850 at han katekiserte med megen ferdighet og frimodighet”. Og biskopen mente han framsto som ”en meget duelig skolelærer.” (Ibid.:21).

Anders Andersen fra Lebesby som også ble dimittert i 1834, sluttet som lærer etter bare tre– fire år. Etter visitas i Lebesby i 1837 beklager prosten Holst seg over at Andersen ikke hadde møtt opp til tross for at han både av ”vedkommende prost og forrettende prest gjentagende ganger var gjort oppmerksom på at han burde innfinne sig.” Holst mener at skolevesenets ”mislige forfatning” i kommunen skyldes ”mangel på duelige skoleholdere”. (Ibid.: 22).

Om Clement Amundsen fra Kistrand, dimittert i 1838, skriver sogneprest Fleischer i 1843 at han ” har megen ferdighet i begge språk, og alltid er flittig og nidkjær for sin skole, fortjener å roses for den del han har i barnas kunnskaper i sitt distrikt. Stockfleth bekrefter det gode inntrykket når han omtaler Amundsen som en ”duelig seminarist” som har ”megen innflytelse, og man kan gjerne si velsignet virkning blant Altas og Rafsbottens kvæner.” Likevel opplyser prost Wetlesen i visitasmelding fra 1853 at Amundsen faktisk var blitt oppsagt det året på grunn av manglende interesse for lærergjeringen (ibid.:43).

Etter sin visitas i Alta i 1850 skriver biskop Juell om Nils Monsen, dimittert i 1842, at dersom han skal få fast tilsetting som lærer, så forutsetter det at man ”vil få full grunn til å være tilfreds med ham også utenfor kirken og skolen.” (Wiik 1948:62).

Josef Thomassen fra Måsøy sogn, dimittert i 1843, startet som lærer i sin hjemmkommune. Når han sluttet allerede i 1849, skyldes dette at han ikke maktet å utføre lærerjobben slik hans foresatte forventet. Prost Aall omtalte han riktig nok i 1844 som sedelig og duelig, men ”noget forsagt yngling”. Men biskop Juell mente i 1851 at grunnen til den store uvitenhet blant barn og ungdom var at ”den inntil for 2 1/2 år siden fungerende lærer (Thomassen) ikke var i besiddelse av den fornødne evne til å drive barna frem.” (Ibid.:69).

Peder Iversen Banne fra Nesseby forlot Seminaret uten dimisjon i 1845, og Iver Nilsen Bonakas fra Tana, ble dimittert i 1846. Begge hadde oppholdt seg på seminaret i fire år og fem måneder. Kirkedepartementet ba skolen om ei

forklaring på at disse to hadde oppholdt seg der utover den lovbefalte maksimumstida, som i 1836 var satt til 4 år. Seminarbestyrer Muller forklarte forholdet med å vise til at ”Sproget og deres totale uvitenhet la dem hindringer i veien for å delta i de to norsktalende læreres undervisning. (...) Fremgangen blev liten. Et lengere opphold var nødvendig forat de på disse anvendte penger ikke skulle være bortkastet.” (Ibid.:82).

Under visitaser i 1852 og 1853 lot Banne være å møte opp. Biskop Juell skrev da i 1853 til prosten i Øst-Finnmark at han ” intet har å erindre ved at skolelærer og medhjelper i Nesseby Per Iversen Banne ilegges en mulkt av 2 spd for hans uteblivelse fra prostevisitasen d.å.”(Ibid.). Banne sluttet som lærer kort tid etter dette.

Forslag om egen samisk lærerutdanning

Trondenes Seminar lyktes altså dårlig med å utdanne samer til lærerarbeid. Dette kan ha vært en medvirkende grunn til at det tidlig ble fremmet forslag om et eget seminar for samene.

Den direkte foranledning var ei oppfordring allerede i 1828 fra ”Selskabet til christelige Undervisnings- og Andagtsbøgers Udgivelse” til Kirkedepartementet om å utvide Trondenes Seminar slik at det kunne ta imot fire samer og fire norskfødte fra Finnmark. Biskop Krogh tvilte på om det var mulig å fylle fire plasser og ville heller få vurdert å opprette et eget skolelærerseminarium for samene i det ”egentlige Finnmark”. Krogh mente Polmak ville være et velegnet sted, og han anså Stockfleth som selvskreven for styrerstillinga. Biskopen tok på den måten opp Deinbolls opprinnelige ide som jo var å legge et lærerutdanningsseminar for samer til Finnmark.

Kirkedepartementet ba biskopen drøfte forslaget med Stockfleth. Men Krogh døde før han kom så langt. Stockfleth rådde sterkt fra å skille et samisk seminar ut fra det norske og legge det til Finnmark. Han hevdet bl.a. at å isolere samene og stenge deres lærere ute fra omgang med dannede og dannende omgivelser, ville hemme et hvert fremskritt til kultur hos dem. Det ville være å ”banlyse for evig al sand christelig Oplysning fra Finmarken.” (Dahl 1957:42). Uttalelsen viser at denne varme forsvareren av samisk språk og kultur likevel må ha ment at veien til kulturelt fremskritt for samene, riktig nok etter at de hade lært å lese sitt morsmål, gikk gjennom samkvem med nordmennene. Departementet

støttet seg som så ofte ellers i slike spørsmål, til Stockfleths standpunkt, og planene ble lagt bort.

For å kunne ta stilling til et forslag om å flytte Seminaret fra Trondenes til Tromsø, ba departementet i 1847 bestyreren ved Klæbu seminar, prost Hans Jørgen Darre, om å besøke Trondenes og Tromsø for å se nærmere på forholdene. I samband med flytteplanene kom spørsmålet om å opprette en egen institusjon for utdanning av samiske lærere opp på nytt. Darre var ikke i tvil om at det beste var å opprette et eget seminar, helst lagt til Øst-Finnmark, for utdanning av samiske lærere. Han begrunnet dette med at nordmenn og samer var så forskjellige i dannelsesstrinn og levemåte, at det var uheldig å tilby dem likt opplæringsprogram på en felles institusjon.

Sensommeren 1847 var bestyrerne ved Holt, Stord, Asker og Klæbu seminar samlet i Kristiania for å lage utkast til nytt, felles reglement og undervisningsplan for seminarene.

De gikk enstemmig inn for å opprette et eget seminar, eller en etter innskrenket målestokk anlagt dannelsesanstalt for samiske skolelærere, som nøye var beregnet på deres folkeliv, språk og utvikling. Biskopen, Kjerschow, tok bestemt avstand fra tanken om to seminarer i Tromsø stift. Han mente nemlig at samenes dannelses og levemåte, om en så bort fra fjellsamene, ikke var vesentlig forskjellig fra de norskes.

Stockfleth mente det dreide seg om "et Livs- og et Dødsspørgsmaal for det lappiske Folks tilkommende Skjæbne." (Ibid.:49). Han gikk, som tidligere, sterkt i mot å opprette en egen samisk lærerutdanningsinstitusjon. Å ta seminarbestyrernes forslag til følge, ville gjøre det nærmest umulig for samene å tilegne seg norsk språk, kultur og sivilisasjon. Han mente, i motsetning til forslagsstillerne, at forskjellen i dannelsesstrinn var et viktig argument for ikke å dele det samisk–norske seminaret. Nå som før hevdet Stockfleth at denne forskjellen bare kunne oppheves gjennom samenes omgang med, og påvirkning fra, de som sto på et høyere dannelsesstrinn. Bare på et felles norsk–samisk seminar kunne samiske seminarister bli fortrolige med norsk språk og kultur (ibid.:50).

Teologen Johan Fritzner støttet forslaget om egen samisk lærerutdanning. Han la avgjørende vekt på at et godt undervisningsopplegg og et bra læringsutbytte forutsatte at seminarelevene ikke hadde for sprikende læringsforutsetninger. Når de samiske elevene manglet ferdigheter i norsk, fikk de store vansker med

å følge Seminarets alminnelige undervisning. Dette hadde fra skolens første år gjort at mange samiske elever kom til kort faglig. Fritzner mente at et eget lærerutdanningstilbud for dem ville kunne bygge på det utgangspunktet de samiske elevene hadde og dessuten bidra mer effektivt til å skaffe lærere til samene.

Fritzners forslag var pedagogisk begrunnet, og bygde ikke på noe ønske om å bevare eller videreutvikle samisk språk og egenart. Tvert i mot så også han det som gunstigst at samene etter hvert gikk opp i den norske befolkninga gjennom assimilering. Men i likhet med Stockfleth mente han at morsmålet ga det beste utgangspunkt for senere å utvikle samenes interesse for og kjennskap til norsk. Han trodde at godt utdannede samiske lærere ville bidra til å øke bruken av norsk blant samene.

Departementet valgte ikke å etablere noen egen samisk utdanning, men besluttet at Seminaret, også etter flyttinga til Tromsø i 1848, skulle ha både samiske og norske elever.

Myndighetene forsterker kritikken av samiske lærere

Fornorskning av minoritetene i nord skulle fra midten av 1800-tallet bli en stadig sterkere prioritert oppgave for myndighetene. En følge av dette var skjerperte krav til samiske læreres norsksferdigheter. Samer som hadde fullført si utdanning ved Tromsø Seminar, var likevel ikke uten videre ansett som skikket til å ha lærerjobb. Den samiske seminaristen Per Persen Holm fikk i 1861 beskjed om at han bare kunne konstitueres i ei ledig lærerstilling i Nesseby. Han ville ikke kunne få fast tilsetning før han hadde skaffet ”de fornødne Vidnesbyrd om sin Dygtighed i det norske Sprog.” Holm arbeidet i skolen på slike vilkår i fem år, til 1867. Etter denne perioden ble han ansett for å beherske norsk tilfredsstillende. Da hadde han til gjengjeld så lite dannelse igjen at sognepresten Nils A. Aall likevel ikke kunne tilrå fast tilsetning. Så Holm måtte fortsatt ta til takke med konstitusjon. Den samme presten slo da også kort og godt fast som si overbevisning i et skriv til skoledirektøren fra 1867 at samene var uskikket som skolelærere.

Han underbygget påstanden med å trekke fram ni samiske lærere som han hevdet hadde mislyktes totalt i læreryrket. Han omtalte samtlige som drikkfeldige og udyktige. Neppe uten en viss skadefryd opplyste han at det blant disse også befant seg ”3 af Pastor Stockfleths mest betroede Mænd”, nemlig

Hans Mortensen Kolpus, Anders Persen Tana og John Isaksen Karasjok.” Aall mente samer var uskikket som lærere fordi de ”mangle de nødvendige sjælelige og legemlige Gaver, ligesom det er en Selvfølge at selv de bedste af dem næppe kan have Begreb om hvad Disciplin er.” (Ibid.:226).

Prosten i Hammerfest, K. Rode, hadde merket seg at ”Den Smule, som hænger ved Lappen, naar han kommer fra Seminaret, falder strax af, og han falder tilbage til sitt forrige Standpunkt.” Rode opplyste om en samisk lærer at han ”mangler de væsentligste Betingelser for Dygtighed.” Og om en annen at han ”Intet har tilbage av sin seminaristiske Dannelse.” (Ibid.:226).

Stiftsdireksjonen slår i si vurdering av de samiske elevene ved Tromsø Seminar i perioden 1853–66 fast at ”Man havde overordentlig Møie med de Fleste af dem, uden dog at kunne bibringe dem nogen tilfredsstillende Uddannelse.” (Ibid.). Direksjonen mente at de samiske seminaristene hadde en tendens til å ville heve seg over og skape avstand til sine ukultiverte stammefreuder. Dermed var iflg. Direksjonen også farene ved den seminaristiske dannelsen størst for de samiske seminaristene.

Ikke overraskende kom Stiftsdireksjonen fram til at ”det beste var å sende samene lærere i hvis munn det norske språk lød med fullt liv og med full klang og som etter sine livsforhold var fullt delaktige i den norske sivilisasjon.” (Ibid.:227).

Oppsummering

Seminaret lyktes ikke i å utvikle et godt og relevant tilbud for de samiske elevene. Det var nok både langt enklere og mer stimulerende å arbeide med de norske. Og en fikk stadig bekreftet de samiske elevenes underlegenhet i forhold til sine norske medelever. Deinbolls opprinnelige forslag var jo å opprette et seminar i Finnmark kun for samiske elever. Lignende forslag kom altså opp flere ganger etter at Seminaret på Trondenes var blitt opprettet. Stockfleths sterke motstand gjorde nok sitt til å hindre at en slik institusjon ble opprettet. Med utelukkende samiske elever og samiskkyndige lærere kunne dette blitt et viktig arnested for utvikling av samisk språk og kultur.

DEL2

Ca. 1850 – ca. 1950 Hundre år med fornorskningpolitikk

Innledning

Som det gikk fram av slutten på forrige kapittel, var det en klar tendens til at myndighetenes politikk overfor minoritetene i nord rundt midten av 1800-tallet gikk i retning av fornorskning. I løpet av en 30-årsperiode mellom ca 1850 og ca 1880 var det norske samfunnet kommet langt på veien mot å ha utviklet et målrettet og omfattende program som tok sikte på at samer og kvener skulle bli norske. Denne delen av boka tar opp motiver for denne satsinga, går forholdsvis grundig inn på skoleverkets nøkkelrolle i fornorskingsarbeidet og drøfter reaksjoner på denne politikken. Mange av de personene, særlig lærere og prester, som engasjerte seg på ulikt vis, blir også trukket fram.

Kapittel 4

Mot et hardere minoritetspolitisk klima

Innledning

Hvilke motiver og drivkrefter førte til at landets politiske og administrative lederskap etter hvert så å si enstemmig støttet en politikk som hadde til mål at samer og kvener skulle assimileres inn i den norske befolkning, bli norske språklig og kulturelt, og ”leva i eitt og allt som nordmenn?” (Hveding 1953:68). Dette kunne ikke oppnås uten at de samtidig kastet vrak på sitt opprinnelige språk og sin opprinnelige kultur. De skulle jo overta og gjøre majoritetens språk, kultur og egenart til sin egen.

Nasjonalisme og sosialdarwinisme

Fra midten av 1800-tallet kom to åndsretninger til å sette sine sterke preg på det norske samfunnet, nemlig nasjonalismen og sosialdarwinismen. Det norske nasjonale gjennombrudd inspirerte en rekke diktere, billedkunstnere og komponister som Bjørnson, Werenskiold og Grieg. Stortingets venstreopposisjon mot regjeringa var i stor grad bygd opp omkring nasjonale krav og verdier. Det utviklet seg en omfattende bevegelse båret oppe av både kunstnere og politikere med ei sterk begeistring for det ekte og opprinnelige norske. Folkehøgskolene utgjorde et viktig ankerfeste for disse strømningene. Det var en patriotisk nasjonalisme som begeistret mange unge. Ei dyrking og beundring av det norske bondesamfunnet var et sentralt innslag i bevegelsen. Krav om folkestyre og norsk språk var også viktig. Andre sterke folkelige bevegelser som avholdssaka, var også knyttet til denne retninga. Til tross for at den urbane middelklassen nok kunne styre si begeistring for det den oppfattet som målfanatisme og avholds krav, så sto også den bak ønsket om å utvikle en sterk og homogen norsk nasjon. På samme måte som i en rekke andre små og store land i Europa spredde det seg ei nasjonal begeistring som til da hadde vært fremmed. Brede lag av folket ble grepet av nasjonalfølelse, en positiv følelse av å tilhøre et nasjonalt fellesskap.

Denne nasjonalismen må også sees som et resultat av ny teknologi som ga økt spredning av og større tilgang på medier som aviser og telefonforbindelser. Utbredelsen av lesekyndigheten blant folk flest var selvsagt også en viktig

forutsetning for at følelsen av fellesskap og tilhørighet hos mennesker innafor nasjonale grenser skulle kunne skapes. Norge var en liten nasjon og hadde i en periode på 400 år fram til 1814 vært en del av kongeriket Danmark–Norge med Danmark som den dominerende makt. Den nasjonale reisninga her til lands førte til stor interesse for Norges stolte fortid før den firehundreårige saganatta senket seg. Vikingtid og middelalder spilte en sentral rolle i utviklinga av norsk nasjonal identitet. Nordmenn skulle se seg selv som etterfølgere av sagaheltene. Også dette forutsatte at folkeopplysning måtte bli et viktig punkt på det nasjonale programmet. Her kom dansken Nikolai F. S. Grundtvig (1783–1872) i høy grad til å inspirere den norske nasjonalismen gjennom sin folkehøgskoleide. De første skolene av dette slag kom i gang i Danmark med Askov som den mest kjente. Dit dro norske skolefolk og hentet ideer og hjelp til å starte folkehøgskoler i Norge. Sagatun, som symptomatisk nok, var navnet på den første norske folkehøgskolen, startet sitt virke i 1864. Folkehøgskolene ble viktige arnesteder for det nasjonale strev. I kjølvannet av disse skolene kom de private lærerseminarene, som utdannet lærere for et stadig økende lærermarked. Seminarelevene hadde gjerne gått vegen om folkehøgskolen, og lærerne ved seminarene var ofte rekruttert fra folkehøgskolene. Lærerutdanninga ble derfor preget av nasjonalismen, noe som igjen måtte få følger for undervisninga i den allmue- eller folkeskole der de ferdige seminaristene fikk sitt virke.

Denne oppvåkneende nasjonalismen i et land som først fikk sin uavhengighet i 1814, og som fram til 1905 både strevde for å utvikle en kulturell identitet og for oppløsning av unionen med Sverige, kunne vanskelig gi noe godt klima for andre folkegrupper innenfor landets grenser, som ikke delte majoritetens språk og kultur. ”Siktemålet var kulturell og nasjonal enhet, og dermed ble fornorskning av samer og kvener sett på som en forutsetning for at disse grupper skulle identifisere seg med den norske nasjonalstat. Ideelt sett skulle alle innbyggere dele en felles kultur. Fellesskap i språk, kultur og seder var kjennetegn på nasjonalstaten.” (Eriksen og Niemi 1981:371.)

Darwins utviklingslære ble oppfattet slik at de sterkeste overlever i en stadig pågående rivalisering mellom de biologiske arter. Darwin presenterte sin hovedteori i verket “On the Origin of Species by Means of Natural Selection” i 1859. Boka vakte oppsikt, og hans tanker vant stor tilslutning. Kulturforskere brukte Darwins teori til å utvikle en tilsvarende teori om forholdet mellom kulturer eller folkeslag. Denne retninga, som ble kalt ”sosialdarwinisme”, fikk

mot slutten av 1800-tallet bred tilslutning både i Norge og resten av Europa. Den hevdet at ulike folkeslag kunne rangeres ut fra hvilket utviklingstrinn de befant seg på. De mest primitive kom lavest på denne rangstigen, mens de mest siviliserte ble rangert høyest. Sosialdarwinismen ga et tilsynelatende vitenskapelig belegg for å hevde at den norske befolkninga sto over både den samiske og den kvenske i kultur- og sivilisasjonsnivå. En slik teori kunne dermed lett få rasistiske undertoner. Men den var allment akseptert og preget politikk og samfunnsdebatt her til lands så vel som ellers i Europa fram til 2. verdenskrig.

De minoritetspolitiske konsekvensene av ei slik retning var at en måtte søke å innlemme de folkene som ble ansett å befinne seg på et lavere trinn og var mindre sivilisert enn majoriteten, i majoritetsbefolkningas kultur-, språk- og normsystem. Det beste for samer og kvener var å gjøre disse, etter datidas oppfatning primitive folkeslag, norske – språklig og kulturelt. Sosialdarwinismen bygde dermed opp under nasjonalismens krav om at minoritetene måtte gå opp i den norske befolkninga. Sitatene som følger her, viser hvordan sentrale embetsmenn og politikere i Norge i sin omtale av samer og kvener er preget av de dominerende strømninger i si samtid. Professor Amund Helland hevdet i ”Topografisk-Statistisk Beskrivelse over Finnmarkens Amt” som ble utgitt i 1906 at ”Finnerne (samene) synes at være svagt utviklede baade i aandelig og legemlig henseende. Nordmændene er de to andre racer overlegne, ogsaa i aandelig henseende synes den norske befolkning at være høit begavet (...) Finner og kvæner, hvoraf navnlig de første gjør et overmaade usympatisk indtryk ved sit uskønne og fremmedartede utseende. Kvænene er gjennomgaaende slanke og velbyggede, men man savner hos dem det kraftige, mandige træk som i saa høi grad udmærker nord-mændene og med en gang stempler dem som den herskende race.” (Helland 1906:326). I det samme verket som hadde stor utbredelse og ble ansett som faglig vel fundert, kan en videre lese at ”den ene fin (same) kan have et rent norsk ansikt, medens hans nabo kan have et hoved med ægte mongoloid udseende, med et vildt, lidt forskræmt udtryk. Østsamene er en lavtstaaende race, uden livskraft og uden fremtid. Deres ansigter er ofte plumpe og uskønne med bred næse og fremstaaende mund, og stemmen hes, som de havde forskreget sig.” (Ibid.:327).

En av lederne for venstreopposisjonen, senere statsminister Johannes Steen, hevdet på Stortinget i 1863 at ”det er en misforstaaet Humanitet at søge at kalle tillive og nære denne Nationalitet (samiske). Den som stræbte at opelske

den lappiske Nationalitet, var deres (samenes) værste Fjende, thi han indviede dem til Undergang. Den eneste Redning for Lappeme var at absorberes af den norske Nation.” (Eriksen og Niemi 1981:34).

Prost Gjørme i Sør-Varanger mente i 1886 at ”Lappfolket er et barnefolk i mer end en henseende. De står som folk på barnets umiddelbare, naive, uudviklede standpunkt, og det er fornorskningens formål at bringe dem frem til mands modenhet, om da dette er muligt. Dette er et stort og varigt mål å arbeide for.” (Ibid.:57). Nå hadde den samme Gjørme en viss tvil om at samene i det hele tatt var i stand til å ta dette kulturspranget. Og var de ikke det, så måtte dette utdøende folk” få leve og dø i fred med bibehold af det sprog der er dem så kjær.” (Ibid.). I det norske åpningsinnlegget under en voldgiftsprosedyre i 1909 ble det slått fast at den historiske dom vil være ”at hvor to kulturer, en høiere og en lavere, støder sammen, vil den sidste efterhaanden maatte vige.” (Ibid.:19).

Etter ei reise til Ofoten skrev professor Yngvar Nielsen i 1900 at ”Civilisationen er ubarmhjertig. Med sin damp og elektricitet slaar den de svagere racer til jorden uden hensyn. Vi kan ikke altid forstå hvorledes dette gaar for sig og hvorfor det maa såa være. Men det er nu engang såa. Mod civilisationen kan nomaden ikke kjæmpe. Hvis han ikke viger, da levnes han blott den ene udvei, at falle.” (Ibid.:119).

Ved grunnsteinsnedlegginga for Solhov ungdomsskoles nybygg i 1924 sa fylkesmann Backe i Troms:

”Mitt inntrykk er at ikke hele befolkningen alltid er slik som den burde være. Det er særlig den med mongolsk islett som ikke er så energisk som ønskelig er. Man kan vel neppe regne noget byggeforetagende der har mer krav på statens støtte i en hver mulig form enn byggingen av ungdomsskoler i Nord-Norge. Ikke minst gjelder det den nordre del av Troms fylke, hvor en betydelig del av befolkningen er av mongolsk avstamming.” (Avisa ”Tromsø” 6. jan. 1923.)

Utsagnene gjengitt her fra folk i sentrale posisjoner gir et entydig bilde av hvordan det etablerte Norge vurderte samekulturen. Fornorskningspolitikken som ble utformet og konsolidert i siste halvdel av 19. århundre, bygde på ei klippefast overbevisning om at den norske kultur var de ”fræmmede nationer”, en betegnelse en gjerne brukte på samer og kvener, overlegen i enhver henseende. Slike holdninger gjorde utsiktene for minoritetskulturene dystre innafor grensene til en liten nasjonalstat med nyvunnen frihet og ei allment akseptert

oppfatning at det beste som kunne skje med samer og kvener var at de ble assimilert inn i en homogen, norsk kultur.

Sikkerhetspolitiske motiver bak intensivert fornorskning

I Norge hadde det i lange tider vært en viss engstelse for russiske ekspansjonsplaner mot vest. Etter at Finland fikk sin selvstendighet i 1917, ble russefrykten erstattet av en tilsvarende frykt for finske ønsker om grenseutvidelser mot nord. Kvenene ble i en del norske miljøer ansett som mulige støttespillere for finnene i eventuelle framstøt for å utvide grensene på bekostning av norsk territorium.

Norske myndigheter satte i verk en rekke tiltak, særlig i mellomkrigsårene, for å utvikle og styrke norsk fedrelandsfølelse blant kvenene. Motivasjonen for dette arbeidet ble styrket da det ble kjent at den nasjonalistiske Lappobevegelsen agiterte for grenseutvidelser som ifølge et kart de offentliggjorde, ville innlemme store deler av både Nord-Troms og Finnmark i et storfinsk rike. Norske myndigheter tok denne trusselen alvorlig. Det ble nedsatt ei hemmelig nemnd for Finnmark med representanter for kirke, forsvar, skole, landbruksmyndigheter og kommunikasjonsmyndigheter på høyt nivå som skulle arbeide for å forebygge finsk ekspansjon. På kommunikasjonssektoren skulle veiutløsning til isolerte kvenske bygder prioriteres. For den som ønsket å arbeide på vei- og andre offentlige anlegg, var norskferdigheter nærmest et vilkår.

Landbruksmyndighetene satte i verk jordbrukskolonisering i grensebygdene, særlig i Varanger, ved at folk fra landbruksmiljøer lengre sør i landet ble stimulert til å slå seg ned for å inspirere den samiske og kvenske befolkninga til å drive gårdene etter modell av moderne norsk jordbruk. De norske familiene som slo seg ned ved grensa, ble også ansett som nasjonalt pålitelige i en eventuell krisesituasjon.

Det er umulig å ha noen klar mening om hva som var sterkest drivkraft bak fornorskningspolitikken av sosialdarwinismen, nasjonalismen eller sikkerhetspolitikken. Dessuten er det en klar sammenheng mellom nasjonalisme og sikkerhetspolitikk ved at en nyetablert nasjonalstat som Norge var ekstra på vakt overfor mulige ekspansjonsplaner i andre land. Det var kvenene som primært ble ansett for å utgjøre en sikkerhetsrisiko. Men samene ble vurdert som potensielle støttespillere for kvenene om en krise skulle oppstå, fordi de rasemessig sto dem nærmere. Men minoritetspolitisk ble samer og kvener i

hovedsak behandlet likt, selv om det med jevne mellomrom hevet seg røster, ikke minst fra kirkelig hold, for at en burde opptre strengere overfor kvenene enn samene.

Svært få av de tiltak og virkemidler myndighetene satte iverksatte ble gjort gjeldende for de samiske bosettingsområdene i Sør-Troms og Nordland som var uten kvensk bosetting. Dette kan tyde på at fornorskningspolitikken i stor grad var sikkerhetspolitisk motivert.

Folkelige fordommer mot samene i skjønnlitteraturen

I mange norske, og særlig nordnorske lokalmiljøer, har samene blitt møtt med nedlatende holdninger. Folkelige stereotypier om samene har sannsynligvis eksistert og overlevd uavhengig av hvilke oppfatninger det offisielle Norge gjennom embetsverk og politikere må ha forfektet. Flere forfattere har skildret slike holdninger til og oppfatninger av samene. Jonas Lie skriver i fortellinga "Finneblod" at "(...) underlige Ting om alt det som var til inde på Fjeldet, hvor Finnerne have deres Hjemstavn, og hvor der i gamle Dage boede Troldkyndige Finnekonger. (...) Eilert hørte hjemme meget ondt siges om Folket nede hos Finnens. I Finnens Kones Familie skulde være bedrevet Afguderer og Trolddom. Han hørte ogsaa om Noget, der laa udenfor al Tvil, at det var skam at have Finneblod i sig, og at det var, fordi Finnerne ikke vare saa gode som andre ærlige Folk, at Øvrigheden gav dem deres egen afsondrede Begravelsestejg paa Kirkegaarden og deres særskilte "Finnebaaser" inde i Kirken." (Lie 1872: 81).

Olav Duun gir i sitt forfatterskap eksempler på hvordan den trønderske fiskerbonden stilte seg til det samiske. I "Juvikfolke" finner vi bl.a. dette utsagnet: "Tvi han svarte, råme, han var gift med ei finntøyke. Det hadde heile bygda sett, men ikkje han." (Duun 1950).

I romanen "Krabvaag" gjengir den nord-norske forfatteren Regine Normann lokale holdninger til samer og samiskhet gjennom utsagn som: "Var ikke han ligesaa god som enhver anden fordi om faren hadde vært finn?" (Normann 1905:37). "Og til skam og nedverdiggelse for slægten som hadde holdt sig ren for finneblod før." (Ibid.:65.) "Gud skulle vide, det var ikke av hofferdighet hun satte sig imod giftermal mellom de to, skjønt slægten hidindtils hadde holdt sig ren for finneblod, og det just ikke var nogen sødmelk for henne som mor var, at gaa med paa denslags ufyseligt familieskab." (Ibid.:88.)

Disse eksemplene fra litteraturen tyder på at holdningene til samene kunne være minst like nedlatende og fordømmende i deres norske naboskap som blant sentrale embetsmenn og politikere.

Kapittel 5

Skoleverket fikk en nøkkelrolle i fornorskningsarbeidet

Innledning

Skoleverket fikk en stadig viktigere rolle i et intensivert fornorskningsarbeide. Dette resulterte i endringer av opptaksreglene til Tromsø Seminar for å rekruttere dyktige, norskkyndige lærere til denne oppgaven. Myndighetene innførte lærerinstruksjoner som etterlot lite tvil om at norskopplæringa skulle være hovedoppgaven i skolens møte med samiske og kvenske elever. Samisk og finsk ble gradvis trengt ut av lærebøkene for disse elevene. I stedet satset en på anskuelserundervisning med bruk av plansjer og bilder. Staten opprettet egen stilling som skoledirektør i Finnmark med særlig ansvar for fornorskningsarbeidet. Viljen til omfattende satsing på skoleverket som instrument i dette arbeidet framgår også av en storstilt utbygging av statlige internatskoler i Finnmark.

Overgangsdistrikt og rene språkdistrikt

I Finnefondets første år hadde samisk en så dominerende posisjon i store deler av Finnmark at myndighetene anså det som nytteløst å bruke av fondsmidlene for å stimulere norskopplæringa. Dette gjaldt hele Øst-Finnmark, samt kommunene Kistrand, Kautokeino og Karasjøk i Vest-Finnmark. Lærere bosatt i disse områdene fikk ikke lønnstillegg av Finnefondet, og friplasselever fra Seminaret kunne heller ikke gjennomføre sin plikttjeneste der. Disse kommunene fikk betegnelsen ”rene språkdistrikt”.

Til forskjell fra de rene språkdistriktene tok Stiftsdireksjonen, som besto av stiftsamtmannen, biskopen og fra 1860 da stillinga ble opprettet, skoledirektøren, betegnelsen ”overgangsdistrikt” i bruk om områder der en kunne regne med at satsing på norskopplæring ville gi resultater. I 1853 omfattet overgangsdistriktene Hammerfest, Alta– Talvik og Loppa prestegjeld i Vest-Finnmark, hele Tromsø prosti, Lenvik i Midt-Troms, Ibestad i Sør-Troms og Ofoten og Lødingen prestegjeld i Nordland. Det betyr at overgangsdistriktene som lå i Nordland og Troms faktisk hadde et betydelig større folketall enn de tilsvarende områdene i Finnmark. Bare i Tromsø prosti, som den gang strakte

seg fra fylkesgrensa mot Finnmark i nord til Lenvik i sør, var det flere innbyggere enn i overgangsdistriktene i Finnmark.

Parallelt med økende fornorskningssiver kom stadig nye deler av Finnmark med som overgangsdistrikt. I 1863 ble Vadsø prestegjeld, Lebesby hovedsogn og Måsøy prestegjeld overgangsdistrikter. I 1867 fulgte Vardø og Kistrand prestegjeld. Fra 1871 bevilget Finnefondet betydelige bidrag til Nesseby og Karasjok. Utviklinga fortsatte utover i 1870-åra, og etter 1880 eksisterte ikke lenger betegnelsen rene språkdistrikter i myndighetenes vokabular. Fra da av var alle samisk- og kvenskdominerte områder i Finnmark og Nord- Troms overgangsdistrikter der de ulike fornorskningstiltakene skulle iverksettes. Denne gradvise utvidelsen av overgangsdistriktene mellom 1853 og 1880 gir et godt bilde av myndighetenes økende ambisjoner for fornorskningspolitikken på siste halvdel av 1800- tallet. Det er nemlig lite som tyder på at norsk språk hadde fått noe sterkere fotfeste i de ”rene språkområdene” i løpet av denne perioden.

Stiftsdireksjonen i Tromsø bestemte hvilke områder som skulle være overgangsdistrikt. Og Tromsø stift omfattet hele Nord-Norge. Tysfjord var utvilsomt den kommunen i Nordland der det bodde flest samer. Direksjonen ba så sent som i 1887 skolekommisjonen der vurdere om Tysfjord burde få status som overgangsdistrikt. Kommisjonen frarådet at Tysfjord skulle få slik status, noe Stiftsdireksjonen tok til følge. Kommisjonen argumenterte for bruk av samisk i skolen når den uttalte at ”Man er enig i at anse en saadan ordning (å legge norsk til grunn) for uhensigtsmessig, grundet dels paa Hellemokoloniens isolerede beliggenhed, dels paa den korte skoletid.” (Evjen 2004:83). Denne ”kolonien” var et homogent samisk samfunn i Hellemobotn innerst i Tysfjord. Når kommisjonen fant det hensiktsmessig å fortsette med samisk som opplæringspråk i denne kretsen, kan det skyldes at de mente ungene ville ha bedre utbytte av opplæring som bygde på deres morsmål. Stiftsdireksjonen aksepterte faktisk samisk som undervisningsspråk i samtlige samiske skolekretser i Tysfjord. En stillingsannonse i 1899 slår fast at ”Læreren må kunne lappisk” (ibid.:84). Stiftsdireksjonen inntok her et standpunkt som sto i skarp kontrast til hva den ellers gjorde. Dette kan ha sammenheng med at Tysfjord ikke var interessant i et sikkerhetspolitisk perspektiv.

Ikke alle var enige i at Tysfjord skulle holdes utenfor den offisielle fornorskningspolitikken. I juni 1896 ble den samiske læreren Henrik Kvandal

tilsatt i et lærerdistrikt bestående av tre samiske kretser. Kvandal ble senere en sentral talsmann for samene i Ofoten. I et brev til biskopen i Tromsø sier han:

”Ærede biskop. Jeg er lærer i Tysfjorden, blant annet i Hellemoen. Der lærer alle barnene finsk. Finnerne der står langt tilbake i tiden. Jeg vil anta at der finnes ikke saa mørkt hul i Skandinavien. Jeg er selv fin. Jeg har forsøkt at faa dem til aa læse norsk. Jeg vil herved høre hva biskopen mener med hensyn til norsk i skolen. Jeg vil nødes til at søge mig fra Hellemoen hvis der fremdeles skal læses finsk. Kjære staa mig bi i arbeidet for finnernes opplysning.” (Ibid.:86.)

Kvandal var i 1896 kommet fra lærerstilling i Laksefjord i Finnmark som var overgangsdistrikt. Det betød ikke bare at norskopplæringa sto sentralt, men også at lærerne fikk ekstra lønnstillegg av Finnefondet om de kunne dokumentere at elevene hadde gjort framgang i norsk. En mulig, eller medvirkende grunn til at Kvandal så sterkt uttrykker ønske om å undervise i norsk heller enn samisk, kan derfor være at han var interessert i, og kanskje hadde regnet med å få slikt lønnstillegg fra Finnefondet.

Skiftende regler for friplassordninga, en god indikator på fornorskningsviljen

Skulle skolen i overgangsdistriktene bli et effektivt redskap i fornorskningsarbeidet, var den avhengig av kompetente og motiverte lærere. Myndighetene begynte derfor fra tidlig på 1850- tallet å avsette relativt betydelige midler fra Finnefondet til å finansiere friplasser for seminarelever som etter fullført utdanning bandt seg til tjeneste i overgangsdistrikter. Kriteriene for å få friplass og forpliktelsene knyttet til disse ble endret flere ganger i årene fram til 1904, da Stortinget vedtok å gjøre slutt på ordninga. Debatten om og argumentene for disse endringene illustrerer godt myndighetenes økende ambisjoner for skolens fornorskningsarbeide. Allerede fra 1853 var det utelukkende friplasselevne som leste samisk på Seminaret. For disse var samisk til gjengjeld obligatorisk. Opplæring i samisk, senere også i kvensk, framsto altså som helt uaktuelt for de andre elevene.

”Man tager helst norske”

Endrede opptaksregler gjør det stadig vanskeligere for samer og kvener å komme inn på Seminaret

Så sent som i 1857 var fire av de åtte friplasselevne samer, tre var av blandet ætt og en var norsk. Men allerede året etter, i 1858, finner vi de åtte friplassene fordelt på fem norske, to samiske og en kvensk elev. Denne endringa skyldes at en ny styrer ved Seminaret, Fredrik Waldemar Hvoslef (1825–1906), hadde fått endret opptaksreglene for å sikre norske elever førsteprioritet til friplassene. Han skrev i januar 1858 om friplassene at ”Man tager helst Norske, især om de allerede kunne noget Finsk, dog ogsaa gjerne uden dette.” (Dahl 1957: 120).

Hvoslef begrunnet dette med at samene hadde for svake norskferdigheter når de kom til Seminaret. Derfor var de heller ikke som ferdig utdannete lærere godt nok kvalifisert til å ”bibringe Finnebørnene Kyndighed i det norske Sprog” Dette underbygde han med å opplyse at det i avgangsvitnemålene til alle de 12 samene som var blitt utdannet etter 1853 var skrevet at ” Brugten af det norske Sprog volder dem som fødte Finner endnu Besværlighed ved Undervisningen.” (Ibid.).

For å oppnå framgang for norskopplæringa i overgangsdistriktene, ville det iflg. Hvoslef ha mye større effekt å reservere friplassene for norskfødte. Han hevdet nemlig at samiske lærere som var ustøe i norsk, ville være tilbøyelige til å bruke sitt morsmål for mye i undervisninga, noe som ville være uheldig for norskopplæringa. Hvoslef anså ferdigheter i norsk for å være mye viktigere enn i samisk for lærere i overgangsdistriktene. Det var tilstrekkelig å kunne oversette norske ord og uttrykk som elevene ikke forsto. Hvoslef mente det var fullt mulig for friplasselever uten forkunnskaper i samisk, å lære språket godt nok på Seminaret.

Den ideelle friplasseleven var ifølge Hvoslef norsk, men hadde hatt sin oppvekst i et samedistrikt. Da ville han nemlig som regel ha lært noe samisk, og ellers være kjent med forholdene der. Erfaringsmessig var det ikke mange slike søkere. Da burde friplassene gå til norske elever uavhengig av hvor i landet de kom fra, bare de hadde evner og lyst til å virke blant samene. Hvoslefs forslag innebar ikke forbud mot å ta opp samiske elever på friplass. Han åpnet for å ta inn samer dersom det ikke var mulig å fylle friplassene med norske. Vilkåret var dog at de var dyktige nok i norsk.

Endringene av opptaksreglene i 1859 førte uansett til at friplassene i realiteten nærmest ble stengt for samer. Bare én same fikk friplass i perioden 1859 til 1866. Hvoslef forsvarte dette med å hevde at samiske lærere behersket norsk for dårlig til å kunne spille noen viktig rolle i fornorskingsarbeidet. Hans initiativ kan også ses i sammenheng med at han i 1858 var blitt kjent med påstander om at to samiske lærere i Skjervøy hadde stilt seg i spissen for en bevegelse blant samene som tok til orde for at de skulle bruke sitt eget språk og ikke lære seg norsk. Hvoslef hadde fått inntrykk av at det i enkelte samebygder i Nord-Troms nærmest var blitt en skam å kunne snakke norsk. Han hadde hørt om samiske ungdommer som var blitt spottet av sine kamerater fordi de hadde prøvd å lære seg norsk.

Hvoslef, som hadde vært sogneprest under urolighetene i Kautokeino bare sju år tidligere, i 1852, var nok særlig på vakt overfor slike tilløp til samisk motstand eller selvhevdning. Han hadde kommet dit i 1851, bare 26 år gammel til et nyopprettet sognekall. Her fikk Hvoslef, som i fem år hadde reist til sjøs, ”bruk for sitt sjømannsmot, for der kom han midt opp i den religiøse uro som var skapt av læstadianismen”. (Ibid.:118). Biskop Juell skrev om han i 1855 at ”Forrest i rekken blant Finmarkens Præster staaer Sognepræst Hvoslef til Kautokeino, ike alene i finsk (samisk) Sprogkyndighed, men i sand præstelig Dygtighed.” (Ibid.). Han oppnådde en enestående posisjon som lærer og senere styrer på Tromsø seminar. En av hans elever på Seminaret skrev at ”Hvoslefs sikre opptreden i Kautokeino omga han i elevenes øyne med en strålende glorie.” (Ibid.). Hvoslef overtok etter hvert bispestolen i Tromsø Stift. Og fra en bispevisitas i Kautokeino i 1869 heter det at han ikke hadde glemte sin samisk, ”men talte så fint og deilig at hvert eneste liv i kirken felte tårer.” (Ibid.:37).

Når Stiftsdireksjonen i 1859 vedtok endringer som langt på vei stengte samene ute fra friplassene, viser dette at hensynet til fornorskninga var blitt tillagt avgjørende vekt. Samtidig gir dette vedtaket også en bekreftelse på at enkeltmennesker i sentrale posisjoner fortsatt hadde sterk innflytelse på viktige valg i fornorskingspolitikken. Endringene i 1859 kan nemlig langt på vei betraktes som Hvoslefs verk.

Han fikk også Stiftsdireksjonen med på å godkjenne at Tromsø Seminar fra 1859, i likhet med hva landets øvrige seminarer hadde gjort tidligere, innførte opptaksprøve. Opptaksprøven som selvsagt var på norsk og lik for alle, uavhengig av morsmål, gjorde det nærmest umulig for samiske og kvenske

søkere å komme inn også uten friplass. Han hadde neppe til hensikt fullstendig å stenge samer ute fra Seminaret, siden han hevdet at ”Skulde man blot strængt se hen til Udfallet av Optagelsesprøven, saa vilde Følgen visseligen blive den, at Finner sjelden eller aldrig kom ind på Seminaret, idetmindste ikke saa længe Konkurrancen er saa stor, som den har været i de sidste par Aar.” (Ibid.:122).

Det er i dette perspektivet den ekstraordinære opptaksprøven som Hvoslef holdt for karasjoksamen Anders Andersen Siri i Kistrand i 1860 må ses. Siri som ble tatt inn på vanlige vilkår, ikke friplass, ville neppe kommet inn i konkurranse med de andre søkerne på den ordinære opptaksprøven. Hvoslef forsvarte opptaket av Siri med å vise til en kgl.res. fra 1836 som slo fast at det ved Seminaret så vidt mulig skulle være fire elever som kunne tale samisk. Dette skulle bli første og siste gangen etter 1859 at denne bestemmelsen fra 1836 ble vekket til live.

At de nye opptaksreglene virket, fikk også Tysfjord kommune erfare. I 1862 søkte formannskapet om å få ”indsende en Lap fra Tysfjorden til Tromsø seminarium for at uddannes til Skolelærer for Lapperne i Tysfjorden”. Men skolekommisjonens og formannskapetets kandidat, ”erstatningslæreren” Jakop Johnsen, måtte gjennomgå opptaksprøven. Og der kom han til kort på grunn av manglende norskferdigheter.” (Evjen 2004: 83). Johnsen fortsatte likevel som lærer i mange år.

De søkerne som oppnådde de beste resultatene på opptaksprøven, uavhengig av hvor i landet de kom fra, fikk tilbud om friplassene. På denne måten mente en også å sikre seg at de antatt dyktigste elevene ikke bare lærte samisk, men at de ville utgjøre kjernetroppen i skoleverkets fornorskingsarbeid siden de jo måtte binde seg til tjeneste i et overgangsdistrikt i sju og senere fem år. Denne ordninga varte med enkelte justeringer helt til Stortinget i 1904 vedtok å avvikle friplasssystemet.

I perioden 1853–1866 var det tatt opp 45 friplass elever, hvorav 12 var samer. Fire av disse fullførte ikke si utdanning. Av de åtte som kom gjennom nåløyet, var bare fire i lærerarbeid i 1867. Om disse fire sier Stiftsdireksjonen at de hadde forholdsvis gode kunnskaper i norsk da de startet si seminarutdanning. ”De hadde nemlig vokst opp i så godt som fornorskede distrikter, og der var de også tilsatt.” (Dahl 1957:123.) Av de øvrige friplass elevene i dette utvalget var fire av blandet eller ublandet kvensk ætt, ”men ved opptakelsen helt for-

norsket” (ibid.). Av de 29 norske finner vi i 1867 ikke mindre enn 22 som lærere i overgangsdistriktene.

De nye opptaksreglene i 1859 som åpnet for at søkere fra hele landet kunne konkurrere om elevplasser, trakk mange søkere fra andre landsdeler til Tromsø. I skoleåret 1877–78 utgjorde faktisk elevene fra Tromsø stift (Nord-Norge) et mindretall av den totale elevmassen.

Friplassene overføres til Altens lærerskole

Altens lærerskole var en av flere lærerskoler som ble opprettet rundt i landet på 1860-tallet for å dekke det økte behovet for lærere som skoleloven fra 1860 medførte. På seminaret i Tromsø var det ingen motvilje verken til å etablere skolen i Alta eller til å overføre friplassene og følgelig samiskundervisninga til denne institusjonen. Seminarbestyrer Kaurin (1831–1898) sa i tilknytning til forslaget om å overføre friplassene til Alta: ”Jeg maa i Almindelighed paastaa, at jeg ikke tror, at de finsk (samisk) lærende Elever i det Hele taget have gavnet vort Seminarium” (Dahl 1957:157). Han mente at lærerskolen i Alta derimot ville egne seg godt for samiskundervisning, fordi alle elevene ville få like mange fag, at de arbeidet mot samme mål, og at deres faglige utgangspunkt ville være mindre sprikende.

Kaurins argumenter samsvarer godt med Hvoslef som i 1859 pekte på ”De Hindringer som Sammenblandingen af 2 Elementer, det norske og det finske, lægger i veien for dette Seminariums Virksomhed (...) de Finner, som man er nødt til at optage, sinke betydelig ved deres som oftest aldeles utilstrækkelige Bekjendskab til det norske Sprog ved deres optagelse – nogle have slet ikke forstaaet Norsk – disse Hindringer kunne nok vække Ønsket om, at der oprettes en særskilt Anstalt til Oplærelse af Skoleholdere for Finnedistrictene.” (Brekke 2000:148).

Verken samiske elever eller opplæring i samisk framstår, ut fra Kaurins og Hvoslefs uttalelser, som attraktivt eller utfordrende for Seminaret. Tvert i mot avdekker Kaurin i sine merknader til flytteplanene betydelig lettelse over å skulle bli løst fra ei tung bær. Han la i sin argumentasjon for flytting av friplassene til Alta betydelig vekt på verdien av at ”Finnmarkens Indfødte vil søge derhen,” siden denne skolen ville få flere elever som på forhånd hadde kjennskap til samisk. Også Stiftsdireksjonen framholdt det som positivt at en lærerskole i Alta lettere ville rekruttere elever med kjennskap til samisk.

Etableringa av lærerskole i Alta og vedtaket om å legge friplassene til den, innebar ei kursending i forhold til de retningslinjene for tildeling av friplasser som Hvoslef hadde fått innført i 1859. Hva kan forklare at Stiftsdireksjonen som i 1859 slo fast at man til friplassene skulle prioritere norske og nærmest unngå samiske søkere, bare seks år seinere, i 1865, legger stor vekt på muligheten til å få søkere som kan samisk som argument for å flytte friplassene til Alta?

Noe av forklaringa finner en muligens i Seminarets årsmelding for skoleåret 1866–67 etter at de siste friplasselevne har sluttet. Her heter det nemlig at samisk ikke lenger var ”undervisningsgjenstand” ved Tromsø Seminar og ” at vort Seminariums Indretning for Nærværende i det Hele er omtrent som Rigets øvrige Stiftsseminariers, baade hvad Læregjendstanderne og Lærerpersonalet, Examina o.s.v. angaar.” (Dahl 1957:158). Dette støtter opp om inntrykket av at en ved Seminaret opplevde en betydelig lettelse ved å slippe ansvaret for samiskopplæring og friplasselever. Kaurin ønsket nok at Tromsø Seminar skulle være mest mulig lik landets øvrige stiftsseminarier. Og da passet det ikke med friplassordning og samiskopplæring. Det framkom ingen motforestillinger til at Seminaret dermed kvittet seg med den oppgaven som gjorde at institusjonen ble etablert i 1826.

Flyttinga til Alta skjedde på et tidspunkt da myndighetene, som kjent, var begynt å legge betydelig vekt på å rekruttere lærere med gode norskferdigheter. Dette gjør det likevel vanskelig å finne noen fullgod forklaring på at både Kaurin og Stiftsdireksjonen argumenterte for å flytte friplassene til Alta med å hevde at dette vil øke tilgangen på søkere av ”Finmarkens egne” som kan samisk. Det er også interressant å registrere at Hvoslef i 1859 antyder muligheten for å opprette en egen lærerskole for ”Finnedistrictene”. Dermed lanserer han et forslag som var blitt fremmet med jevne mellomrom helt siden Seminarets opprettelse. Slik både Hvoslef og Kaurin ordlegger seg, virker det sannsynlig at de støttet flytting av friplassene til Alta og tanken om en egen lærerutdanning for samene først og fremst for at dette ville gi Tromsø Seminar bedre arbeidsvilkår.

Fripllassene tilbake til Seminaret

Altens lærerskole hadde ikke virket lenge før den ble kritisert for å utdanne lærere som ikke behersket norsk godt nok. Slik måtte det jo gå når elevene i hovedsak var rekruttert blant ”Finmarkens egne”. Miljøet på skolestedet, Alta,

der store deler av befolkninga snakket samisk og kvensk, virket heller ikke, i følge kritikerne, gunstig på norskopplæringa.

For Kaurin og andre som hadde gått inn for flyttinga til Alta, kan det neppe ha ha vært noen stor overraskelse at utdanninga i Alta fikk problemer med å bringe sine elever fram til et akseptabelt nivå i norsk. Uansett kom myndighetene til at siden lærerne utdannet i Alta ikke behersket norsk tilfredsstillende, så burde skolen flyttes til et mer norskpreget miljø. Kirkedepartementet vurderte å flytte den til en by for at elevene skulle få bedre høve til å høre og å tale norsk, og dessuten til å bli kjent med norsk kultur og væremåte.

Hammerfest lå sentralt i forhold til de største samiske og kvenske befolkningkonsentrasjonene. Departementet mente dessuten at amtmannen i Finnmark, Jens Holmboe, som bodde der og var sterkt opptatt av nasjonale forhold, på forskjellig vis kunne støtte virksomheten ved en lærerskole om den ble lagt dit. Stiftsdireksjonen støttet tanken om å flytte skolen fordi den var ”for en væsentlig Del blevet skuffet i de Forventninger man nærede om at Skolen skulde søges af Elever med den fornødne Sprogkundskab.” (Ibid:159).

Amtmann Holmboe mente at en ved valg av skolested måtte legge avgjørende vekt på hensynet til arbeidet for å knytte ”de fræmmede Nationaliteter i Amtet” til Norge og norske institusjoner. Han var heller ikke i tvil om at norskfødte lærere var å foretrekke i almueskolen i overgangsdistriktene. I følge Holmboe manglet samisk- og kvenskfødte lærere energi, og han fryktet for at slike lærere kunne komme til å virke mot, og ikke for fornorskninga. Deres morsmål og andre nasjonalitetsmerker ville prege dem for sterkt og få uheldige følger for lærerarbeid i overgangsdistriktene. Amtmannen trodde heller ikke at de ville makte å vedlikeholde sine norskferdigheter og kjennskap til norsk kultur som lærerutdanninga hadde gitt dem. For elever på lærerskolen med samisk- og/eller kvensk bakgrunn måtte derfor alt ”gjøres for å fornorske dem under læretiden for deretter å tilsette dem i de overgangsdistrikter der de fræmmede elementer var mindre overveldende.” (Ibid.:159–160).

Holmboe støttet tanken om å flytte lærerskolen fra Alta til en by. Når han likevel ikke ville anbefale Hammerfest, var det fordi han mente arbeiderklassen der var så oppblandet med kvener at miljøet ville kunne få uheldig virkning på norskopplæringa. Han konkluderte derfor med at det beste ville være å flytte skolen til Tromsø og forene den med Seminaret der.

Etter at friplassene og dermed samiskundervisninga var flyttet til Alta, utvidet Tromsø seminar det årlige opptak fra 40 til 48 elever. Samtidig gikk søkninga kraftig tilbake. I årene 1866–68 var det flere elevplasser enn søkere. I skoleåret 1867–68 sto 11 elevplasser ubenyttet. Kaurin tilla dette forholdet avgjørende vekt når han aksepterte at friplasseordninga ble ført tilbake til Seminaret. Han stilte som et ufravikelig vilkår at friplasselevne måtte ha full kjennskap til norsk. Slik ville han forhindre at de skulle bli en ”utilbørlig hemsko” for Seminaret.

Stiftsdireksjonen støttet etter dette at Altens lærerskole ble flyttet til Tromsø og integrert i Seminaret. Direksjonen erkjente samtidig at tilbakeføringa av friplassene ville ha forstyrrende virkning på Seminarets arbeid, men hevdet at Seminaret tidligere hadde maktet denne oppgaven, og at friplasselevne utdannet derfra hadde vist seg vel skikket for lærerarbeid i overgangsdistriktene.

Kirkedepartementet understreket nødvendigheten av at lærere som skulle til overgangsdistriktene fikk ei så allsidig utdanning som mulig, med full innsikt i norsk språk, norsk kultur og norske synsmåter, ”uden hvilket det væsentligste Øiemed med deres Uddannelse lettelig kunde forfeiles.” (Ibid.:160–161). Tromsø Seminar hadde de beste forutsetninger for å gi en slik utdanning. Derimot er det mer problematisk å se realismen i departementets påstand om at det ikke var grunn til å frykte for at gjeninnføring av den tidligere ordninga ville føre til at få samisk- eller kvensk fødte elever kom inn. ”Noget som Departementet vilde beklage, da man anser det af Vigtighed, at Lapper og Kvæner, naar de i øvrigt opfyldte de nødvendige Betingelser, blant hvilke bør opstilles fuld Færdighed i Norsk, erholde lige Adgang med Nordmænd til Optagelse som elever ved seminaret.” (Ibid.:161.)

Dette utsagnet i 1867 var nok ment som et forsvar av et prinsipp om lik rett for alle folkegrupper. Samtidig var en sikkert også på departementsnivå innforstått med at svært få andre enn norskfødte fylte kravet om ”fuld Færdighed i Norsk.” Stortingets kirkekomite la da også i si innstilling vekt på at en ved tilbakeføring av friplassene til Tromsø Seminar måtte sørge for at de bare ble tildelt elever som behersket norsk så godt ”at de som Lærere virkelig kommer til at utbrede norsk Sprog blandt de fremmede Racer.” (Ibid.).

Med grunnlag i kgl.res. fra 1868 og 1869 ble så friplassene vedtatt tilbakeført til Tromsø Seminar fra 1870, samme år som Altens lærerskole uteksaminerte sine siste elever. Denne skolen som rakk å utdanne 24 lærere, bidro effektivt til å

dekke ledige lærerstillinger i Finnmark. Men myndighetene innså altså tidlig at Altens lærerskole var et feilgrep som fornorskningstiltak.

Kvensk blir fag på Seminaret fra 1870

I forbindelse med etableringa av Altens Lærerskole i 1863 foreslo Stiftsdireksjonen at denne skolen også skulle utdanne lærere til kvenskdominerte skolekretser. Finnefondsmidler kunne ikke benyttes til et slikt formål, siden Fondet jo var øremerket for tiltak som skulle ”bibringe samiske barn kyndighed i Norske Sprog.” Flere av elevene på Altens lærerskole behersket kvensk. Ved Tromsø Seminar var det gjennom årene blitt utdannet en del kvensktalesende lærere, også på friplass. Friplasseordninga bandt disse til tjeneste i overgangsdistrikt med samisk befolkning. Tok de seg post i et kvenskdominert distrikt før pliktjenesten var utført, måtte de betale tilbake til Finnefondet en pengesum som ble fastsatt ut fra hvor lang tid som sto igjen av den tid de hadde forpliktet seg til.

De to kvenskyndige friplasselevene Lorentz Holmgren, utdannet i 1861, og Karl Akre, utdannet i 1862, flyttet begge før de hadde gjennomført pliktjenesten fra samiske til kvenske bygder. Stiftsdireksjonen så på dette som kontraktsbrudd og avkrevde dem 50 spd i tilbakebetaling. Samtidig la Direksjonen dette problemet fram for Kirkedepartementet, som i 1866 bestemte at tromsøseminarister som hadde gått på friplass også kunne avtjene sin pliktjeneste i kvenske distrikter. Og Holmgren og Akre slapp unna tilbakebetalinga.

Da friplassene kom tilbake til Tromsø Seminar i 1870, ble fire av de 12 plassene avsatt til elever som skulle få opplæring i kvensk, mens de resterende åtte skulle lese samisk. Dermed hadde altså et nytt fag, kvensk, fått innpass på Seminaret. Fortsatt gjaldt regelen om at friplasselevene måtte binde seg til å tjene som lærere i de blandede språkdistrikter ”med det særlige Formaal at bibringe Lapperne og *Kvænerne* Kyndighed i det norske Sprog.” Når kvensk kom med, skyldes dette ikke minst at den finske innvandringa hadde tatt seg kraftig opp, særlig til Øst-Finnmark. Myndighetene var derfor av sikkerhetspolitiske grunner begynt å vie kvenene betydelig større interesse og oppmerksomhet.

I hele perioden fra 1870 til 1906, da friplassordninga opphørte, ble det for øvrig kun tatt opp 12 samer på friplass. Det tilsvarende antall vestlendinger og trøndere var til sammenligning hhv. 33 og 12.

Seminarbestyrer Chr. Aug. Christophersen (1841–1922) foreslo i 1878 at karakteren i norsk skulle telle dobbelt ved opptak på friplassene. Han mente dette ville gi skolene i overgangsdistriktene lærere som var ”dyktige til at føre Fornorskningen igjennom med større Kraft”. Men han fikk ikke gjennomslag for forslaget. Stiftsdireksjonen fryktet at ei slik ordning kunne gi mindre søkning til friplassene og minnet dessuten om at en uansett alltid valgte de beste aspirantene til friplassene.

Ekspedisjonssjef i Kirkedepartementet, Nils Hertzberg, slo, etter en reise i Finnmark i 1877, fast at all erfaring hadde vist at lærere av rein eller blandet kvensk eller samisk ætt ikke var skikket til å fremme fornorskninga blant sine stammefrender. Han frarådet derfor sterkt å tilsette slike lærere i overgangsdistriktene.

Skoledirektør Killengreen (1838–1897) ga like klart uttrykk for si overbevisning om at det eneste rette var at lærere i overgangsdistriktene var av ublandet norsk ætt. Dette hadde da også, ifølge han, i flere år vært lagt til grunn ved tilsetning av lærere. ”Man har ikke taget ind i Skolens Tjeneste i Finnmarken nogen Lærer af ublandet fremmed Herkomst, heller ikke av blandet, med Undtagelse av en enkelt fra Tromsø Amt, i hvis Aarer der flyder lappisk Blod, men som er fuldt fornorsket. De nye Lærere, som ere blevne ansatte, har været av norsk Herkomst.” (Dahl 1957:249.) Dette skrev Killengreen i 1886. Men fortsatt ønsket han at lærere som skulle arbeide i språkdistriktene hadde skaffet seg noe kjennskap til samisk eller kvensk. Dette var ensbetydende med at de hadde gått på Tromsø seminar.

Fram til århundreskiftet hadde Karasjok og Kautokeino kun hatt samiske lærere. I en stortingsproposisjon for 1901–02 blir det i klartekst sagt at seminarutdannede samer ikke lenger er ønskelige som lærere i disse to kommunene. Begrunnelsen var at slike lærere vil ligge under for omgivelsenes innflytelse og neppe utrette noe vesentlig for å fremme fornorskingsarbeidet. ”I en hver henseende ønskelig er det derfor at erholde nordmænd som lærere ogsaa i disse distrikter.” (Ibid.:316.) Den direkte foranledning for dette utspillet var at de fleste av de samiske lærerne i disse to kommunene pga. av alder var på tur ut av skolens tjeneste.

For å stimulere norske lærere til å søke dit, fikk de tilbud om ekstra lønnstillegg. På Finnefondsbudsjettet avsatte en midler tilsvarende seks slike lønnstillegg til ”norske” lærere i Karasjok og Kautokeino. På spørsmål fra samisk hold om hva som mentes med ”norsk”, presiserte skoledirektøren at ”norsk” lærer ikke begrenset seg til norskfødt, men at det også kunne gjelde fornorskede samer. Derimot fikk læreren og stortingsmannen Isak Saba på direkte spørsmål opplyst av Kirkekomiteen at ”Norske lærere betyr norskfødte lærere.” (Ibid.).

Friplassordninga under press

Med tiltakende fornorskningsiver prioriterte myndighetene stadig mer konsekvent norske lærere til overgangsdistriktene. Lenge syntes det likevel å være enighet om at de norske lærere som skulle undervise samiske og kvenske barn, burde ha noe kjennskap til deres morsmål. Og da trengte en et tilbud om samisk og kvensk ved Seminaret. Mot slutten av 1800-tallet endret dette bildet seg. Den tidligere friplasseleven Karl Akre var den første som offentlig stilte spørsmål om berettigelsen av friplassene da han i 1886 som stortingsmann uttalte ”at disse Pladse nu vel maa være mindre paakrævede og saaledes staa for Tur til at inddrages.” (Ibid.:249). Han begrunnet dette med at gjeldende retningslinjer for fornorskningsarbeidet ikke forutsatte at lærere kunne samisk eller kvensk. Det var nok lærerinstruksen fra 1880 Akre hadde i tankene. Akre gikk dermed lenger enn skoledirektør Killengreen som mente det var nødvendig at lærerne i overgangsdistriktene hadde kunnskaper i kvensk og/eller samisk, eller hjelpespråkene som de gjerne ble kalt.

Stiftsdireksjonen holdt også i sin uttalelse til den nye skoleloven i 1889, fast ved at lærere som skulle virke i språkdistriktene, burde ha kjennskap til de fremmede språk eller hjelpespråkene. Direksjonen forsvarte dermed friplassordninga og opplæringa i samisk og kvensk på Seminaret.

Det var likevel et første varsel om at myndighetene var i ferd med å endre syn på friplassordninga da tallet på kvenske friplasser i 1898 ble redusert fra fire til tre. Begrunnelsen var nemlig at behovet var blitt mindre. I sitt budsjettforslag for 1902–03 åpnet skoledirektøren, Karl Aas, for å redusere tallet på friplasser ytterligere. Han hevdet at fornorskningsarbeidet hadde gitt så gode resultater at en kunne greie seg med færre lærere som hadde kjennskap til samisk og kvensk. Skoledirektøren mente at det mange steder nå var tilstrekkelig med et minimum av kjennskap til de fremmede språk, som lærerne burde kunne skaffe

seg på egen hand. På grunn av stor søkning var friplassene dessuten blitt nødvendige som rekrutteringstiltak. Skoledirektøren så ikke bort fra at utviklinga gikk i retning av å sløyfe hjelpespråkene helt. Han foreslo likevel ingen endringer, men valgte å overlate saka til den første skoledirektøren i Finnmark etter at fylket i 1902 var blitt skilt ut som eget skoledirektørembete, Bernt Overvik Thomassen.

Og Thomassen tok tidlig fatt i dette spørsmålet. I telegram til rektor Just Knud Qvigstad (1853–1957) ved Tromsø lærerskole (betegnelsen lærerskole kom i stedet for seminar med ny lov om lærerutdanning i 1902) i august 1903 spør han om antallet friplasser kan reduseres. Qvigstad svarte at to av de åtte utlyste friplassene i samisk ikke ville bli brukt pga. mangel på kvalifiserte søkere. Han tok derimot ikke stilling til spørsmålet om en permanent reduksjon i tallet på friplasser, da han ikke hadde kjennskap til behovet for språkkyndige lærere.

I budsjettforslaget for Finnefondet 1904–05 ble det i alt satt opp ni friplasser, seks i samisk og tre i kvensk. Ei innvending mot friplassordninga var at noen av de som hadde hatt friplass, ikke utførte sin plikttjeneste. Skoledirektør Thomassen rapporterte at av de 47 friplasselevne som avsluttet si utdanning i løpet av tiåret 1893–1902, hadde bare 11 gjennomført, eller var i ferd med å gjennomføre sin plikttjeneste i et overgangsdistrikt. Seks hadde flyttet etter å ha utført deler av sin plikttjeneste, mens så mange som 30 lærere ikke hadde virket i finnmarksskolen i det hele tatt. Thomassen presiserte at hans kartlegging var begrenset til de som arbeidet i Finnmark. Men Kirkedepartementet, og ikke minst Stortingets Kirkekomite, valgte å overse denne reservasjonen og slo fast i sitt saksforelegg at 30 av 47 friplasselever ikke hadde oppfylt sine forpliktelser.

Når det nå var reist alvorlig tvil om ordningas berettigelse, engasjerte rektor og skoleråd ved Tromsø lærerskole seg til forsvar for friplassene. Skolerådet understreker i en uttalelse i april 1904 at tallene som Kirkekomiten la til grunn, ikke gir et korrekt bilde av situasjonen, fordi overgangsdistriktene utenfor Finnmark, som på dette tidspunktet besto av store deler av Nord-Troms, nemlig Kvænangen, Nordreisa og deler av Lyngen og Skjervøy, ikke var med i oversikten. Når en tok med dette området, var det 16 og ikke 30 av de 47 som hadde unnlatt å ta post i språkdistriktene, fastslo skolerådet, som i tillegg hevdet at tre av disse 16 ikke kunne utføre sin plikttjeneste pga. sykdom eller tidlig død.

Lærerskolens engasjement i denne saka kom nok av at en også der tok det for gitt at samisk og kvensk ville forsvinne som fag ved skolen dersom fripllassordninga opphørte. For fortsatt var det utelukkende friplasselever som leste samisk og kvensk. Skolerådet mente det ville bli et tap for folkeskolen i Finnmark om fripllassene forsvant og hevdet at det ville være behov for lærere som behersket samisk og finsk i mange år framover. Vi finner m.a.o. en annen holdning på Seminaret enn da Hvoslef og Kaurin argumenterte for å flytte fripllassene til Alta. Dette avspeiler nok at skolens styrer, Just Knud Qvigstad, ikke bare var en faglig høyt anerkjent ekspert på samisk og kvensk, men utvilsomt også at han innså nødvendigheten av at lærerne i overgangsdistriktene behersket samisk eller kvensk

Skoledirektør Thomassen foreslo da heller ikke å gjøre slutt på fripllassordninga. Derimot ønsket han å få til ei ordning som ga staten en sterk og juridisk holdbar garanti som sikret at friplasselevne oppfylte sine forpliktelser. Han laget utkast til en kontrakt mellom friplasselevne og staten som rektor Qvigstad med et par merknader sa seg enig i.

Kirkedepartementet valgte imidlertid ikke å støtte dette forslaget. Og Thomassen gikk i sitt budsjettforslag for 1904–05 inn for å oppheve ordninga med friplasser på Tromsø lærerskole. Samtidig trakk han i saksforelegget fram en rekke argumenter som ikke kan leses som annet enn forsvar for å bevare fripllassordninga.

”Det var min hensigt paa nærværende budget at foreslaa bevilgning til 6 lappisklæsende og 3 – senere maaske 2 – kvænsklæsende elever og at søke en saadan ordning opretholdt nogen aar fremover. At inddra fripladsene helt, trodde jeg ikke at turde tilraade. Jeg fandt det at være et altfor stort spild av skolens korte, kostbare tid at gi barn, som møter i skolen uten det ringeste kjendskap til noget andet sprog end lappisk eller kvænsk, lærere som intet har lært av disse sprog, og jeg indsa det ønskelige i at den i dobbelt forstand svake konkurance om lærerposter i Finmarken, særlig da i de vanskeligere distrikter, kunde bedres derved at der aarlig, naar fripladselvernes fordredes efterkommet, blev tilgang av endel av lærerskolens flinkeste dimittender(…).” (Dahl 1957:321.)

Av særlig interesse er det at skoledirektøren så klart avviser påstander om at fornorskingsarbeidet hadde kommet så langt at samisk og kvensk av den grunn var blitt overflødig. Han slo nemlig fast at det ” vil være en feiltagelse at

tro, at kjendskapet til norsk nu begynner at bli saa almindelig i Finmarken, at ogsaa barnene ved sit fremmøte til skolegang besidder et litet forraad av norske ord, som skolen kan arbeide i tilknytning til." Han hevder tvert om at "et meget stort antal forstaar paa dette tidspunkt ikke et norsk ord, endsi norsk tale, og det er at forutse at der maa arbeides længe før nogen forandring heri indtrær." (Ibid.).

Skoledirektøren trakk også fram at friplassene siden de jo gikk til de beste søkerne, hadde bidratt til å rekruttere dyktige skolefolk til Finnmark "enhver med noget kjendskap til denne sak vet at de aller fleste av Finnmarkens mere fremragende lærere er saadanne fripladselever, som neppe – for ikke at si aldeles ikke – vilde være kommet her, om de ikke fra først av var blitt bundne til distriktet ved den forpligtelse til tjeneste som utdannelsen paa statens bekostning medførte." (Ibid.).

Så kom han på nytt inn på problemene med de mange friplasselevne som ikke hadde oppfylt sine forpliktelser før han trekker følgende konklusjon: "Ut av det spor jeg her kortelig har omtalt, vil vel saken nu vanskelig kunne bringes, og jeg ser mig derfor nødt til at foreslaa, at den ordning med fripladse som under litt vekslende former har bestaaet ved Tromsø seminar fra dets oprettelse i 1826, nu besluttes ophævet, saaledes at de 6 lappisklæsende elever som skal demitteres i 1905, og de 3 kvænsklæsende som skal demitteres i 1906, blir de sidste kuld. Men ophævelsen stemmer ikke med de behov finmarksskolen har og endnu en tid antas at ville ha, og det er derfor motstræbende jeg stiller forslag herom." (Ibid.)

Thomassen tegnet nok et noe annerledes bilde av saka da han i 1920 skrev om friplassordninga at den hadde fungert bra en tid, "men ved århundreskiftet var den i allfall forefeilet, i det bare 1/5 av dem som pliktet å tjene her, kom. Der blev ikke spart arbeide på å få ordningen effektiv, men det viste seg umulig å få et tilfredsstillende resultat, hvorfor den ble opgitt." (Thomassen 1920:176).

Skolerådet ved Tromsø lærerskole sendte en uttalelse til Kirkedepartementet i november 1904 der det uttrykkes undring over at skoledirektør Thomassen kunne konkludere som han gjorde når så mye av argumentasjonen i hans redegjørelse måtte forstås som forsvar for friplassordninga. Å inndra friplassene ville, ifølge skolerådet, hindre mange begavete ungdommer i å skaffe seg lærerutdanning, og det ville ikke lenger være de beste lærerne som meldte seg til tjeneste for finmarksskolen.

Departementet tok ikke omsyn til skolerådets uttalelse og heller ikke til et skriv fra biskopen i Tromsø Stift, Bøckmann, som tok friplassordninga varmt i forsvar og beskrev den som ”et livsspøragsmaal for Finnmarkens skolevæsen og navnlig religionsundervisningen.” (Dahl 1957:322).

På lærerhold i Finnmark var det lite engasjement å spore til støtte for friplassordninga. Vest-Finnmark lærerlags årsmøte i Alta i slutten av 1904 ga derimot full støtte til skoledirektørens forslag om å oppheve ordninga. Thomassen som holdt foredrag på dette møtet, talte til ei forsamling som i hovedsak var motstandere av å bruke de såkalte hjelpespråkene i skolen. Flere av møtedeltakerne hevdet at en ikke burde bruke disse, altså samisk og kvensk, fordi de med fordel kunne erstattes av anskuelsesundervisning. Skoledirektør Aas hadde gjort en lignende erfaring da han i sitt budsjettforslag for 1902–03, skrev at lærerstanden i de blandede språkdistrikter gjennomgående ønsket å sløyfe hjelpespråkene helt, da bruk av disse oftere virket til å hemme enn til å fremme fornorskningsarbeidet.

Også de fleste prestene i Finnmark støttet forslaget om å fjerne friplassene. I hvert fall sa sognepresten i Nesseby Chr. Opdahl på Stortinget i 1904 at ”Det er den almindelige mening der oppe, at det ikke længere er paakrævet at have dem.” (Ibid.:323). Også avisene i Finnmark forfektet stort sett samme syn.

Den 13. desember 1904 vedtok Stortinget at ordninga med friplasser ved Tromsø lærerskole skulle opphøre. I 1905 tok de siste seks elevene eksamen i samisk og i 1906 de siste tre eksamen i kvensk. I skolens årsmelding for 1906 slo rektor Qvigstad fast at den oppgave Tromsø lærerskole hadde fått fra den ble opprettet i 1826, nemlig å utruste en del av sine elever med de språkkunnskaper som var nødvendig for lærerne i språkdistriktene, nå var opphørt. Når Qvigstad på denne måten markerte at sluttstrek var satt for samisk- og kvenskundervisninga ved lærerskolen, må han ha sett helt bort fra muligheten for at lærerskolen skulle gi slik undervisning uavhengig av friplassordninga. For Stortingets vedtak innebar ikke noe forbud for lærerskolen mot å tilby opplæring i samisk og finsk. Når vedtaket både av Qvigstad og skolefolk flest i nord likevel ble oppfattet som en dødsdom over samisk- og finskopplæringa, så er nok dette en ytterligere bekreftelse på hvor tett disse fagene var knyttet til friplassordninga. Samtidig kan lærerskolens beslutning om å avvikle tilbudet i samisk og kvensk tyde på at interessen for å lære disse språkene var så vidt liten at det var nødvendig med økonomiske lokkemidler for å rekruttere elever.

Skoledirektør Thomassen hadde ikke ment at avvikling av friplassordninga skulle være ensbetydende med at sluttstrek var satt for all opplæring i samisk og kvensk for lærerne. Han fikk faktisk Stortinget til å bevilge penger som han kunne bruke på språkopplæring av unge lærere ved skoler der det var ønskelig med kjennskap til ett av disse språkene. Det skulle imidlertid vise seg svært så problematisk å få dette gjennomført i praksis.

Thomassen spurte Qvigstad i 1907 om Tromsø lærerskole kunne avholde eksamen i hjelpespråkene for lærere som ønsket det. Han spurte samtidig om lærerskolen kunne tilby kurs i samisk og kvensk for unge lærere fra Finnmark. Qvigstad betvilte at slike kortere kurs ville bli vellykket for folkeskolelærere. Han mente det beste var å strekke opplæring i samisk og kvensk ut over et lengre tidsrom slik en hadde gjort det på lærerskolen. Hans misnøye med vedtaket i 1904 om å avvikle friplassordninga kommer klart til uttrykk når han i sitt svarbrev til Thomassen nesten tre år senere hevder at han ”anser det for et feilgreb at friplassene blev ophevet.” Det hadde nemlig vært fullt mulig, skrev han, å få rettet opp de svakhetene ved ordninga som var blitt påvist. Qvigstad vedla til og med avskrift av den uttalelsen om friplassordninga som skolerådet hadde sendt Kirkedepartementet i november 1904 ”og hvis senere skjebne er mig ubekjent.” (Ibid.:322).

Det er ikke vanskelig å lese en viss indignasjon eller irritasjon i Qvigstads svar til Thomassen. Utfallet av striden om friplassordninga viste at Kirkedepartementet tilla det nyopprettede skoledirektørembetet i Finnmark en sentral rolle i å samordne og å ha regien i skoleverkets fornorskningsarbeid. Dette kan ha medført en viss svekkelse av lærerskolens og rektor Qvigstads posisjon. Qvigstad opplevde uansett at hans klare råd, på et fagfelt der han var allment anerkjent som en betydelig autoritet, ikke var blitt tatt til følge.

For skoleåret 1908–09 ble det over Finnefondet bevilget kr 880 til lærerkurs i samisk og kvensk – utenfor lærerskolen. Men disse kursene fikk svært dårlig oppslutning. Det skulle faktisk gå åtte år før de 880 kronene var brukt opp. Hvordan det hadde gått med slik alternativ språkopplæring med ei mindre steil holdning fra Tromsø lærerskole, er vanskelig å si. Kompetanse og erfaring fra opplæring i samisk og kvensk for lærere var det bare Tromsø lærerskole som hadde.

Krav om gjeninnføring av friplassene

Opphevelsen av friplassordninga gjorde at finnmarksskolen mistet den årvisse tilførselen av ressurssterke lærere som dessuten hadde fått ei innføring i samisk eller kvensk. Og debatten om ordninga var heller ikke slutt etter stortingsvedtaket i 1904. Den samiske læreren Isak Saba, tok nemlig som nyvalgt stortingsrepresentant i 1906, til orde for å gjeninnføre friplassene. Men han ville endre vilkårene slik at ”man fortrinsvis lod gutter fra Finmarken faa disse fripladse, - baade norske og finske gutter (...). Derved fik man lærere, som meget gjerne vilde praktisere i Finmarken.” (Lind Meløy 1980:90). Han hevdet også at når friplasselever ikke hadde utført sin plikttjeneste, så kom det av at skolestyrene i Finnmark ved lærertilsetninger ikke hade prioritert disse. ”Følgen er blevet den at fripladselevne har maattet søge sig poster andre steder, og det er let at forstaa, at naar en mand først har faaet sig en bestilling længere syd, og kanske har stiftet familie, da er et for meget forlangt, at den mand skal opsigte sin stilling for at fylde sin forpligtelse der.” (Ibid.)

Flere andre stortingsrepresentanter og kirkestatsråden støttet Sabas ønske om ei revurdering av friplassordninga. Lederen av Stortingets kirke- og skolenemnd, rektor Horst fra Tromsø, slo fast at ”Sagen er, at ophævelsen af fripladse var ensbetydende med ophævelsen af enhver adgang til undervisning i finsk og kvænsk ved Tromsø lærerskole, og det ville ikke kunne gaa an at fortsætte det forhold.” (Ibid.). Buskerudrepresentanten Vraa som selv var lærer, nyttet anledningen til å fremme en mer grunnleggende kritikk av fornorskningspolitikken. Han kunne ikke ut fra sin erfaring som lærer begripe ”hvorledes en sliig skole vil komme til at se ud, naar læreren ikke kan børnenes modersmaal, naar børnene ikke forstaa læreren, og den stilling, denne mand kom til at indtage på katederet, den vil efter min mening være meget løierlig. (...) Jeg har hørt noget om dette, at man skal forsøge at fornorske Finmarken i retning af den maade, hvorpaa tyskerne gjør mod den danske befolkning, den bør ikke nordmænderne gjøre efter mod finnerne.” (Ibid.:90– 91).

Finnmarksrepresentanten Adam Egede-Nissen gikk ”med sikkerhed ud fra, at stipendier i kvænsk og finsk ved Tromsø lærerskole igjen bliver indført. De blev afskaffet formentlig paa grun af en misforstaaelse.” (Lind Meløy 1980:91). Kirkedepartementet foretok seg ikke noe, til tross slike entydige signaler fra Stortinget. Derfor kom saka opp på nytt året etter i 1908. Da gjentok både Saba og Horst at de betraktet fjerning av friplassene som et feilgrep. Men Horst sa også at ”Jeg for min del føler mig ikke kaldet til at optage dette

spørqsmaalet for tiden.” (Ibid.) Og flere hadde endret syn i saka. Stortingsmann Andersen fra Finnmark la avgjørende vekt på at ”begge lærerlag, baade i Vestfinmarken og Østfinmarken, - har enstemmig – kanskje mod 1 stemme, en finsk (samisk) lærer utdalt, - at denne ordning med fripladse ved Tromsø lærerskole er uheldig.” (Ibid.).

Da saka nok en gang kom opp, i 1909, oppfordret Isak Saba kirkeministeren og kirkekomiteens ordfører til å ta seg en tur til Finnmark for å besøke skolene der, ”men” fortsatte han; ”de maa ikke gjøre det paa den maade at de lader sig eskortere af skoledirektøren, og heller ikke maa de stanse kun ved preste-gaardene; for da faar de al sin viden om finmarksskolen gjennom skole-direktøren. Paa den maade har nemlig de kirkeministre, som hittil har været i Finmarken ”undersøgt” skoleforholdene i Finmarken. Jeg siger, de skal komme ind i skolestuerne og overvære undervisningen; da vil de kunde se, at en lærer i de sprogblandede distrikter som ikke kan finsk, ikke kan skjøtte sin gjerning på en tilfredsstillende maade, særlig i smaaskolen, vel at mærke – hvis de har kompetence til at kunne se det.” (Ibid.:92).

Fortsatt unnlot Kirkedepartementet å foreta seg noe. Men da Saba reiste spørsmål om friplassene i 1910, var rektor Qvigstad kirkestatsråd. Og han svarte sin tidligere elev, Saba, at ”Med hensyn til friplassene ved Tromsø lærerskole har det været min mening, at ordningen i sin tid skulle ha været refomeret istedenfor at blive ophævet. Men nu er den engang ophævet, og det vil medføre store praktiske vanskeligheter at opprette den igjen.” (Ibid.).

Dersom ønsket om å gjeninnføre friplassene hadde vært sterkt nok, ville det etter all sannsynlighet vært mulig å overvinne de praktiske vanskelighetene som Qvigstad refererte til. Mest av alt gir hans svar til Saba en bekreftelse på at et stadig strengere minoritetspolitisk klima ikke lenger ga rom for å tilby opplæring i de ”fræmmede sprog”.

Friplassene på Tromsø lærerskole var, særlig etter at skolen fikk dem tilbakeført fra Altens lærerskole i 1870, et høyt prioritert virkemiddel i fornorskningspolitikken. Da kan det synes paradoksalt at en av de fremste kritikerne av denne politikken, Isak Saba, framsto som en engasjert talsmann for å gjeninnføre friplassene. Forklaringa kan være at han innså at samisk sto i fare for å forsvinne som bokspråk når det ikke lenger ble tilbudt på lærerskolen. Saba gikk jo dessuten inn for at også samer skulle kunne tildeles friplasser dersom ordninga ble gjeninnført. Så sent som på 1920-tallet tok en

annen samisk lærer, Per Fokstad, opp kravet om samiskopplæring på lærerskolen. Også han forutsatte at elever som leste samisk, skulle få friplasser.

Som følge av Stortingets vedtak i 1904 om å gjøre slutt på friplasseordninga, gikk altså de siste friplasselevene med samisk ut fra Tromsø lærerskole i 1905, og året etter de siste med kvensk. Dermed var skolen etter 80 år løst fra den oppgaven som framfor noe annet lå bak dens opprettelse, nemlig å utdanne lærere til å drive opplysningsarbeid blant samene på deres morsmål.

Det seminariet som Deinboll i sin tid foreslo, skulle utelukkende rekruttere samiske elever. Dette ble endret av Stortinget som påla Seminaret også å ta inn norske elever. Det er selvsagt umulig å ha noen sikker formening om hva som hadde skjedd dersom Deinbolls opprinnelige plan for en slik skole i Vadsø var blitt realisert. Sikkert er det imidlertid at denne ville unngått de nærmest uløselige pedagogiske problemene det medførte å ha ei felles utdanning for samiske og norske elever.

Friplasseordninga ved Seminaret bidro utvilsomt til å skaffe skolen i overgangsdistriktene en rekke dyktige lærere. Vedtaket om å avvikle ordninga bygde definitivt ikke på noen dokumentasjon av at norskferdighetene hadde blitt vesentlig bedre blant samiske og kvenske elever. At ordninga tok slutt og at opplæring i samisk og kvensk dermed opphørte, kan ses som en bekreftelse på at det ikke lenger var plass for disse ”fræmmede Sprog”, eller ”hjelpesprogene” i en skole der en ved hjelp av anskuelsesundervisning skulle greie seg med norsk.

Friplasselevene ved Tromsø seminar i perioden 1870–1904 fordelt etter geografisk bakgrunn og i forhold til samlet elevtall:

Tromsø stift			
	Finnmark	Troms	Nordland
Samlet opptak	54	232	284
Friplasser	12	51	58

De øvrige stift

	Nidaros	Bjørgvin	Agder	Oslo	Hamar
Samlet opptak	91	152	9	8	31
Friplasser	12	33	7	0	9

Andre tiltak finansiert av Finnefondet

Bevilgningene til Finnefondet økte stadig. Den utgjorde 1000 spd i 1851, 12.000 kr i 1876 og 29.400 i 1886. Friplassordninga utgjorde en betydelig utgiftspost, men var ikke den største. Bidrag til drift av den kommunale kretsskolen utgjorde nemlig i 1886 over halvparten av totalsummen. Dette bidraget gikk nesten uavkortet til finnmarksskolen. Kun 120 kroner gikk til Tromsø amt. På samme måte gikk en sum på kr 2.055 til å dekke sogneprestenes skyssutgifter under inspeksjonsreiser til skolene, i sin helhet til Finnmark. Derimot fikk lærerne i Tromsø amt en betydelig andel av summen på kr 3.300 som var avsatt for lønnstillegg til lærere i språkdistriktene (Finnefondstilleget). Det var Finnmark og, i noe mindre grad, Nord-Troms som kom i fokus for fornorskingsarbeidet. De opprinnelige overgangsdistriktene i resten av landsdelen ble mer og mindre oversett.

Lærernes lønnstillegg fra Finnefondet var lenge betinget av ei anbefaling fra skolekommisjonen og etter 1889 fra skolestyret. Lærere som var tilsatt i skolen i Finnmark og Nord-Troms var ikke uten videre sikret et årlig lønnstillegg fra Finnefondet. Hvoslef skrev i 1859 at disse lærerne ”i Forhold til deres Dygtighed samt Tjenestetid kunne vente sig en Lønsforbedring af 25 a 35 Spd af det Offentlige.” Tillegget var et gratiale det måtte søkes om med vedlagte bekræftelser fra sogneprest og prost på ”at de med Flid og heldig Fremgang virke for Finnernes Oplærelse i Norsk.” (Dahl 1957:125).

At dette tillegget hadde betydning, viser følgende utdrag av et brev til Stiftsdireksjonen fra en lærer i Kvænangen i 1887:

”Jeg maa tilstaa at jeg er en Fatigmand, med 5 smaa Børn og havde jeg så visst og bestemt gjort Regning paa at faa disse Pænger, saavel for forrige Aar , som for det foregaaende. Thi jeg maa sige som sandt er at jeg vært nødt til at stifte Gæld, i Haab om at faa disse Pænger. Det maa ogsaa bemerkes, at jeg nu saavel

som før, med samme Flid og nidkjærhed arbeider for lappiske og kvenske Børns oplærelse i Norsk, hvilket jeg ogsaa antage at have Skolekommisionens Bevidnelse for.” (Bjørklund (1985:268.)

Handhevinga av regelverket gikk ikke alltid knirkefritt. Og mange lærere var misfornøyd med ordninga. I et brev til Kirkedepartementet i 1866 ba kirkesanger Peder Eilertsen i Talvik om at retten til lønnstillegg for lærerne i overgangsdistriktene ble gjort uavhengig av lokale anbefalinger. Kirkedepartementet fastslo i sitt svar (23. nov. 1866) at lærerne i overgangsdistriktene ikke hadde noen ubetinget rett til dette lønnstillegget.

Fra 1869 kunne midler fra Finnefondet også brukes som tilskudd til oppføring av lærerboliger. Dette ble begrunnet med at skolen bare virket noen få uker i året i hver krets, og at norskopplæringa bare gjaldt barna. Dersom lærerne bodde blant samene eller kvenene og var hos dem året rundt, ville ”det norske element” få ei mye sterkere stilling. Da ville heller ikke lærerens virke begrense seg til å være lærer for barna, men han kunne bli veileder og rådgiver for folket i det hele. Kort sagt mente Stiftsdirksjonen at slike lærerboliger ”kunde blive en sand Missionspost for den norske Civilisation blandt Lapperne.” (Dahl 1957:222).

Fra samme år, 1869, begynte en å bruke finnefondsmidler til å premiere samiske og kvenske skolebarn som utmerket seg med god framgang i norskopplæringa. Skolekommisjonene bestemte hva premiene skulle være. Det dreide seg helst om penger eller bøker og skolemateriell. Den enkelte kommune måtte selv bevilge en like stor sum som Finnefondet til premiering. Skolekommisjonen i Sør-Varanger vurderte å bruke slike midler til å premiere mødre som hadde vært flinke til å lære barna sine norsk. Men dette ble det ikke noe av. Beregninger tyder på at den norske stat gjennom Finnefondet i relative tall hvert år i perioden 1880 til 1920 brukte like mye, eller litt mer penger på fornorskningstiltak enn hva Sametinget i dag disponerer årlig (Minde 2003:126).

Kapittel 6

Intensivert fornorskning avspeiles i nye lærerinstrukser, lærebøker og undervisningsmetoder

Innledning

For å styrke skolens fornorskningsarbeid, var myndighetene også opptatt av å utarbeide klare retningslinjer for hvordan lærerne skulle løse denne oppgaven. Derfor ble det utarbeidet egne instruks for lærere som skulle ha sitt virke i overgangsdistriktene. Dessuten ble holdninga til bruk av av samisk og kvensk i lærebøkene stadig mer restriktiv mot slutten av 1800-tallet. Og myndighetene sattet på nye undervisningsmetoder, særlig anskuelsesundervisning, for å lette norskopplæringa.

Nye lærerinstrukser i 1862 og 1870

Stortinget hadde allerede i 1853 vedtatt at det skulle utarbeides en egen instruks for lærere i overgangsdistriktene. Det tok ni år før en slik instruks var klar, i 1862. Den skulle være en påminnelse til lærerne om deres plikt til å lære samiske og kvenske barn norsk. Det var ingen streng eller rigid instruks som la ned forbud mot å bruke samisk og kvensk i undervisninga. Den oppfordret til å vektlegge norsk, men understreket at en måtte bygge på lokale forhold. Ulike innberetninger tyder på at instruks fra 1862 fikk begrenset betydning. Det kan virke som den også for en del er blitt oversett. Eksempelvis fant biskop Essendrop under visitas i Loppa at samiske barn som forsto norsk, likevel og stikk i strid med instruks, hadde fått mye av si undervisning på samisk.

Instruksen slo også fast at lærerne i størst mulig grad skulle snakke norsk utenfor skolestua. Myndighetene fant det nedslående å treffe på lærere, særlig samiske, som til og med i sine egne hjem, unnlot å bruke norsk. Skolens arbeid for å fremme norsk, måtte nødvendigvis gå tregt når lærerne ikke framsto som bedre eksempler. Helge Dahl gir nok et talende bilde av forholdene sett i et lærerperspektiv når han skriver at det nok kunne være fristende å bruke den samiske eller kvenske teksten i lærebøkene i større grad enn meningen var. Han hevder at også norske lærere kunne falle for den fristelsen i bygder der samisk og/eller kvensk sto sterkt.

Myndighetene holdt fortsatt utover på 1860-tallet strengt på kravet om at norskfødte lærere som underviste samiske og kvenske elever, skulle ha en viss kjennskap til deres morsmål. Det syntes å ha vært allment akseptert at læringsutbyttet for samiske og kvenske barn ble magert i møte med lærere som kun behersket norsk. En lærer ble i 1863 oppsagt fra stillinga si i Nesseby fordi både sognepresten og prosten fant han uskikket til å undervise samiske elever fordi han ikke kunne samisk. I Lyngen var to lærere blitt konstituert i stillingene sine med mulighet til fast tilsetning dersom de lærte seg samisk. I 1872 opplyste sognepresten at den ene av dem fortsatt ”Ved Mangel paa tilstrækkelig Kundskab i Lappisk var hindret fra at fremme Skolens Sag saaledes som han visselig gjerne vil det.” (Dahl 1957:228).

Sognepresten i Karlsøy beskriver i 1864 følgene av at en samiskkyndig lærer var gått bort slik: ”I hans tid gikk det godt med fornorskningen i Sørfjorden. (...) Nu er der af Mangel paa lappiskkyndige Lærere indtraadt en Standsing deri.” (Edwardsen 1989:89.)

I 1870 ble en ny ”Instruks for Lærerne i de lappiske og kvenske Overgangsdistrikter i Tromsø Stift” iverksatt. Denne overlot til den enkelte skolekommisjon å avgjøre hvilke skoler instruksene skulle gjelde for. Nå var hovedregelen blitt at lærerne skulle bruke norsk så mye som mulig i de forskjellige fag. Der skolene var store nok til å ha avdelinger, (dvs. å kunne organisere de yngste og de eldste elevene i to atskilte grupper), så burde undervisningen i øverste avdeling drives på norsk og etter lærebøkene norske tekst. Til sammenligning sa instruksene fra 1862 at norsk skulle brukes så mye som barnas kjennskap til dette språket tillot.

Instruksene fra 1870 forutsetter eksempelvis at regneundervisningen som hovedregel skal være på norsk, og også at barna skal svare på norsk. Greide de det ikke, burde læreren alltid oversette svaret til norsk og barna gjenta det. Mens en i sangundervisninga tidligere kunne bruke ”helst norsk Tekst”, tillot instruksene i 1870 bare bruk av ”norsk Tekst”. Barnas framgang i norsk skulle som før anmerkes i en særskilt rubrikk i protokollene.

Samisk utgave av P. A. Jensens lesebok vekker strid

Det samiske språket i de forskjellige dobbelt-tekstede samisk–norske lærebøkene var lite homogen. Dette kunne virke forvirrende for både elever og lærere. Mens kritikken av og misnøyen med Jensens lesebok ellers i landet

skyldtes innholdet, var det i Finnmark måten det samiske språket var framstilt på som utløste de sterkeste reaksjonene da ei dobbelt-tekstet samisk–norsk lesebok basert på P. A. Jensens bok, kom ut i 1865. I boka var det tatt inn en del opprinnelig norske ord og uttrykk som pga. hyppig kontakt med norsktalende hadde glidd inn i dagligtalen i en del sjøsamiske miljøer. Slike norvagismer var helt bevisst trukket inn for å stimulere norskopplæringa. Myndighetene så ingen grunn til å bremse på ei slik norsk påvirkning på samisk språk da de så dette som ei naturlig utvikling.

Boka fikk ingen begeistret mottakelse i de aktuelle miljøene. Flertallet i Nesseby skolekommisjon mente at den kunne brukes til nød. Lensmannen i Polmak fant den derimot ”aldeles ubrugbar”. Lærer Per Persen Holm mente at hvert fjerde ord var uforståelig, og at boka ikke høvde til noe annet enn å ”forkvakle samebarnets beste og kjæreste eiendom, deres språk.”(Dahl 1957:213–215).

Når det gikk tregt med å få noe gjennomslag for boka, hang det nok sammen med at også samiske foreldre var misfornøyde med innholdet. Presten A. Halvorsen som hadde vært sogneprest i Talvik på 1880-tallet skrev i boka ”Billeder av livet i Finmarken” fra 1911 at samene klaget over boka fordi den inneholdt ”saa meget ”tøv og sludder”, eventyr, fabler og ”løgn”, og slikt noget skulde barnene være nødt til at læse i en kristelig skole!” (Halvorsen 1911:49).

Halvorsen forteller om et skolemøte der samiske foreldre beklaget seg over de ”ugudelige” bøker, og da særlig over ”læseboken”. De kalte den ”jokka girje”, som på norsk betyr elveboken. Navnet kom av at diktet ”Bekken går i engen” sto i boka. En av fedrene klaget over at den fortalte om så mange slags dyr; bjørn, og rev, spurv og kråke. ”Var det noget at la børnene læse slikt? De skulde læse Guds ord, de !” Sognepresten svarte siden Gud hadde skapt alle dyrene, kunne det ikke være galt å lese om dem, og ”du vet da det Aslak, at der staar, at Gud saa alt det, han hadde skapt, og se, det var saare godt alt-sammen. Men da ble mannen sint og brøt ut: ”Aa kraaka kunde Vorherre gjerne ha latt været at skape! Den er saa plagsom nemlig ved at lægge sig ned paa fiskehjellerne og æte opp fisken.” Dog denne ytring gjorde andre forfærdet: ”Voi, voi, Aslak” sa de , ”at du kan snakke slik!” Og dermed var ifølge sognepresten, ”den motstand brut”. (Ibid.:49–50).

Læstadianismen bidro nok til samisk og kvensk motstand mot verdslige emner i lesebøkene. Stiftskapellan Chr. Aug. Christophersen rapporterte i 1869 at

kvenene i Øst-Finnmark, som i stor grad var læstadianere, alltid reagerte med seig motstand når noe nytt skulle innføres i skolen. De gransket enhver ny bok nøye. Og de forlangte ei lesebok som bare inneholdt religiøst stoff (Dahl 1957).

Fornorskningens Magna Charta – Lærerinstruksen fra 1880

For å intensivere fornorskningsarbeidet ytterligere, kom en ny lærerinstruks for overgangsdistriktene i 1880. Denne slår fast at samisk og kvensk bare var tillatt å bruke i undervisninga når det var uomgjengelig nødvendig. ”Instruksen av 1880 ble grunnlaget for fornorskningens Magna Charta i desennier framover. Den kan med rette kalles fornorskningens Magna Charta.” (Dahl 1957:243.)

Denne instruksjonen måtte selvsagt få følger for arbeidet med lærebøkene. Et talende eksempel er det som skjedde med den kvensk–norske leseboka som Stiftsdireksjonen i 1876 hadde gitt Chr. Aug. Christophersen i oppdrag å utarbeide. I 1879 var han ferdig med manuskriptet. Men nå understreket Direksjonen at elevene på de øverste klassetrinnene skulle få all undervisning på norsk. Dette kravet måtte det ikke fires på ”dersom staten i framtiden skulle yte midler til (...) en mer omfattende utvikling av skolestellet i språkdistriktene.” (Ibid.:245).

Fortsatt utgivelse av lærebøker med dobbel tekst til bruk på skolens høyere trinn, kunne virke negativt på fornorskningens arbeid. Derfor kunne Stiftsdireksjonen ikke tilrå å gi ut nye bøker med ”fremmed tekst” til bruk for de eldste elevene. Christophersen hadde skrevet et bokmanus som i tillegg til norsk inneholdt kvensk tekst også for de øverste klassetrinnene. Derfor kom den aldri ut.

Rundt 1880 var både den kvensk–norske og den samisk–norske bibelhistorien utsolgt. Stiftsdireksjonen våget ikke å ta belastninga det ville være å ikke sørge for nye utgaver av disse bøkene. I 1882 var den samisk–norske, utarbeidet av Friis, klar, og i 1884 kom den kvensk–norske, gjennomgått og revidert av Christophersen og skoledirektør Killengreen.

Det forteller mye om myndighetenes påpasselighet og engasjement at begge disse bøkene ble gitt ut i to versjoner. I den ene som fikk et lite opplagstall, sto den samiske eller kvenske teksten ved siden av den norske gjennom hele boka. I den andre utgaven med desidert størst opplagstall inneholdt den siste femtedelen, som var ment for de eldste elevene, utelukkende norsk tekst.

Departementet hadde opprinnelig satt prisen til 60 øre for bøkene uavhengig av om siste del var dobbeltekstet eller bare hadde norsk tekst. Stiftsdireksjonen fryktet for at de fleste ville kjøpe den tykkeste boka når prisen var den samme. Prisen for den tynneste utgaven, den med kun norsk tekst i siste del ble derfor satt til 55 øre, mens den andre fortsatt skulle koste 60 øre.

Det var noen få lærerdistrikter som Stiftsdireksjonen etter søknad fra skolekommisjonene ga tillatelse til å bruke den utgaven som i sin helhet var dobbeltekstet. Bokhandler W. Holmboe i Tromsø forhandlet den kvensk-norske bibelhistorien. Skolekommisjonene var pålagt å bestille bøkene hos han og så selv ta hand om videresalget i kommunene. ”Paa den Maade vil det kunne paasess, at Bogen ikke komme ihænde paa Børn, der kun skulle bruge den norske bibelhistorie, ligesom det kan kontrolleres, at Børn der skulle have Udgaven med indskrænket kvænsk Tekst, ikke faa den anden Udgave.” (Ibid.: 246–247). Da bokas forlegger, P. F. Stensballe, forsøkte å få en bokhandler i Vadsø til å selge boka, ba Stiftsdireksjonen han om å begrense seg til bokhandleren i Tromsø da en ellers ”lettelig vil komme til at modvirke Bestræbelserne for i Skolen at hævde det norske Sprog som Undervisningsprog.”(Ibid.:246).

I en ny dobbeltekstet ABC-bok som kom i 1886, er det tydelig at hensynet til norskopplæringa er blitt hovedsaken. På den norskspråklige siden blir de forskjellige bokstavene presentert, og det er bare det norske alfabetet som vises. På den samiske siden blir eksemplene framstilt i form av direkte oversettelse fra norsk til samisk. Dermed forsvinner sammenhengen mellom de samiske ordene og den bokstav som skulle innøves. Eksempelvis finner vi på den første av de linjene der bokstaven m skal innøves i norsk, ordene ma-ma, maa, om, øm. På tilsvarende linje på samisk står det: æd-ne, fert-te, bir-ra, njuo-ras. Det betyr at den bokstaven som skal innøves i det hele tatt ikke forekommer på den samiske linja. På denne måten hadde en gjort det vanskeligere for samebarna å lære å lese etter den samiske teksten i ABC-en.

I en debatt på Stortinget i 1886 slo Vadsø-læreren Karl Akre fast at det var en alminnelig mening nå, at lærebøkene med dobbelt tekst ikke svarte til hensikten, ja, at de forsinket elevenes framgang i norsk. Særlig gjaldt dette kvensk-norske bøker. Hans lærerkollega Lorents Holmgren fra Hammerfest som også møtte på Stortinget, advarte mot å stoppe all utgivelse av lærebøker med dobbelt tekst. Han minnet om at en befant seg på et overgangsstadium, og han viste til at foreldrene fulgte religionsundervisninga med stor interesse. Da

hevdet Holmgren at en i skolen måtte bruke tekster som foreldrene kunne forstå. Til dette repliserte Akre at dersom foreldre som ikke behersket norsk skulle følge barnas religionsundervisning, måtte barna lese det språk foreldrene kunne, ”men det er netop det de ikke skal.” (Ibid.:247).

Alt i 1870-åra begynte pådriverne bak skoleverkets fornorskningsarbeid å interessere seg for ulike anskuelsesmidler til bruk i undervisninga. Slike midler skulle gjøre det unødvendig å gå veien om kvensk eller samisk. For ved hjelp av plansjer og bilder skulle en kun bruke norsk i undervisninga. Også lærerinstruksen fra 1880 legger vekt på verdien av høvelige billedverk i språkundervisninga. Det gjaldt bilder fra naturen, dyre- og planteriket, av forskjellige gjenstander og redskaper i huset og fra de daglige gjøremål og dessuten illustrasjoner av handlinger og gjøremål. Tyskeren Fr. M. Hill hadde utarbeidet et plansjeverk som supplement til ei lærebok han hadde skrevet til bruk for undervisning av døvstumme. Finnmarksskolen tok nå dette verket i bruk. Til tross for at det inneholdt flere bilder som ikke passet for barn i almueskolen, fant en at det egnet seg bra. De mange bildene vakte barnas oppmerksomhet og fastholdt interessen, og en hadde stor tro på at dette fremmet norskopplæringa. I 1886 var Hills plansjeverk å finne i de fleste av skolene i overgangsdistriktene.

På sin fire måneder lange besøksrunde til Finnmarksskolene i 1886 fant skoledirektør Killengreen også tid til veiledning av lærerne. Han oppholdt seg ofte så lenge ved den enkelte skole at han selv kunne undervise i de forskjellige fag for å demonstrere hvordan lærerne kunne gå fram for å etterleve instruksens bestemmelser. Deretter overlot han undervisninga til lærerne for å se om de hadde forstått og tilegnet seg hans framgangsmåte. Det var særlig bruken av anskuelsesmetoden han ønsket å dyktiggjøre lærerne i. Derfor gikk han gjennom hvert bilde, ledd for ledd. Først brukte han norske navn på de ulike gjenstandene. Deretter gikk han over til enkle setninger som alle elevene måtte gjenta og gjennomgå ved hjelp av innbyrdes spørsmål og svar. Når en del av eller hele bildet var gjennomgått, sydde han spørsmålene og svarene sammen til ei kort fortelling, som hvert barn skulle gjenta. Etter disse muntlige øvelsene, skrev læreren spørsmål og svar på veggtavla slik at barna lærte å lese de samme ord som de hadde øvd seg på å uttale. Til slutt skrev barna av fra tavla på sine steintavler. Og alt foregikk på norsk.

Bruk av lærebøker førte uvergelig til mye oversettelse fra norsk til samisk og kvensk og omvendt. Dette kunne, stikk i strid med hensikten, bidra til å styrke

samisk og kvensk. Det kunne også føre til at norske barn i fleretniske kretser, snappet opp kunnskaper i samisk og/eller kvensk. Dette økte faren for at norskspråklige barn begynte å bruke de ”fræmmede sprog” i sin kontakt med samiske eller kvenske skolekamerater. Med anskuelsesmetoden skulle en unngå slike utilsiktede bivirkninger.

Småbarnskolene

Alt i 1859 foreslo seminarbestyrer Hvoslef at en burde se nærmere på hvordan andre land organiserte skoletilbudet for sine etniske minoriteter. Han hadde både Sverige, England og Skottland i tankene. Våren 1865 dro skoledirektør Peder Jakob Barthold Coucheron på en tre måneders stipendreise for å undersøke skolens virke i de blandede språkdistrikter i de skotske Høyland, på de skotske øyer og i den sørlige delen av Wales. Han besøkte primært skoler på steder der engelsk ikke var hjemmespråk, men der engelskopplæringa var høyt prioritert.

Ekspedisjonssjef Hartvig Nissen i Kirkedepartementet leste Couchérons reisemelding med stor interesse. Han sørget for at den i 1866 ble trykt i 700 eksemplarer. Tromsø Stiftstidende skrev at rapporten dokumenterte hvor feilaktig ”det strev en gjorde i vårt land for å opprettholde den fremmede nasjonalitet blant oss, var.” (Dahl 1957:230).

I Wales ble ungene i følge Coucheron sendt på ”Infant schools” fra de var knapt ett år gamle. Der fikk de lærerinner som kun snakket engelsk til dem. Han rapporterte at det skotske Highland og Finnmark hadde en del til felles, men han fant at forskjellene var langt større. Norsk hadde ikke samme posisjon som verdensspråket engelsk, og skoledirektøren syntes heller ikke at høylenderne kunne sammenlignes med samene. For selv i de mest avsidesliggende strøk hadde høylenderne i lang tid deltatt i den alminnelige europeiske sivilisasjon, og de var dessuten etter hvert blitt sterkt blandet med englendere og lavskotter. Hyppig samkvem med den engelsktalende befolkning hadde lært høylenderne at kjennskap til engelsk rett og slett var økonomisk lønnsomt, og at det åpnet hele verden for dem.

Coucheron rapporterte videre at lærerne i det skotske høyland kunne støtte seg på foreldrenes interesse og velvilje på en helt annen måte enn deres kolleger i de norske overgangsdistriktene kunne. For selv om hjemmespråket var gælisk, var foreldrene ivrige til å understreke nytten for barna sine av å lære engelsk.

Coucheron hadde med beklagelse erfart at nordmenn som levde blant samer og kvener, som regel forsto disse språk. Dette sto i skarp kontrast til forholdene i Skottland og Wales, der det i følge Coucheron var helt utenkelig at englendere eller lavskotter skulle lære seg gælisk. Men han tegnet nok et fornyansert bilde av forholdene på De britiske øyer. Angliseringa kunne i høy grad være både omstridt og bidra til sterke konflikter.

Inspirert av rapportens positive omtale av tidlig skolestart foreslo skolekommisjonen for Alta–Talvik i 1870 å få vedtatt en lokallov eller unntakslov for språkdistriktene som åpnet for tidligere skolestart der enn i landet for øvrig. Stiftsdireksjonen var enig i at opplæringstilbudet burde styrkes, men frarådte å forlenge den årlige skoletida gjennom en unntakslov. Det ville nemlig utløse så krasse reaksjoner i samiske og kvenske miljø at det ville være umulig å gjennomføre i praksis. En måtte bygge på frivillighet. Men spørsmålet kom opp på nytt, nå særlig knyttet til tanken om småbarnskoler. Ekspedisjonssjef Nils Hertzberg hadde nemlig ingen tro på at småbarnskoler ville komme i gang dersom dette skulle være ei frivillig ordning. Han gikk derfor inn for en såkalt lokallov. Også amtmanden i Finnmark, J. Blackstad, mente at småbarnskolene måtte sikres ved en særlig lovbestemmelse, i form av et tillegg til den alminnelige skolelov som skulle slå fast at barn i overgangsdistriktene var skolepliktige fra de fylte seks år. Men Stiftsdireksjonen frarådet å lovfeste en slik utvidet skoleplikt. Samer og kvener ville oppfatte det som et tiltak for å ”tilintetgjøre deres språk og nasjonale eiendommelighet.” Det hele endte med at søkning til småbarnskolen skulle være et frivillig tilbud til seksåringene. På det grunnlag engasjerte Stiftsdireksjonen seg sterkt for å bygge ut dette tilbudet. Det ble i første omgang gitt offentlig støtte til småbarnskoler i Sør-Varanger, Nesseby, Tana, Kistrand og Alta. Ved utgangen av 1885 var det også kommet småbarnskoler i Vadsø landsogn, Vardø landsogn og Karasjok. Småbarnskolene ble drevet av i alt 14 lærerinner som i regelen hadde lærerinneprøve av lavere grad. Hvert småbarnskolekurs varte som regel mellom 9 og 12 uker i hver krets pr. år. Undervisninga omfattet stave-, lese- og taleøvelser, skriving, telling og regning, samt sang og bibelhistoriske fortellinger. Tilbudet var altså frivillig, men søkninga var likevel god. Og det ble ikke registrert misnøye med tilbudet fra verken samisk eller kvensk hold. ”De smaa synes med Liv og Lyst at deltage i Undervisningen,” het det i en rapport fra Nesseby i 1883 (ibid.:257).

Kapittel 7

Skoleverkets fornorskningsberedskap styrkes ytterligere gjennom oppretting av eget embete som skoledirektør i Finnmark og ei omfattende utbygging av statsinternater

Innledning

De statlige myndigheter fant mot slutten av 1800-tallet at fornorskningsarbeidet ikke hadde gitt tilfredsstillende resultater, og at det derfor var nødvendig med ytterligere satsing. I oktober 1899 inviterte Kirke- og undervisningsdepartementet skoledirektør Aas, rektor Qvigstad, lærer Jakobsen fra Nesseby og distriktslege Moen fra Lebesby til Oslo for å drøfte tiltak med sikte på økt innsats i overgangsdistriktene eller det som nå ofte ble kalt språkdistriktene. Disse drøftingene som varte i et par uker, resulterte i framlegg som departementet i all hovedsak fulgte opp.

Finnmark får egen skoledirektør

For å styrke framdriften i og å effektivisere tilsynet med skolens fornorskningsarbeid foreslo arbeidsgruppa å opprette egen stilling som skoledirektør for Finnmark. I 1902 ble dette fylket, som det første i landet, skilt ut som eget skoledirektørembete. Ellers var disse embetene inndelt geografisk på samme måte som bispedømmene. Den første som tiltrådte denne stillinga var Bernt Thomassen, som skal ha vært handplukket av kirke- og undervisningsminister Wexelsen. Egen skoledirektørstilling for Finnmark hadde vært foreslått flere ganger tidligere. Så tidlig som i 1877 rapporterte ekspedisjonssjef Hertzberg i Kirkedepartementet ”at Kvænernes og Lappernes Fornorskning i de senere Aar ikke har havt den ønskelige Fremgang, ja, det synes at den paa adskillige Steder, fornemmelig i Øst-Finmarken, endog er i Tibagegang.” (Lind Meløy 1980:19). For å bøte på dette, foreslo han bl.a. å opprette et eget skoledirektørembete for Finnmark og deler av Troms. Når Hertzberg inkluderte deler av Troms i sitt forslag, så var det Nord-Troms. Det samiske og kvenske befolkningsinnslaget i Nord-Troms var relativt sett neppe noe mindre enn i Finnmark. Derfor hadde det egentlig vært rimelig at det nye skoledirektørembedet også hadde omfattet dette området. Grunnen til at Nord-Troms ikke kom med i 1902 er ukjent, men det fikk til følge at Finnmark ble mål for den massive satsinga på skolen som fornorskningsredskap fra starten

på 1900-tallet i større grad enn Nord-Troms. Under et besøk i Skibotn i forbindelse med åpninga av det første statsinternatet i Troms så sent som i 1937, uttalte kirkeminister Hjelmtveit at han vurderte å stille skolen i Nord-Troms på linje med Finnmarksskolen med hensyn til fornorskningssinnsatsen. I denne sammenheng er det på sin plass å minne om at skoledirektør Thomassen, da han undersøkte om friplasselevene fra Tromsø Seminar hadde utført pliktjenesten sin, faktisk utelot Nord-Troms.

Storstilt satsing på statlige internatskoler

Under drøftingene i Oslo i 1899 var en også enige om ”at den mest virksomme foranstaltning vilde være at opprette skoleinternater i fornøden udstrækning samt, hvor forholdene ikke kræver opførelse af særlige bygninger, bidrag til innlogering af skolebørn.” (Lind Meløy 1980:25). Stortinget vedtok den første bevilgninga til bygging av såkalte statsinternat i Finnmark i 1901. Saka utløste ikke noe stort ordskifte, men statsråd Wexelsen hevdet at det aldri ville kunne ”blive noget effektivt udav skolen i Finmarken førend der paa passende steder bliver skolehjem (...) saaledes overalt i de bygder hvor de lokale forhold gjør det umuligt, at holde skole paa almindelig vis, fordi afstanderne er for store for børnene, hjemmene for fattige, de sproglige vanskeligheder for store, der maa man ialfald delvis have internater.” (Ibid.:26). Det var altså full enighet på Stortinget om å reise internater i statlig regi i Finnmark. Derimot var det delte meninger om omfanget av og farten i utbygginga. Flere stortingsrepresentanter engasjerte seg i en debatt om hvor i Finnmark de første internatskolene skulle reises. Og fra Stortingets talerstol ble også Kautokeino foreslått som det rette sted å starte på. Hovedargumentet var at ”Kautokeino er vel det sted i det hele land som ligger længst fra civilisasjon og oplysning. Den lille flek ligger høit opp fra havet og høit til fjelds, saa man deroppe er afskaaret fra alt og alle.” (Ibid.:27). Imidlertid talte finnmarksrepresentanten Adam Egede-Nissen varmt for å prioritere grensedistriktene i øst, nær Russland og Finland. Her utgjorde kvenene et større innslag i befolkninga enn noe annet sted i Finnmark. Så her gjaldt det ”at gjøre kvænerne til norsktalende og forhaabentlig ogsaa norsk tænkende.” Den samme representanten mente at internatbygging ”i ald fald nationalt seet” ikke var av ”den stærke betydning lige overfor lapperne, som det er lige overfor kvænerne”. (Ibid.).

Når Stortinget vedtok å prioritere Sør-Varanger foran Kautokeino, viser det at nasjonale og sikkerhetspolitiske hensyn veide tyngst. Det viser også at denne

satsinga, mer enn noe annet, var sikkerhetspolitisk motivert. Norge var heller ikke alene i Europa om å bruke skolen som redskap i nasjonsbygging i områder med minoritesbefolkninger. ”Prioriteringa var klar. Først skulle grensen mot aust sikrast ved eit kulturelt grensevern, så kom språksituasjonen og til sist dei økonomiske tilhøva.” (Ibid.:93.)

Geografisk begrenset utbygging av statsinternater seg, med unntak av Skibotn i Nord-Troms, til Finnmark. Det ble en sentral oppgave for den nytilsatte skoledirektøren å få disse skolene utbygd. At han tilla internatskolene stor betydning, forstår vi når han skrev at ”Det er meget sannsynlig at det vil gå flere generasjoner før vår spesielle kulturoppgave kan sies å være noe i likhet med løst, slik at landet er blitt fullstendig norsk, og at undervisningen har nådd det tilfredsstillende trinn som vårt folk stort sett vil kunne gratulere med. Men det lysner nu, og når vårt mål er nådd, vil vår skolehistorie uten tvil anse internatskolene som et av de sterkeste og mektigste instrument i dette arbeidet.” (Gjessing 1973:105–106).

Etter at flere internat var oppført og de største behovene i grensetraktene var blitt dekket, endret myndighetene gradvis på si opprinnelige prioritering slik at områder preget av svak økonomi og sosial nød fikk høyere prioritet. Dette kom ikke minst som en følge av de økonomiske krisene i mellomkrigstida. Samtidig hadde de nasjonale argumentene fortsatt betydelig gjennomslagskraft helt fram til 2. verdenskrig.

Einar Niemi deler den statlige internatreisninga i Finnmark fram til 2. verdenskrig i tre faser. I den første fasen finner vi altså internatene i det ”ytterste” og ”mest utsatte grenselandet mot øst”, Sør-Varanger. Denne fasen var ifølge Niemi preget av at kvenene, mer enn samene, sto i fokus for oppmerksomheten. De to første internatene ble lagt til Pasvikdalen og Neiden, hvor det hadde vært ei omfattende kveninnvandring på andre halvdel av 1800-tallet. Disse kvenene hadde god kontakt med sine finske naboer. På den måten holdt de finsken vedlike. For myndighetene var denne nabokontakten bekymringsfull og nørte opp under frykten for den ”finske fare” (Niemi 2003).

Strand internat i Pasvikdalen, og Fossheim internat i Neiden tok i mot sine første elever i 1905. Bygningsmessig er Strand internat preget av norsk tømmertradisjon som minner om ”den sørnorske storbondegården i fjell- og dalstrøkene.” To år senere, i 1907, sto Tårnet statsinternatskole, også den i Sør-Varanger, klar til å tas i bruk.

I den neste fasen var turen kommet til Indre Finnmark. Hovedargumentet var nødvendigheten av å styrke opplæringa i norsk. Det sier mye om myndighetenes sterke satsing at også Kautokeino internat sto ferdig utbygget i 1907. De første planer og kostnadsoverslag for et statsinternat i samekommunen Polmak forelå alt i 1904. Men herredsstyret, som ikke behandlet prosjektet før i 1912, besluttet å si nei til en slik institusjon i kommunen.

På samme måte sa også Karasjok herredsstyre nei til statsinternat. Det er i ettertid blitt hevdet at dette vedtaket var et uttrykk for lokalpolitisk motstand mot fornorskningspolitikken. En ville ha seg frabedt ”en planteskole for norsk språk og kultur”. (Lind Meløy 1980:35). Niemi hevder at ”samtidskildene derimot er temmelig tause når det gjelder begrunnelsen for avvisning, både for Polmaks og Karasjoks vedkommende.” (Niemi 2003:23). Uansett valgte de statlige myndigheter å bøye seg for motstanden. Polmak fikk ikke internat før 1938, og i Karasjok rakk en ikke å bygge ferdig internatet før krigen brøt ut. På trettitallet hadde så å si all motstand mot fornorskningspolitikken opphørt. Før krigen hadde også Seida i Tana og Karlebotn i Nesseby fått statsinternat.

I den tredje fasen ble de fleste nye statsinternatene reist i fjord- og kyststrøkene. Disse hadde som hovedoppgave å bidra til en mer målrettet fornorskningssatsing blant sjøsamene. Men sosiale, økonomiske og pedagogiske argumenter ble også tillagt stor betydning.

Bygging av statsinternat til folkeskolen i Finnmark var et stort økonomisk løft for den norske stat. Ikke mindre enn 20 slike skoler ble oppført fram til 2. verdenskrig. De holdt stort sett høy bygningsmessig standard, og det dreide seg om til dels store anlegg. Å drive internatene var også ressurskrevende. Staten finansierte også folkehøyskolen i Svanvik og deltok i finansieringa av Samemisjonens samiske ungdomsskole (senere folkehøyskole) i Karasjok i 1936. Dessuten bidro staten med betydelig pengestøtte til bygging og drift av de 29 internatskolene som kommunene i Finnmark fikk reist fram til 1940. Denne satsinga hadde vært utenkelig og umulig uten tverrpolitisk enighet på riksplanet om at staten hadde en særlig viktig nasjonal oppgave i Finnmark.

På internatskolen var intensjonen at samiske og kvenske barn skulle leve i et mest mulig norsk miljø døgnet rundt. Derfor var det viktig at ikke bare lærerne, men også husmora og den øvrige betjening var norske. Likevel er det i ettertid satt spørsmålsteget ved om internatskolene, særlig de som lå i homogene samiske og/eller kvenske samfunn, hadde den tilsiktede virkning. Med store

grupper av samisk- og kvensktalende unger samlet på ett sted, måtte det nødvendigvis bli problematisk å føre effektiv nok kontroll til å hindre dem i å bruke sitt morsmål.

”Det har til og med blitt hevdet at disse internatene stikk i strid med det som var hensikten, har bidratt til å styrke samisk språk og kultur i Indre Finnmark ved at det ble en samlingsplass for samebarn i skolepliktig alder og dermed fora for samiskhet.” (Eriksen og Niemi 1981:34.)

Noen bilder fra miljøet rundt et av de første statsinternatene, Fossheim i Neiden

De som ble satt til å lede internatskolene, hadde utvilsomt en krevende oppgave. Det var også knyttet betydelig prestisje til det å være internatbestyrer. Og de som ble tilsatt, var valgt med omhu. Mange av de første internatbestyrerne var symptomatisk nok, friplasselever fra Tromsø Seminar. Den første bestyreren av Fossheim statsinternat i Neiden fra 1905, var Johannes Haaheim fra Ulvik i Hardanger. Han gikk ut fra Tromsø Seminar som friplasselev i 1884. Etter å ha hatt lærerstillinger på forskjellige steder i Sør-Varanger kom han til Neiden i 1891. Her ble han til han gikk av i 1928. ”Haaheim ble bygdas ledende mann, satt i nesten alle styrer og råd som fantes, var medlem av kommunestyret og skolestyret og ordfører i Sør-Varanger 1901–04.” (Wikan 1995:278.) Som så mange andre lærere i si samtid tok han på seg en rekke oppgaver utover lærergjerningen. Han hjalp folk i Neiden med oversetting og skrivning, og han formidlet kontakt med øvrigheten. Haaheim var til å begynne med, sammen med hustru og barn, faktisk bygdas eneste norske familie.

Av de 76 elevene som begynte på den nye internatskolen i 1905, var 39 finsktalende, 33 hadde samisk som morsmål, to talte skoltesamisk, og to var norske. Haaheim rapporterte på slutten av det første skoleåret: ”Med hensyn til fornorskningsarbeidet synes jeg barna har gjort tålig god fremgang i skoletimene, men utenfor vil finsk dominere. Det er nedlagt forbud mot bruk av finsk tale under lek i skolegården, og under opphold i spiserommet og i sovesalene, men dette blir ikke respektert.” (Ibid.:284.) Dette må kunne leses som en bekreftelse på at det var en håpløs oppgave, slik elevgruppa var sammensatt, å forhindre at elevene snakket samisk og finsk utenfor skoletimene. Å utvikle et fullstendig norskspråklig miljø i et skolesamfunn dominert av samisk- og finsktalende elever lot seg ikke gjennomføre. Når han konstaterte at elevene ignorerte forbudet mot å snakke samisk eller kvensk,

tyder det også på at Haaheim ikke kan ha funnet det riktig å innføre strenge sanksjonsmidler mot de som ”forbrøt seg” ved å snakke samisk eller kvensk. Hans tallrike og viktige verv viser at Haaheim må ha vært en mann som befolkninga hadde tillit til. Og han innså nok at om skolen gikk hardt fram med avstraffing av elever som snakket på sine morsmål, så kunne en risikere at foreldrene reagerte og at internatet, heller enn å stimulere, kunne forsinke eller reversere fornorskningsprosessen. For Haaheim skrev i den samme rapporten at han hadde inntrykk av at de foresatte ønsket at deres barn skulle lære norsk. Særlig gjaldt dette samene.

Flere av de som var elever på Fossheim i de første årene, ble på sine eldre dager intervjuet om skoletida. Svært få kunne huske at det var lagt ned direkte forbud mot å snakke finsk og samisk i skolegården. Noen hadde erindringer om at slike påbud noen ganger ble prøvd gjennomført. En husket at skolen i en periode la ned forbud mot å snakke finsk i skolegården, mens samisk ble tolerert. De fleste mente å erindre at forbudet ikke ble uttalt på en direkte måte, men mer som en oppfordring. Hovedinntrykket som disse intervjuene etterlater, er at elevene stort sett ignorerte slike pålegg.

De yngste, særlig av de finskspråklige internatelevne, forsto som regel ikke noe eller svært lite norsk. Internatbetjeninga så derfor ingen annen utvei enn å henvende seg til dem på finsk for overhodet å bli forstått. Ellers opplyste informantene, så å si uten unntak, at det norske språket var problematisk for dem. Det hadde tatt lang tid før de lærte noe særlig av det. En av dem våget ikke å snakke norsk før i femte eller sjette klasse, bortsett fra når hun måtte svare på spørsmål fra læreren. Mange husket alle de vanskelige norske ordene som sto på en hel side i ABC-boka, ord som ”kjole”, ”kjepp” og ”skjære”. Slike lyder finnes ikke på finsk, og det var problematisk å få tunga til å slå.

De samiske snakket som oftest samisk seg mellom, men de fleste forsto, og mange kunne også snakke, finsk. De kvenske barna kunne på sin side gjerne litt samisk, og de norske forsto finsk. Eksempevis skulle de eldste barna til Haaheim ha hatt så nær kontakt med barna til de kvenske nabofamiliene Vartainen og Mikkola at enkelte besøkende trodde at Vartainens unger var norske og Haaheims var ”kvener”. Internatbestyreren har tydeligvis møtt sine kvenske naboer med romslighet.

I internatets første år var finsk, i følge informantene, det dominerende samtale-språket, men dette ble gradvis avløst av norsk. Det siste bærer bud om at

internatskolens bestrebelser begynte å bære frukter. At Haaheim ikke valgte en konfrontasjonslinje i skolens fornorskingsarbeid, betyr selvsagt ikke at han var uenig i myndighetenes ambisjoner på dette området. I ei utredning til finnlenderen Tanner i 1926 forsvarer han skolens rolle i fornorskingspolitikken med varme og engasjement. Innledningsvis orienterer han om de store pedagogiske utfordringer som møter skolene i språkblandete distrikt med både norske, samiske og kvenske elever i samme klasse. Så slår Haaheim fast at under slike forhold må landets språk være ”generalnerven i undervisningen i skolen; i Norge norsk”, og tilsvarende finsk i Finland (Ibid.:284).

Av interesse er det å merke seg at Haaheim i denne utredninga så sent som i 1926 finner det påkrevet at ”en lærer i et blandet sprogdistrikt må kunne det sprog som barna i hjemmet bruker, så han kan benytte de andre sprog som hjelpesprog i de første år” (...) thi barna må få forsåelse av det de hører og ser på skolen, ellers vil barna bli en slags ”papegøye” som plaprer op en hel del uten å forså det”. (Ibid.:285). Dette skrev altså Haaheim flere tiår etter at myndighetene fra 1880-tallet av hadde satt i verk sin målrettede satsing på undervisnings-metoder og materiell som skulle gjøre bruken av ”hjelpespråkene” overflødige. Dessuten hadde jo Stortinget i 1904 vedtatt å sette sluttstrek for opplæring i samisk og finsk ved Tromsø lærerskole. Så her inntok Haaheim et standpunkt som sto i åpenbar kontrast til det som da i flere år hadde vært skolemyndighetenes erklærte politikk.

Mange friplasselever ble internatbestyrere

Myndighetene hadde som kjent forventninger om at friplassordninga skulle sikre særlig ressurssterke lærere til å innta sentrale roller i skolens fornorskingsarbeid. En slik rolle hadde de som skulle stå bresjen for statsinternatene. Lærere utdannet på friplass i Tromsø skulle da også, i likhet med Haaheim, i stor grad komme til å bekle disse stillingene. De fleste av dem fikk, som Haaheim, i tillegg viktige politiske verv. En av disse var salangsværingen Ola Berg som var styrer på Øksfjordbotn internat i Loppa. Han var kommunens ordfører i 24 år, og han ledet både skolestyre og fylkesskolestyre i en årrekke. Skoledirektør Brygfjeld irettesatte i et brev Berg for å ha blandet sammen statens og kommunens interesser, og han forsto godt at Berg var ”nokså ømtålig når det gjelder hans kjære kommune Loppa. Han har det nu omtrent på samme måte som Ludvig den 14. i Frankrike som betraktet sig og staten som ett.” (Lind Meløy 1980:79).

Johan N. Bergersen fra Kvæfjord var første leder ved Strand internat i Sør-Varanger fra 1905. Også han friplasselev som ble både ”pott og panne” i bygda. Foruten å ”vera lærar i full post, førstelærer og internatstyrar utan nedsett lesetid var han klokkar, postopnar og stasjonshaldar for rikstelefonen. (...) Vi skal og merka oss at vaktmeisterarbeidet var ei del av en plikta som låg på styraren.” (Ibid.:69). Bergersen satt flere perioder i skolestyre, herredsstyre, fattigstyre og var formann i ligningsnemnda.

Det var friplasseleven Hans Petter Stangnes fra Senja som ble den første styreren ved Tårnet internat i 1905, ei stilling han satt i til 1920. Stangnes hadde en rekke kommunale verv. Han gikk over til lærerstilling ved Kirkenes skole fra 1920.

Trønderen Håkon Bartnes som gikk ut fra Tromsø Seminar i 1897 som friplasselev, tiltrådte som den første styreren på Lakselv internat fra 1909 til han i 1916 begynte som lærer og kirkesanger i Kjelvik kommune, der han ble skolebestyrer i Honningsvåg fra 1922. Bartnes var fattigstyreformann i Kistrand og i Kjelvik i 18 år. Han satt flere perioder i Kjelvik herredsstyre og var også en periode kommunens ordfører.

Samme år som Bergersen (1890), gikk senjaværingen Fredrik F. Forberg ut fra Tromsø Seminar, også han på friplass. Han ble, i en alder av 57 år, tilsatt som første styrer etter at Fjordtun fikk statsinternat i 1927. Han hadde da blant annet vært ordfører i Gamvik i tre perioder, drevet omfattende forretningsvirksomhet og vært styreleder for en sparebank. Skolestyret ville i utgangspunktet heller tilsette en yngre lærer. Det forteller mye om den betydninga statlige myndigheter tilla internatene at departementet hadde gitt skoledirektøren tillatelse til å true med økonomiske straffetiltak dersom kommunen ikke tilsatte Forberg. I et brev undertegnet av statsråd Magelsen står det at ”kommunen risikerer en nedsettelse av det forhøiede statsbidraget som kommunen nå oppebærer om en så urimelig ansettelse blir opprettholdt.” (Ibid.:51). Saka endte i kommunestyret der Forberg ble tilsatt med seks stemmer, mens motkandidaten fikk fem.

Andreas Vorren fra Herøy på Sunnmøre gikk ut fra Seminaret som friplasselev i 1891 og overtok i 1923 styrerstillinga ved Fossheim internat etter Johs. Haaheim. Han satt i stillinga til 1946. Vorren hadde vært medlem av Harstad herredsstyre og formannskap, formann i Troms Ungdomsfylking, og medlem av direksjonen for Harstad elektrisitetsverk. Før han kom til Fossheim, hadde

han også en periode vært banksjef i Harstad. Mens han var internatbestyrer satt Vorren i herreds- og kommunestyre så vel som i skolestyre og forsorgskommisjon i Sør-Varanger. Og han var bladstyrer av månedsskriftet "Finnmarks vel".

Langt de fleste som gikk inn i de viktige nøkkelstillingene i fornorskingsarbeidet som internatbestyrere, hadde vært friplasselever ved Tromsø Seminar. Slikt sett er det sammenheng mellom to av skoleverkets viktigste fornorskningstiltak, friplasseordninga og internatreisninga. Det hører med i dette bildet at også de to neste skoledirektørene i Finnmark etter Thomassen som sluttet i 1920, hadde vært friplasselever ved Tromsø Seminar. Det var Karl Ivarson fra Trondenes og helgelendingen Christian Brygfjeld. Ivarson som gikk ut fra Seminaret i 1888, var skolestyrer og ordfører i Vardø, og han var stortingsrepresentant fra 1919. Han fikk, pga. tidlig død i 1922, kort tid i embetet. Brygfjeld var ferdig utdannet 1883, var internatbestyrer i Lebesby før han ble skoledirektør i 1922. Brygfjeld markerte seg, som det vil bli vist flere eksempler på, som en kompromissløs forsvarer av fornorskingspolitikken.

Ungdomsskolen som kulturelt grensevern

Solhov folkehøyskole, eller Tromsø amtsskole i Lyngen som var institusjonens første offisielle navn, var fra den startet i 1912 tiltenkt en viktig rolle i fornorskingsarbeidet i Nord-Troms. Skolens første styrer, Johan Hveding, skrev om skolens rolle i forhold til nordtromsbefolkninga: "Og dette folket som har hatt så slitsame og sorgfulle kår, er det som skal veksa sterkare i hop, i ein sams norsk kultur til eit sameint norsk folk. (...) Det var i dette ovviktige kulturarbeidet i Nord-Troms at den første faste amtsskolen i Lyngen fekk oppgåva si." (Jensen 1973:24). Skolen programfestet fra sin første dag å arbeide for at elevene "skulle (dei) koma seg til rettes med den norske samfunnskipnaden slik som han var, arbeida på norsk vis, føla og te seg på norsk måte, leva i eitt og alt som nordmenn endå dei var frå folkeslag som var så heilt ulike vårt. Her skulle dei læra seg norsk mål og vinne seg norsk folkeopplysning og sed." (Ibid.). I arbeidet for å gi norsk språk og kultur en bedre grobunn i Nord-Troms, hadde skolen på Solhov i følge både Hveding og hans etterfølger Inggjald Leigland, en særlig viktig oppgave. Det var ikke noe uvanlig at norske ungdomsskoler la vekt på å formidle nasjonale verdier. Det som skilte Solhov fra de fleste andre var at der hadde mange av elevene samiske og/eller kvenske røtter.

I historietimene la Hveding stor vekt på å framelske nasjonalbevisstheten hos elevene. Det var særlig de stolteste periodene i Norges historie han trakk fram. Han kunne leve seg så sterkt inn i stoffet og la seg rive så med i sine beretninger om skjebnetunge hendinger i norgeshistoria, at han brast i gråt. Ikke alle elevene lot seg gripe like sterkt av det nasjonale budskapet. I skolens handskrevne elevavis, Ungdomsspejelen, hendte det at elever tillot seg å betvile at Gange-Rolv og andre vikingehelter var passende forbilder for 1900-tallets ungdom. Og på folkemunne i Lyngen hendte det nok at Solhov ble omtalt som Store Norske.

Kart over Troms og Finnmark har en rekke finske og samiske navn. Dette ble i mellomkrigstida sterkt kritisert av de ivrigste fornorskerne som ville ha norske navn i stedet. De to første Solhovstyrerne arbeidet begge aktivt for å finne spor etter gammel norrøn bosetting i bygder der befolkninga på 1920-tallet i all hovedsak var av samisk eller kvensk avstamming. Særlig var Hveding opptatt av å kunne påvise at hæløyene hadde vært de første beboerne i Nord-Tromsbygdene. Han avviste ”dette at alle stadnamn her oppe skal vere så unge. Soga lærer oss meir og meir at her er eldgamle i blant.” (Ibid.:85). Og han skrev om et arisk folk som han hevdet hadde bodd her oppe i 2–3000 år.

Den første kirka i Lyngen ble reist på Karnes like ved Solhov i 1731. Det var ei lita trekirke, og den sto i kun ni år. Leigland satte seg i spissen for å markere 200-årsdagen for denne kirka, i 1931. Han fikk reist en bauta der kirka hadde stått med følgende inskripsjon: ”Her reiste fedrene våre første kyrkja i Lyngen 1731.” I samband med jubileet skrev han dessuten en rekke artikler i venstreavisa ”Tromsø” om Lyngen i gamle dager. Leigland ønsket på denne måten å knytte folket til ei norsk fortid i Lyngen (ibid.).

Alt i 1923, bare 11 år etter at Solhov startet, mente Hveding å kunne se de første frukter av dens nasjonale strev. Han avsluttet talen sin under et elevstevne på skolen det året med å slå fast at ”stilt og trygt glir no dei gamle bygdene her nord inn i den kjeda av folkeleg opplysning og kultur som bind alle nordmenn til eit folk og eit land.” (Ibid.).

I ettertid er det nok den monumentale skolebygninga fra 1924 som gir den sterkeste påminnelsen om Solhovs sentrale rolle i fornorskningsarbeidet. I sin hovedoppgave om skolens arkitektur skriver Bente Merete Hansen: ”Et steinkast fra fjæresteinene ruver derfor i dag Solhov, som et slott fra de norske folkeeventyrene. Bygninga står som et monument over en bevisst

fornorskningspolitikk.(...) Den viser alle som kommer til Lyngen at her er man på norsk grunn. I festsalen har arkitekten hentet impulser fra middelalderen og nasjonalromantikken. Salen var stedet for sogespill, foredrag og lek, alt med fokus på Norges storhetstid. Leigland hadde bestilt en festsal i ”norsk stil” med utskjæringer. Størrelsen og de markerte dragerne som bæres av kraftige konsoller, understreker opplevelsen av å tre inn i en av middelalderens haller.” (Hansen 2003: 46–50.)

Fra 1926 ble det opprettet en egen treskjærerlinje på skolen. Den første læreren der, D. Kallan, var en varm tilhenger av drakestilen. Denne stilen som var inspirert av vikingetidens tredekorasjoner, formidlet han videre til sine elever. Leigland var så begeistret for drakestilen at han utstyrte leiligheten sin med møbler laget i denne stilen. N. B. Årseth overtok stillinga etter Kallan i 1929. Han ønsket å gjøre elevene kjent med forskjellige stilarter innen treskjæring. Men Leigland forlangte at han skulle legge hovedvekt på drakestilen. Samtidig var ikke fornorskningsiveren mer kompromissløs eller uforsonlig på Solhov enn at to samiske elever møtte på avslutningsfesten våren 1938 iført sine samekofter.

I boka ”Finsk fare for Finnmark” fra 1937, der Leigland blir omtalt som en viktig informant, hevder forfatteren, Arthur Rathe, at den nasjonale bevissthet blant elevene var så liten på den tida da Solhov startet at det var vanskelig for lærerne å få dem til å synge ”Ja, vi elsker” og ”Gud signe Norigs land”. Leigland tok den finske faren, som Ratches bok handlet om, på alvor. I arbeidet med å demme opp for det han oppfattet som finsk agitasjon, tilla Leigland Solhov stor betydning. Derfor stilte han krav til myndighetene om at elevene måtte få alle utgifter til skolegangen dekket. Og han presiserte at dette også måtte gjelde for norske elever. Det var nødvendig for å skape et godt norsk miljø. Han arbeidet med planer om å utvide skolen for å kunne tilby nye fag som snekkersløyd, metallsløyd og motorlære. Med slike fag kunne en nå flere av de mange arbeidsledige ungdommene med et tilbud. Leigland fryktet nemlig at arbeidsledigheten kunne bidra til å utvikle ei negativ holdning til det norske samfunnet og til økt interesse for den finske agitasjonen. Han betraktet den nasjonale situasjonen i Nord-Troms som så spesiell at han mente de statlige myndighetene burde være rausere med resurser til Solhov enn til andre ungdomsskoler. I et brev til Departementet fra 1937 der han ber om ekstra midler til skolens boksamling skriver han at ”ei bra boksamling ved skulen vil vekke sansen for god lesnad, og i dessa målblanda bygdene verta til stor

stønad for norskkupplæringa. Boksamlinga vil føre ungdommen inn i norsk bokheim og dermed betre inn i norsk kultur. Alt dette trengst sårt.” (Jensen 1973:94).

Leigland omtalte utover på trettitallet stadig oftere Solhov som ei ”kulturell grensefestning”. Denne betegnelsen ble også brukt om Svanvik ungdomsskole i Pasvikdalen i Finnmark. Denne skolen som ble tatt i bruk i 1936, var en moderne, velutstyrt internatskole med plass til 60–70 elever. Når myndighetene valgte å bygge denne skolen like ved grensen til Finland, var det nok i første rekke diktert ut fra et ønske om at den skulle tjene som en forsvarer av norsk kultur. Formannen i Finnmark fylkesskolestyre, Ola Berg, sa i 1931 at den planlagte skolen ville få ”en betydelig kulturell og nasjonal oppgave å løse.” (“Tromsø” 05.11.31).

Lite rom for samisk og kvensk språk og kultur i skolen

Barn fra samiske og kvenske miljøer i f. eks. Nord-Troms møtte en norsk folkeskole som i liten grad tok hensyn til deres språk- og kulturbakgrunn. Flertallet av lærerne i denne regionen, 32 av 45, i 1933, var ifølge ”Norske Skulefolk” (1934) tilflyttere. Dessuten tilhørte de fleste, som tross alt var fra Nord-Troms, norske familier. Folkeskolen i dette flerkulturelle området framsto nok primært som representant for og formidler av en kultur som nødvendigvis måtte avvike sterkere fra den lokale kultur enn den gjorde lenger sør i Troms.

Lærere som derimot kom til mer homogene norske miljøer som Bjarkøy eller Trondenes i Sør-Troms, møtte bygder med ei norsk fortid som kunne spores tilbake til vikingtida og kanskje enda lengre. I arbeidet for å spre ”norskdøm” og utvikle fedrelandskjerlighet, kunne de bygge på ei lokal norsk fortid som var en del av Norgesriket i dets storhetstid. Slaget på Stiklestad og andre viktige hendinger i landets historie kunne de knytte direkte til Sørfylkets egen historie med lokale helter som Tore Hund og Asbjørn Selsbane. Et flertall på 34 av de 55 lærerne i Sør-Tromskommunene, Kvæfjord, Bjarkøy, Ibestad, Skånland, Sandtorg, Astafjord og Andørja, hadde sine røtter i området og drev følgelig skole i en verden som de kjente og var fortrolige med.

Også i bygder med samisk og kvensk befolkning skulle norskdøm spres og fedrelandskjerlighet framelskes, bl.a. gjennom å gjøre elevene kjent med landets stolte fortid. Men denne befolkningas forfedre deltok ikke i slaget på

Stiklestad, og ingen derfra drog på vikingtokt. Skolen bygde ikke på samisk eller kvensk språk og kultur, men prøvde tvert i mot å erstatte slik innflytelse fra ”fræmmede nationer” med norske kulturytringer. En sentral oppgave for skolen måtte da nødvendigvis bli å få samiske og kvenske elever til å glemme sin etniske arv så raskt og effektivt som mulig. I stedet skulle de læres opp til å pynte seg med lånte, norske fjær. For, som det sto i en reportasje fra Kvænangen i avisa ”Tromsø” fra et skoleinternat i Kvænangen beliggende i et distrikt der det ble snakket både finsk, samisk og norsk: ”Vi forstår hvilken betydning det har for disse barnas fremtid at de får et sikkert grunnlag i norsk.” (”Tromsø” 7. mars 1937.)

I et innlegg i samme avis, også det i 1937, advarer den ivrige fornorskningstilhengeren Johan Hveding mot tendensen til å sentralisere landsfolkeskolen ved å slå sammen kretser og også bygge internater. Her kommer Hveding inn på at sentraliseringstilhengerne gjerne viste til de positive erfaringer en hadde høstet med internatskoler i Finnmark.

”Ja visst har internata vore gode for skulen i Finnmark, men vi lyt hugsa på vilkåra for dei. Alle veit at det var dei kulturelle og språklege vanskane som dreiv fram internata der. Resultatet har vore godt. Mykje morsmål har vorte plukka ut or borna. (...) Men synnanfor Finnmark vil ingen borneinstitusjon gjera så godt arbeid for norsk kultur, språk og oppseding som heimane. Nord-Troms kan vi delvis gjera undantak for.” (”Tromsø” 13. feb. 1937.)

Hveding var en varm tilhenger av en folkeskole som tillot barna å bo hjemme, fordi han tilla familien stor betydning for barnas vekst og utvikling. Det sier mye om hans holdning til det fleretniske Finnmark når han hevder at ”dei kulturelle og språklege vanskane” der gjorde det forsvarlig å fravike dette prinsippet.

Kapittel 8

Stort sett enighet om fornorskningspolitikken på lærerhold

Innledning

Myndighetene ga i mange sammenhenger uttrykk for at lojale og engasjerte lærere var av avgjørende betydning for at skolen skulle komme noen vei med sitt fornorskingsprogram. Dette kapitlet handler om læreres – også de tilknyttet til arbeiderbevegelsen – forhold til fleretniske lokalmiljø.

Lærere som observatører eller deltakere i lokalt liv?

Noen ganger kunne nok lærere og andre tilflyttete tjenestemenn bli stående på sidelinja i forhold til det livet som levdes i fleretniske lokalsamfunn i Finnmark og Nord-Troms. De ble observatører av, heller enn aktive deltakere i sosialt liv. Det hendte at de også ga offentlig uttrykk for heller nedlatende oppfatninger av lokalmiljøet. I en reportasje i avisa ”Tromsø” fra Nord-Troms i 1929, kan vi lese følgende:

”Lensmannen sier det har oppstått en blandingsrase (av same og kven), og det er sikkert ikke av det gode. Det er min oppriktige mening at dette nye befolkningselement ikke er særlig initiativrikt. (...) Bygden har fått ei ny lærerinne fra Østlandet. Hun kan ikke røyke fordi det strider mot religionen her. (...) Noen av barna kom så smussige på skolen at det var en gru. Lærerinna vasket dem til slutt selv da det ikke nyttet å mase på mødrene. Dette fikk hun kritikk for av mødrene. På spørsmål om barna innbyrdes snakker lappisk, svarer lærerinna nei og forteller om to småjenter som trettet og den ene sier til den andre: Jeg vet noe om deg. Hva vet du om meg? Din bestemor var lapp. Lærerinna mener at det neppe var en dråpe norsk blod i noen av disse småjentene.” (”Tromsø” 12. juli 1929.)

En ung landbruksfunksjonær som kom til en Nord-Tromskommune en gang på trettitallet, fikk det klare råd fra ordføreren, en tilflyttet lærer, at i visse bygder i kommunen måtte han snakke hardt til og opptre kontant overfor beboerne. Der bodde det nemlig bare ”finna” (samer), og de måtte en ta hardt om en skulle oppnå noe.

I Nordreisa bygdebok fortelles det at en lærer som arbeidet i en kvensk-dominert skolekrets, begynte hver skoledag med å la barna synge ”Vorder lys i hedninglande”. En kollega som hadde vært i samme krets tidligere, fortalte at barna etter eget ønske sang ”Våkn opp og slå på dine drenge.” Ungene forvekslet st og d slik at strenge blei til drenge (Hansen 1957:48).

Et lojalt lærerkorps bak fornorskningsprogrammet

De strenge fornorskningskravene som allerede ble gjort gjeldende gjennom lærerinstruksen fra 1880, kom i hovedsak til å bli retningsgivende for skolens arbeid til etter annen verdenskrig. Formelt ble ikke fornorskningsbestemmelsene fjernet før med skoleloven i 1959.

Det er nærliggende å tro at mange lærere ville finne det både inkonsekvent og pedagogisk vanskelig å tviholde på norsk i all undervisning og øvrig kommunikasjon med elever som hadde samisk eller finsk til morsmål. På et lærermøte for Vest-Finnmark i 1904 hevdet da også skoledirektør Thomassen at ”Fornorskningsarbeidet har staaet i stampe, ja, det synes som den paastand er berettiget at det er gaaet tilbake. Instruksene har mange steder alene været på papiret, undervisningen er ført paa alle tre sprog og følgen er at intet er lært ordentlig.”

Han fortsatte med å slå fast at ”Undervisningen skal foregaa paa norsk.” (Lind Meløy 1982:22).

Lærer Mardal fulgte i sitt foredrag opp med å si at ”Læreren maa helst ikke kunne kvensk eller lappisk for ikke at fristes til at lade undervisningen foregaa paa disse sprog. Folk i kredsen, som ved at læreren kan et af disse sprog, vil da tale med læreren kun på dette sprog. Det viktigste en lærer kan gjøre i denne forbindelsen, er dog at vinde mødrene for fornorskningen.” (Ibid.:22–23).

Lærer Bartnæs fra Kistrand mente at grunnen til at det gikk tregt med fornorskningsarbeidet var at ”Skolen har maattet tjene to herrer: Kirken og staten. Kirken vil helst at lap skal forblive lap og kvæn forblive kvæn. De verdslige myndigheder det modsatte.” (Ibid.:23).

Det sier noe om hvor sterk trua var på berettigelsen av fornorskningspolitikken at ikke flere lærere ut fra rent pedagogiske hensyn følte behov for å beherske og bruke barnas morsmål for selv å bli forstått og for å kunne forstå elevene. Når mange av lærerne ser ut til å ha forholdt seg lojalt til instruksen, spilte det nok også en rolle at skoledirektøren aktivt og planmessig kontrollerte lærernes

arbeid rundt på skolene. På sine inspeksjonsreiser var det heller ikke uvanlig at også skoledirektør Thomassen, i likhet med Killengreen, ga veiledning til lærerne ved selv å overta undervisningen. Også han ønsket å gjøre dem fortrolige med anskuelsesundervisning som metode. Siktemålet var å overbevise lærerne om at det var fullt mulig å oppnå gode læringsresultater uten å gå vegen om barnas morsmål. Under en slik ”mønstertime” mente en observatør at Thomassen i stedet for å lære en elev betydninga av et norsk ord, hadde skremt han så ettertrykkelig at han tok til tårene.

Denne påstått mislykkete demonstrasjonstimen ble omtalt i et leserinnlegg i den samiskspråklige avisa ”Sagai Muittalægje”. Innlegget var anonymt, men Thomassen truet med injuriersøksmål mot avisa dersom ikke redaktøren oppga navnet på forfatteren. Skoledirektøren tilbakeviste med indignasjon kritikken som var framsatt i innlegget og skrev i et tilsvaret at ”Skal den lappiske propaganda føres på denne måte, blev den rett smudsig.” (Hoem og Tjeldvoll 1980: 81). Bladets redaktør var den samiske læreren Anders Larsen.

Skoledirektøren ga også rosende omtale av flere lærere for deres energiske innsats for fornorskninga. Om vesterålingen Bjørvik Johan Jacobsen skrev Thomassen i 1904 at ”han viste en aldri sviktende iver i å lære barn av fremmed nasjonalitet norsk. Han har stor fortjeneste av at Nesseby med hensyn til fornorskning er kommet så langt som det er. Det hele fylket sto også i taknemlighetsgjeld til denne mann, som på sin stillferdige måte deltok i så mange av de offentlige gjøremål, alltid forstandig, uegennyttig og varmt interessert for vår nasjonale sak.” (Wiik 1948:225).

Skoledirektørens attest til vestlendingen Anders Nilsen Tokle fra Grytten i forbindelse med at han gikk av i 1909, var ikke dårligere. ”Ikke minst hans ubøielige energi og uslitelige flid skyldes det at Sør-Varanger som for et halvt århundre siden språklig og nasjonalt var et fremmed land, nå snart kan kalles norsk. Han har hatt en lang og streng arbeidsdag, og han har vært tro i stort og smått.” (Ibid.:176– 177.)

Finnmarkens Amtstidende skrev i 1937 om lærer Osvald E. Sundelin som da hadde gått av at ”han er blitt en meget benyttet mann i sin kommune. Han har således vært ordfører i 12 år, viseordfører i 3 år, medlem av herredsstyret i 18 år, overformynder i 11 år, foruten en rekke andre tillitsverv. (...) I Skallelv krets har Sundelin hatt en vanskelig post på grunn av sproget. Når der i dag blant 250 innbyggere bare er 2 ekte nordmen – ingen kvinner – og at det ennu i

dag er gamle folk som ikke kan norsk, forstår man hvilke vanskeligheter sprogspørsmålet må ha skapt. (...) Meget er forandret siden Sundelin begynte sin gjerning i Skallelv i 1893, og en stor del av denne utvikling kan bygden takke ham for som med kjærlighet og interesse for sin bygd har nedlagt et helt livs arbeide for opplysningens og fremskrittets sak.”

Av interesse i den refererte omtalen av Sundelin, som selv var fra Nord-Varanger og hadde hatt friplass på Seminaret, er det også at avisa slår fast nærmest som en selvfølge at hans virke som lærer hadde vært ekstra krevende fordi det nesten ikke fantes ”ekte nordmenn” i Skallelv.

Også lærere tilknyttet arbeiderbevegelsen støttet fornorskningslinja

Karlsøypresten Alfred Eriksen sto i spissen for den politiske mobiliseringa som førte til at Arbeiderpartiets første representanter ble valgt inn på Stortinget fra Troms i 1903. Eriksen hadde fått fiskarbonddebefolkninga til å reise seg i protest mot nessekongenes sterke posisjon. Bevegelsen fikk tidligst og størst oppslutning i Nord-Troms. Eriksens viktigste og nærmeste støttespillere i bevegelsens første år var, nesten uten unntak, lærere som var flyttet dit, enten fra Vestlandet eller fra andre steder nordpå. Martin Simonsen fra Trondenes kom i 1890 til ei bygd i Karlsøy kommune med ei utelukkende samisk befolkning. Han samarbeidet tett med Eriksen, overtok som ordfører i kommunen etter han i 1903 og hadde dette vervet i 24 år, til 1927. Simonsen ledet Troms fylkesskolestyre i nærmere 30 år og var en varm talsmann for å få etablert Solhov ungdomsskole. Som skolepolitiker var han hele tida opptatt av å legge til rette for at denne skolen, som jo tidlig framsto som en sentral fornorskningsinstitusjon, skulle ha gode betingelser.

En annen tromsøseminarist i samme kategori var Ole Martin Gausdal, friplasselev fra Sunnmøre. Han tok lærerjobb i Nordreisa der han i 1890 ble valgt til ordfører for Venstre. Han sluttet seg tidlig til Eriksens bevegelse og overtok i 1910 redaktørstolen i avisa Nordlys, etter Alfred Eriksen som hadde grunnlagt avisa i 1902. Gausdal som senere ble valgt inn på Stortinget, ser heller ikke ut til å ha hatt motforestillinger mot fornorskningsarbeidet.

Leonhard Isachsen fra Trondenes begynte etter seminarutdanning i Tromsø som lærer i Nordreisa i 1900. Han gikk inn i arbeiderbevegelsen og var kommunens ordfører i 28 år fra 1908. Han var også fylkesordfører i en årrekke og en toneangivende politiker i Troms. I 1905 skrev Isachsen at ”Læreren maa

helst ikke kunne kvænsk for ikke at fristes till at la undervisningen foregaa på dette Sprog, eller om han kan det, ikke lade børn eller voksne faa forstaaelsen af at han kan det. Undervisningen i historie og geografi er ikke alenest et udmerket middel til at fremme fornorskningen, men ogsaa et godt middel til at fremme nationalfølelsen.” (Heggelund 1995:7). Han markerte seg i likhet med M. Simonsen som en varm forsvarer av Solhov ungdomsskole.

I 1910 var fem av de sju ordførerne i Nord-Troms lærere med tilhørighet til arbeiderbevegelsen. Preget av dominerende syn i si samtid var nok disse lærerpolitikkerne overbevist om at samer og kvener, for å komme bort fra materiell og kulturell underlegenhet i forhold til de norske, måtte fornorskes, bli norske.

Også Cornelius Moe fra Tromsøysund, friplasselev fra Seminaret i 1898, engasjerte seg tidlig i arbeiderbevegelsen, ikke minst som en ivrig avisdebattant. Moe ble skolestyrer og også ordfører i Hammerfest. Da kringkastingssenderen i Vadsø ble innviet den 17. mai 1934 som den første etter Oslo, var det sett på som et fornorskningstiltak. Prologen som Cornelius Moe hadde forfattet i forbindelse med begivenheten, og det at han hadde fått oppdraget, etterlater liten tvil om hans syn på fornorskningspolitikken:

”Og gjennom larmen, brølet og sangen
deroppe ved grensen, i restaurangen,
hvor sprogene durer i babelsk forvirring,
samisk og kvensk – under glassenes klirring,
der skjærer en stemme så reinhekla ram
og sier at nu er det norsk program,
norske tekster og norske tanker,
NORGE hvis hjerte ved grensen banker.”
(Eriksen og Niemi 1981:246.)

Moe forfattet mange dikt som skildret mennesker og miljø i Finnmark. I flere av dem slipper han samer og kvener til med et norsk talemål sterkt farget av samisk /og eller kvensk. Disse diktene som vel neppe behandler samer og kvener med den største respekt og begeistring, har vært svært populære. Her følger et vers fra diktet Frieri:

”Kære dokker, lærarinne,
Vei do ka vi vil deg no?
Jau vi `ave fått i sinne:
Våres kærring plive do.

Ja do smile lønsk, do troille,
Tenke: kærlicheit e og.
Kenne vel ho prenn i prøste
Som ei anna sattas glo.”

(Moe 1970:59.)

I likhet med de fleste finnmarkslærere tilknyttet arbeiderbevegelsen markerte Cornelius Moe seg som en forsvarer av fornorskningspolitikken. I det hele tatt framsto den lærerdominerte arbeiderbevegelsen i Nord-Troms og Finnmark i all hovedsak som tilhengere av denne politikken.

Lærergruppas dominerende politiske rolle i en del fleretniske kommuner

I Nordreisa samarbeidet de tre lærerne L. Isachsen som var sosialist, venstremannen og vestlendingen Anders Bråstad og nordreisaværingen Emil H. Hansen som sognet til Høyre. Isachsen var altså Tromsøseminarist fra 1900, Bråstad var utdannet ved Stord Seminar i 1902. Emil Hansen var friplasselev på Tromsø Seminar, med kvensk, utdannet i 1896. Hansen omtaler som bygdebokforfatter sine to kolleger i svært rosende vendinger. Bråstad var skolestyreformann i 33 år fra 1911 til sin død i 1944. Hansen skriver at Bråstad ofte fikk ordførerens, Isachsens, busjettmessige betenkeligheter ” til å vike for de skolemessige hensyn. Han var jo skolemann selv, og Bråstad fikk han overtalt”. Skolestellet i Nordreisa var nok, i følge flere oppslag i lokalavisene fra mellomkrigstida, i relativt god forfatning.

Hansen mente at Bråstad, takket være sin fortellerglede og ”komiske uttrykksmåte”, også indirekte kom til å bane vei for det norske talespråket i den kvenskdominerte bygda Sappen i Reisadalen. Den kvenskkyndige Hansen skriver nemlig at kvenene ”med deres humoristiske innstilling” ble svært så opptatt av å skjønne hva Bråstads fortellinger, som jo var på norsk, egentlig gikk ut på. Med mangelfulle norskferdigheter hjalp de hverandre til å forstå historiene hans. Og, skriver han, ” der de voksne snakker og ler sammen, vil også barna være med å le. Altså spurte de seg fram hos dem som best forstod. Dermed ble både fantasi, energi og hukommelse satt i sving, og så begynte de snart selv å følge med.” Det er ikke tvil om at Emil Hansen hadde stor tru på denne framgangsmåten når han hevder at ”Denne indirekte påvirkning er en lite påaktet, men ikke desto mindre en meget viktig faktor i den språklige opplæringsmetode, og Bråstad praktiserte den på en ypperlig måte kanskje seg selv uavvitende endog.” (Hansen 1957:213).

Emil Hansen legger i sin omtale av Leonhard Isachsen vekt på hans bakgrunn fra et småbrukerhjem og også at han hadde deltatt på lofotfiske. Dette gjorde det nemlig lettere å gli inn i miljøet i Nordreisa hvor han ”traff mennesker i

samme kår som der han selv var kommet fra. (...) Han var venn med alle og lærte deres seder, skikker og tenkesett å kjenne.” (Ibid.:101).

Det er liten tvil om at disse tre lærerne, Hansen hadde også flere tillitsverv, samlet hadde stor innflytelse på styre og stell i kommunen. Det ser heller ikke ut til å ha vært noe politisk eller ideologisk basert motsetnings- eller spenningsforhold mellom dem. De tre sto åpenbart samlet bak fornorskningspolitikken. Lite tyder på at det var et klima preget av ei uforsonlig og avvisende holdning til alt kvensk. Eksempelvis hadde både Bråstad og Isachsen i unge år giftet seg med kvinner fra Nordreisa. Selv om Bråstad aldri lærte seg kvensk, handhevet ikke denne prototypen på en vestlandslærer – han var målmann, avholdsmann og venstremann – strengere regler for bruk av kvensk enn at han fant seg i at hans hustru hadde lange samtaler på kvensk med Emil Hansen. På denne måten opptrådte verken Bråstad eller Hansen helt i tråd med ånden i gjeldende lærerinstruks.

Alt tyder på at arbeiderpartiordføreren og skolestyrformannen fra Venstre samarbeidet godt og var enige om mål og midler i skolens fornorskningsarbeid. Sannsynligvis har deres sterke forankring i lokalsamfunnet bidratt til at de stort sett har unngått å opptre provoserende eller konfliktskapende overfor kvenene.

Kapittel 9

Samiske lærere som støttet skolens fornorskningsarbeid

Innledning

Til tross for myndighetenes skepsis til samiske lærere, så oppnådde noen av dem å få både ros og anerkjennelse for sin innsats i fornorskningsarbeidet. Lærerne Nils Paul Xavier, John Rasmus Nilsen, Ole John og Johs. Reiersen tilhørte alle denne kategorien. Presentasjonene som blir gitt av dem viser også at lærerutdanninga kunne være en effektiv døråpner for samer til framstående posisjoner i det norske samfunnet.

Nils Paul Xavier (1839–1918)

Nils Paul Xavier var en av de få samiske seminaristene som myndighetene var fullt tilfreds med. Xavier var født i Kautokeino i 1839, og det uvanlige navnet hadde han etter de to franskmennene, Paul Gaimard og Marmier Xavier, som deltok i en større fransk vitenskapelig polarekspedisjon i årene 1838 til 1840. Under et kort opphold i Kautokeino var de faddere for Nils Paul som ble døpt Nils Paul Xavier Johannesen Tornensis.

Nils Paul var 13 år gammel under Kautokeinoopprøret i november 1852. Han var på nært hold vitne til de dramatiske og tragiske hendingene, noe som nødvendigvis må ha satt dype spor hos han. Ikke minst fikk det betydning at han var blitt godt kjent med den unge sognepresten, Fredrik Waldemar Hvoslef, som var kommet til Kautokeino året før, i 1851. I likhet med sine søsken skal Nils Paul ha vært hyppig gjest i prestegården. Hvoslef ble banket opp av opprørerne, og hans kone som ventet barn, aborterte. Trettenåringen så det meste, trolig også at handelsmannen og lensmannen ble slått i hjel og at hans egen gamle far ble pisket og bundet.

Senere fulgte rettsaken og henrettelsene av de dømte i Alta som vakte stor oppmerksomhet i hele landet og bidro til å skape kritiske og fordømmende holdninger til samiskhet og læstadianisme. All denne negative oppmerksomheten som hjembygda ble til del, satte nok sitt preg på Nils Paul.

Som sogneprest i Kautokeino ble det Hvoslefs oppgave å bidra til å gjenopprette normale forhold i det lille samfunnet som var blitt rystet av denne tragiske

hendinga. Mye tyder på at opprøret kom til å farge hans syn på samefolket. I et brev til amtmannen bare et par måneder etter opprøret hevdet han at opprøret skyldtes ledernes hat og hevnløst og ikke religiøs villfarelse. I brevet hvor han tok utgangspunkt i samenes karakter i sin alminnelighet, understreket han at samene ikke var vant til å leve etter lover og regler, og at de følgelig heller ikke hadde særlig stor respekt for øvrighet og lov. Han viste til at kriminalitet i form av reintyveri hadde forekommet lenge og ofte, men at dette var så vanlig at det knapt ble ansett som noe lovbrudd. Fengselsstraff for reintyveri hadde derfor overhodet ingen moralsk effekt. Nei, i Kautokeino hersket ”den moralske Følelses Slaphed, Følgen af mer end hundreaarig Nedsynken i Næsten dyrisk Tilstand (...) De havde altsaa ikke lært mores; øvrigheden var her for sjelden, og Lensmanden var Fin.” (Zorgdrager 1997:375– 376).

Da Hvoslef kom fra Kautokeino til Tromsø for å begynne som seminarlærer i 1855, ble han møtt med respekt og beundring av elevene på grunn av sin myndige opptreden under og i etterkant av opprøret i Kautokeino. Allerede i 1857 ble han styrer ved Seminaret. Det er nærliggende å anta at Hvoslef var sterkt medvirkende til at Xavier begynte på seminaret i 1858. Det er også sannsynlig at Hvoslef, mens han bodde i Kautokeino, gjorde Nils Paul kjent med sin oppfatning av det samiske.

Den senere biskop Anton Christian Bang (1840–1913), født på Dønna, som var elev i samme kull som Nils Paul Xavier, skriver i sine erindringer at Xavier hadde ”fortrinlige Evner”. I følge Bang kunne Nils Paul ”knapt et norsk Ord” da han begynte på Seminaret, men gjorde ”saa god Fremgang ” i norsk at han etter de to år skolen varte gikk ut med ”bedste Karakter”. Etter avsluttet seminarutdanning i 1860, var Xavier lærer i hjembygda i ett år. De 12 følgende år finner vi han som lærer i Lyngen der han etter hvert også ble kirkesanger, poståpner, herredskasserer og kvensk kirketolk (Wiik 1948:174).

I 1867 giftet han seg med prestedattera Amanda Magdalena Norum fra Alta. At en same – riktig nok lærer – fra Kautokeino inngikk ekteskap med ei prestedatter, var så uvanlig på den tida at det må ha vakt betydelig oppsikt. Som lærer i Lyngen med et stort samisk befolkningsinnslag, stilte han seg lojalt bak fornorskninglinja og ble stadig premiert med lønnstillegg fra Finnefondet. For øvrig står Xavier oppført som ”nordmann” i folketellingen fra 1865 for Lyngen.

Ved Tromsø Seminar var en på 1860-tallet i ferd med å utvikle ei lærebok i samisk. Utgiveren var læreren og senere bestyrer på Seminaret, Christian Kaurin. Boka var satt sammen av stykker fra P. A. Jensens lesebok som skulle presenteres både på norsk og samisk. Nils Paul Xavier fikk ansvar for den samiske oversettelsen. Den samiskkyndige forskeren J. A. Friis skulle lese gjennom manuskriptet før det gikk til trykking. Han slo fast at oversettelsen var så god at ”her intet var å bemerke.” Friis trodde ikke at han selv ville vært i stand til gjøre en så god oversettelse.

I 1873 forlot Nils Paul Xavier sammen med sin familie Norge og slo seg ned i Amerika der han utdannet seg til prest. Det var ikke uvanlig at tromsøseminarister valgte Amerika og presteutdanning. Det er likevel nærliggende å se hans beslutning om å utvandre i lys av at han, som tross alt var same, etter hvert kan ha funnet rollen som lojal fornorsker problematisk og konfliktfylt. I Lyngensamfunnet framsto han neppe som same, men som norsk, (jfr. Folketellinga i 1865). Hans forhold til Hvoslef kan nok langt på vei forklare at Xavier, i hvert fall tilsynelatende, valgte å vende seg bort fra sine samiske røtter. Hvoslef fant neppe grunn til å holde sine negative vurderinger av samene skjult for Nils Paul, som utvilsomt så opp til og var begeistret for han. Ifølge hans sønn omtalte Nils Paul Xavier ofte Hvoslef som ”denne lyse, varme og elskelige kristen-personlighet i takknemmelig kjærlighet.” (Niemi 1994:50).

Nils Paul Xavier ble fullt ut akseptert i det norske samfunnet og oppnådde på kort tid sentrale posisjoner i Lyngen. Men hans beslutning om å emigrere, kan være et tegn på at dette kulturspranget ikke har vært problemfritt.

Ole John Reiersen (1835–1899)

I likhet med Nils Paul Xavier var Ole John Reiersen blant de få samiske lærere som myndighetene ga rosende omtale og lønnstillegg over Finnefondet. Han var født i 1835 på Straumfjordnes i Skjervøy (nå Nordreisa) kommune og gikk ut av Tromsø Seminar, der han var innskrevet som både ”Fin” og ”Kven”, i 1858. Reiersen behersket da også både norsk, samisk og kvensk. Etter et år som huslærer på handelsstedet Havnes i Skjervøy overtok han i 1859 et lærerdistrikt i Nord-Troms med betydelige samiske og kvenske befolkningsinnslag. Allerede etter to år, i 1861, har Stiftsdireksjonen funnet at Reiersen har gjort seg fortjent til lønnstillegg over Finnefondet. Ifølge Nordreisa bygdebok fikk han fordi ”han var vel hjemme i kvensk” gjennom flere år tildelt ”det av

Troms fylkesting i de år bevilgede beløp på 30 spd årlig for kvenbarns opplæring i norsk.” (Hansen 1957:200).

Til hjelp i norskopplæringa av samiske og kvenske elever utviklet Reiersen sin egen metode. I lese- og skrivetimen skrev han først opp ord på veggstavlen som for det meste var tatt fra lærebøkene. Så lot han barna stave dem sammen, dels vekselvis, dels i kor. Deretter skulle de oversette de samme ordene fra norsk til samisk eller omvendt. Med dette som utgangspunkt kunne han lære dem å stave, lese, skrive og oversette. Etter først å ha innprentet stavereglene, gikk han så over til lesestykkene, som han også skrev på veggstavla setning for setning. Han erfarte at uten læremidler som kunne bidra til at barna husket det som ble presentert, var mye av arbeidet forgjeves. Det han skrev på tavla måtte jo stadig strykes ut. Derfor forfattet han ei lita bok, ment som en veiledning i norskopplæring for samer. Boka som ble trykt i Tromsø i 1867, er på over 100 sider, den har dobbelt tekst, samisk til venstre med latinske, og norske til høyre med gotiske typer. Fremst står en fortegnelse over bokstavene på norsk og samisk. Så kommer enstavelsesord, deretter tostavelsesord under kategoriene substantiv, adjektiv og verb. Dernest går forfatteren over til hele setninger, og gir ei innføring i formlære og syntaks. I skriftet har han også tatt med små lesestykker for barn, mest moralske og religiøse fortellinger. Et par sider er en slags parlør over dagligdagse forhold og ting.

Mange lærere i overgangsdistriktene skaffet seg Reiersens bok, som ga nyttige vink for undervisninga. I følge Dahl ga ikke Stiftsdireksjonen, som jo ellers arbeidet aktivt på dette feltet, noen anbefaling eller omtale av boka. I Nordreisa bygdebok får vi vite at boka hadde vakt en viss oppsikt, ”for i 1873 blir forfatteren av den belønnet med en medalje i bronse. Denne var på forsiden utstyrt med Karl XV’s initialer i relieff. På baksiden sto Tromsø byvåpen, og i ring rundt dette stod til venstre «Nordland» og til høyre «Finmarken». Midt under sto «Tromsø 1870». Ole Reiersen er, så vidt vites den eneste lærer som innen Skjervøy prestegjeld har mottatt en sådan offentlig utmerkelse.” (Ibid.). Medaljen var sannsynligvis brukt som premie ved ”Den almindelige Udstilling for Tromsø Stift” i Tromsø 1870.

Tatt i betraktning hvor negativt myndighetene vurderte samiske lærere som gruppe, vitner det om både engasjement, faglig dyktighet og selvtillit, når Ole John Reiersen i en alder av 32 år hadde utviklet sin egen undervisningsmetode og fått utgitt ei lærebok. Lite tyder på at han fant det problematisk å engasjere

seg i fornorskningsarbeidet. Læreboka var jo ment som et bidrag til dette arbeidet. I likhet med Xavier giftet også Reiersen seg med en norsk kvinne.

I 1868 tiltrådte han som lærer og kirkesanger ved Skjervøy hovedkirke, ei stilling han hadde til sin død i 1899. Reiersen var i en årrekke medlem av herredsstyret og ble gjentatte ganger valgt til ordfører. Han var også ordfører i fattigkommissjonen, forlikskommisær, herredskasserer og medlem av skolekommissjonen. Christian Wiik skriver i ”Tromsøseminarister” at ”han har også flere ganger vært valgmann, så det vil være vanskelig å nevne et eneste ombud han ikke har hatt.” (Wiik 1948:161).

Ole John Reiersen tok spranget fra en oppvekst i trange kår i ei avsidesliggende samisk/kvensk bygd til å bli en av sin hjemkommunes ledende skikkelser. At han satt som ordfører i en årrekke, viser at hans etniske røtter ikke kan ha utgjort noe uoverstigelig hinder for å oppnå brei tillit i en kommune der befolkningen i 1845 besto av 1447 samer, 426 kvener og 1437 nordmenn. Dette tyder kanskje heller ikke på at interetniske spenninger eller konflikter kan ha vært særlig framtrepende i kommunen. For øvrig ble åtte av hans og hans kones 15 barn lærere.

John Rasmus Nilsen (1835–1919)

Også den samiske læreren John Rasmus Nilsen fikk myndighetenes anerkjennelse og lønnstillegg for sitt virke som norsklærer for samer og kvener. Han var født i 1835 i Balsfjord og fullførte si lærerutdanning på Tromsø seminar i 1856. Allerede året etter mottok han vervet som den første kirkesanger i det nyopprettete Balsfjord sogn. I følge Tromsøseminarister hadde kirkesanger Nilsen ”under sitt lange virke i Balsfjord i høy grad sine sambygdingers tillit. (...) Han var ordfører fra 1871 til 1882 og var i en periode i første halvdel av 1890-årene, formann i fattigstyret. (...) På 50-årsdagen som lærer, 1. sept. 1906, blev han vist meget oppmerksomhet fra skolestyret, fra de mange prester han hadde arbeidet sammen med, fra medlærere og fra sin skolekrets. (...) det er et stort arbeide herr Nilsen har nedlagt i skolens tjeneste (...) (Han) har ikke skydd anstrengelsene. Selv sier han at skolen har vært hans liv. Han er en mer enn almindelig begavet mann, som har arbeidet på sin utvikling, og han har vært en meget dyktig lærer.(...) Kirkesanger John Rasmus Nilsen døde 20. juli 1919.” (Wiik 1948:147).

Det som ikke kom fram i all hyllesten han ble til del ved sin avgang var hans samiske bakgrunn. I Balsfjordens og Malangens historie omtales John Rasmus Nilsen som en ”meget interessant person fordi han var same fra Fiskelausvatn.” (Hauglid 1991:58). Under folketellinga i 1865 var Nilsen en vel etablert lærer og kirkesanger med ansvar for listeføringa i 1. skolekrets. Han har ført seg selv og de to tjenestefolka på den samiske lista. Alle tre ”forstaar norsk” som det er bemerket. Hans unge hustru derimot, Martha B. Carlsdatter, er ført sammen med sin ”tjenestepige” på den norske lista. Men i følge bygdeboka har John Rasmus ”åpenbart hatt problemer med hvor han skulle føre sin ett år gamle sønn; Karl B. Nilsen. Han har nesten glemt å få sønnen med i folketellinga!” Denne oppsiktsvekkende påstanden begrunnes med at sønnens navn er ”ført til nederst på siden, nedenfor de ordinære rubrikkene og merket av med ”stjernehenvisning” til rubrikken der tjenestepige Elisabeth Mathisdatter på 48 år har sin plass, under hans 20 år gamle hustru.” Hans ett år gamle sønn er dermed plassert på den norske lista, men som ”Blanding af Norsk og Fin. Også ved folketellingen i 1875 har John Rasmus Nilsen ført opp seg selv som ”samisk fastboende”. Alle hans og hustruens mange barn er påført ”B” for ”blanding” (ibid.).

Det står uansett fast at John Rasmus Nilsen fikk sentrale posisjoner i en kommune der majoriteten av befolkninga var norsk. At en same skulle oppnå å bli kommunens ordfører, hadde nok ikke gått upåaktet hen i samtida. Bygdeboka gjengir nemlig ei fortelling om konfirmanten som karakteriserte det som et av verdens sju underverker ”at en Fin fra Fiskeløsvatn ble kirkesanger og ordfører i Balsfjord.” (Ibid.:187). Selv om han samvittighetsfullt kategoriserte seg som same på folketellingslistene, er det lite som tyder på at han framsto som en talsmann for samiske interesser. Tvert imot engasjerte John Rasmus Nilsen seg helhjertet i arbeidet for å lære samiske elever norsk, og han fulgte lærerinstruksen lojalt. Det samiske befolkningsinnslaget i kommunen utgjorde bare rundt 15 %, som var svært lite sammenlignet med eksempelvis nabokommunen i nord, Lyngen, der mer enn halvparten av befolkningen var samisk. Likevel var det nok til at det ble bevilget midler over Finnefondet til å premiere lærere også i Balsfjord som kunne dokumentere at deres samiske elever hadde gjort framskritt i si norskopplæring. I 1873 hadde sognepresten, Daae, anbefalt at ”andragendet fra kirkesanger John R. Nilsen om 25 spd imøtekommes”. Nilsen fikk sine 25 spd. En annen lærer som fikk 20 spd, flyttet like etterpå og ble etterfulgt av en ny lærer. Selv om kretsen hadde 12

”lappiske barn” fikk den nytilsatte ikke tillegg fordi han som nyutdannet ikke hadde resultater å vise til. Det var dessuten en lærer som fikk sin søknad om lønnstillegg fra Finnefondet avslått, fordi han ikke ble ansett for å være kvalifisert. Dermed var samene John R. Nilsen den eneste av Balsfjords lærere som fra 1873 ble premiert i form av penger fra Finnefondet for fornorskingsarbeid, et arbeid hans overordnede anså han for å være godt kvalifisert til. Han fikk utbetalt lønnstillegg over Finnefondet årlig til han sluttet som lærer i 1905. Antallet samiske barn som satt under hans kateter varierte fra år til år. I 1884 underviste han ”i alt 19 børn av lappiske foreldre”. I 1890/91 har han 30 samiske elever, og sognepresten roser Nilsen for hans iver etter å lære dem norsk. I 1893/94 underviste han bare 12 samiske barn, og sognepresten skriver at ”snart kan man opgive det lappiske sprog.” (Ibid.:504–506).

De tre lærerne Nils Paul Xavier fra Kautokeino, John Rasmus Nilsen fra Balsfjord og Ole John Reiersen fra Skjervøy framstår som gode eksempler på at det var mulig for samer å nå langt i det norske samfunnet. Samtidig hadde de det til felles at de som lærere lojalt etterlevde myndighetenes krav om å vektlegge norskopplæring av samiske elever. Det var ikke som samer de hevdet seg i det norske samfunnet. Sannsynligvis delte de ei overbevisning om at det beste var at deres stammefrender lærte seg skikkelig norsk. Ikke minst hadde de selv erfart hvilke muligheter en slik kompetanse ga.

Johannes Reiersen (1873–1937) og boka ”Skolen i Finmarken”

Johannes Reiersen, som var sønn av Ole John, markerte seg som en engasjert tilhenger og varm forsvarer av fornorskingslinja og av skolens sentrale rolle i dette arbeidet. I 1915 ga han ut boka ”Skolen i Finnmarken. En kortfattet fremstilling av skolevæsenets utvikling i Finnmarken fra 1814 til 1914”. I boka gjør han rede for skolens fornorskingsarbeid og motivene bak dette. Slikt sett gir boka et viktig bidrag til å forstå Reiersens og flertallet av hans samtidige kollegers klippefaste tru på at fornorskingslinja var den rette.

Han var født 1873 i Skjervøy der han med mor fra Tynset etter all sannsynlighet vokste opp i et rent norskspråklig hjem. Hans norskferdigheter var i hvert fall så gode at han nådde opp i konkurransen om friplassene på Tromsø Seminar der han gikk ut i 1897. Som følge av friplasskontrakten avla Reiersen eksamen i samisk. Han arbeidet deretter som lærer i folkeskolen i Lyngen, Skjervøy og Tana til han fra 1911 ble tilsatt som bestyrer ved Øst-Finnmark

amtsskole. I 1919 flyttet han til Namsos for å begynne som bestyrer på Namsos folkeskole.

I boka fra 1915 gjør Reiersen grundig rede for det herskende synet i hans samtid på opplysningsarbeidet blant ”de fræmmede Nationaliteter.” Boka er et forsvarsskrift for fornorskingsarbeidet. Forfatteren har nok ønsket å framstille dette arbeidet som viktig og riktig og ikke som hjerteløst og brutalt som en del av kritikerne hevdet. Derfor understreker Reiersen at ”det norske sprog skulde ikke, som enkelte har ment, paatvinges finnerne i den hensigt at berøve dem deres eget sprog, men det skulde tjene som et meddelelsesmiddel og senere være finnerne til nytte i det daglige liv blandt nordmænd.” (Reiersen 1915:31).

Han benekter ikke at det hadde forekommet samisk motstand mot fornorskningen, og mener at denne har ”dels en national, dels en religiøs karakter.” At Reiersen er influert av sosialdarwinismen ser vi når han skriver at det er ”den utdøende stammes frygt for at øksen skal lægges ved roten av den nationale selvstændighet, der kommer til orde og lukker synet for de store fordele som en nærmere forbindelse med en i kultur høiere staaende nation fører med sig.” (Ibid.:61).

At ambisjonene for arbeidet faktisk går lengre enn å lære samer og kvener norsk, går klart fram av følgende: ”Det som det egentlig har gjældt og gjælder, er intet mindre end at hæve finnerne til samme kulturstandpunkt som det norske folk, forat finnerne ikke skulde være nordmændene underlegne, men bli konkurrancedygtige og være i stand til at opnaa samme rettigheter og fordele som nordmænd baade i stat og kommune.” (Ibid.)

Siden Reiersen mener det har vært brei enighet om at dette ikke var mulig å oppnå ved å gå veien om samisk, så var det bare en ting å gjøre ”nemlig at lære finnerne norsk, og det hurtigst mulig forat overgangen ikke skulde bli altfor følelig.” Han erkjenner at de ”slegter som levde i overgangstiden, kunde selvfølgelig ikke naa saa langt som senere slægter; men derved har intet været at gjøre.” (Ibid.:62).

Boka viser at han hadde satt seg grundig inn i debatten om opplysningsarbeidet blant samene fra tidlig på 1700-tallet. Reiersen var oppriktig overbevist om at det var best for samene at de hevet seg til ”samme kulturstandpunkt” som det norske folk. Hans utgangspunkt var at samene som gruppe levde under dårligere materielle kår, hadde svakere helse, mindre innflytelse og makt og i

det hele tatt var nordmennene underlegne på de fleste områder. Men i motsetning til Deinboll, Stockfleth og Skaar trudde ikke Reiersen at det ville gagne samene å gå veien om deres morsmål i opplysningsarbeidet. Han hevdet at Stockfleth som gikk inn for at samene skulle få all undervisning på sitt morsmål ”saa altfor lyst og forhaabningsfuldt paa den kulturelle fremgang blandt finnerne. (...) Dette høres svært pent; men hvad det egentlig vilde si at gaa frem paa denne maate, og hvilken tid det vilde ta at kultivere et folk paa det vis, det hadde hverken Stockfleth eller de, som delte hans anskuelser, den rette forstaaelse av.” (Ibid.).

Han mente at ”de som (...) har villet føie sig for finernes ønske om at faa mest mulig av skoleundervisningen paa finsk, de har i det store og hele ikke været foregangsmænd paa folkeoplysningens omraade, men snarere holdt igjen. Man kan gjerne si at deres arbeide har berodd paa en falsk forutsætning, og deres anskuelser har om end ubevisst bundet i svakhet og likegyldighet.” (Reiersen 1915:74).

Reiersen drøfter i boka de nærmest uoverstigelige pedagogiske utfordringene mange lærere møtte når de skulle forholde seg til elevgrupper med både to og tre forskjellige morsmål. I den delen av Nord-Norge som strekker seg fra Malangen og nordover var det, utenom byene i 1867, 91 lærerdistrikter. Hvert distrikt som ble betjent av en lærer, besto som regel av flere skolekretser. Ifølge en oversikt fra Stiftsdireksjonen var det utelukkende norsktalende elever i 22 av disse 91 distriktene. På samme måte var samisk eneste språk i ni distrikt. De resterende 60 lærerdistriktene var enten to- eller trespråklige. Reiersen sier at ”den blandede befolkning bor spredt om hinanden; og at det bare er unntaksvis at en finder en mindre grænd bebodd av en enkelt nation.” Skolehverdagen vil derfor ”i de aller fleste skoler” preges av at barn fra 2 og 3 forskjellige nationaliteter kommer sammen. Og, skriver Reiersen ”Saalænge det ene sprog ikke er trængt igjennom til alle, kan der altsaa bli indtil 3 sprog i samme skole.” Men om læreren var både to- og tre- språklig, ”saa kunde han selvfølgelig ikke tale mer end ett ad gangen. Og saalænge han tiltalte den ene nationalitet paa dennes sprog, maatte de andre lytte dertil uten at forstaa, indtil han gik over til deres sprog.” Å operere med tre ulike språk i samme klasse avviste han som en ubrukelig framgangsmåte. Løsninga på flokene måtte følgelig være at ett av språkene måtte ”bli hovedsproget, saaledes at det litt efter litt kommer til at fortrænge det andet, eller de andre”. Reiersen peker på hvilken risiko en løper dersom det ikke er bestemt hva som skal være hovedspråket. Da vil nemlig

valget ”komme til at bero paa vedkommende lærers avgjørelse eller barneflertallet.” Mange steder ville ”under saadanne forhold det norske sprog ikke alene gaa tilbage, men ogsaa bli helt fortrængt”. (Ibid.:67–68). Derfor var det så viktig å ha tydelige retningslinjer å holde seg til, som lærerinstruksen fra 1880.

Kravet om kristendomsundervisning på samisk har utvilsomt vært det mest omstridte og det vanskeligste å forsvare og forklare også for de som stilte seg lojalt bak fornorskningsslinja. Reiersen innleder si drøfting av dette ømtålige tema med å erkjenne at ”et finnebarn” som ikke har lært norsk, heller ikke kan forstå en norsktalende lærer. Likevel hevder Reiersen at det blir enda verre om denne læreren snakker samisk ”saa længe han ikke har lært det. (...) For om undervisningen i kristendoms-kunnskap skal ”svare til hensigten, da maa læreren kunne sproget saa godt at han kan tale ut fra hjertet og tolke for sine tilhørere de ædleste følelser og skjønneste tanker i menneskets indre. For at kunne dette kræves der svært meget.” (Ibid.:70–71).

For å oppnå en slik språkkompetanse, måtte lærerne ”kaste sig over det med al iver, naar de kom til finnedistriktene som lærere, og saavel utenfor som i skolen øve sig i at forstaa og tale sproget.” Dette kunne heller ikke være noen farbar vei, for dersom lærerne gjorde det, så ville de jo bli forkjempere ”for utryddelsen av det norske sprog. Til det vilde man ikke faa norske lærere.” (Ibid.).

Ut fra Reiersens noe innflokke betraktninger rundt dette, også for han, vanskelige tema, så kom han fram til at skulle en imøtekomme kravet om å gi ”finnebornene en virkelig kristendomsundervisning på finsk, maatte man ty til den utvei at ansætte finsktalende lærere (dvs. samiske lærere)”. Imidlertid var det så få samer med lærerutdanning at en ville bli ”nødt til at anta lærere uten lærerutdannelse.” Dette kunne ikke Reiersen anbefale. For i så fall ”vilde igjen skolens nivaa sænkes og lærdommen for barnene bli ringe.” Det eneste en ville oppnå med kristendoms-kunnskap på samisk var ”at forsinke utviklingen og holde finnerne nede i vankundighet”. (Ibid.:71–72). Hans argumentasjon kan vanskelig forstås annerledes enn at alternativene tatt i betraktning, var det tross alt best å undervise samebarn på norsk i kristendom selv om de fikk med seg lite av det som ble sagt.

Reiersen anklaget de som med biskop Skaar i spissen hadde kjempet for kristendomsundervisning på samisk, for egentlig å undervurdere ”den finske

nation.” Han tvilte nemlig ikke på at samene fortsatt ville stått langt ”under nordmændene,” dersom Skaars linje hadde fått gjennomslag. Ja, han mente at da ville samene alltid ha ”følt sig som den foragtede nation, indtil de helt har maattet bukke under i kampen for tilværelsen, og paa det vis har de kommet til at dø ut.” (Ibid.:73–74).

På samme måte avviser han beskyldninger om at fornorskningsarbeidet er basert på ”foragt for det finske folk”. Fornorskningsarbeidet har nemlig ”gaat haand i haand med arbeidet for folkeoplysningen.” De ivrigste folkeopplysningsforkjemperne ”har ogsaa været tilhængere av fornorskningen.” Disse ønsket nemlig at hele landets befolkning skulle få del i det samme skole- og opplysningstilbud; ”der skulde ikke være personsanseelse.” (Ibid.).

Skolens fornorskningsstrev hadde, ifølge Reiersen, gitt svært gode resultater. Han konstaterte i 1915 med stor tilfredshet at ”Alt snak om at benytte finsk eller kvænsk i skolen er nu praktisk talt forstummet. Det staar klart for folk at man har handlet rigtig naar man mere og mere har gaat over til bruken av norsk i skolen til fortrængsel av de andre sprog. Ingen ønsker sig tilbake til de gamle forhold med lekser i 2 til 3 forskjellige sprog i samme klasse og samme time”. Først og fremst var det samene som hadde ”høstet fordel av det velsignede stræv man har hat med sprøgene.” (Ibid.:118).

Han ble styrket i si overbevisning om at myndighetene hadde valgt rett kurs, når han hadde registrert at samene takket være bedre kyndighet i norsk hadde ”steget i anseelse, agtelse og velstand. De er sat istand til at holde skridt med nordmændene baade i kulturel og økonomisk utvikling. Og ikke sjelden finder man finner i fremskutte stillinger inden kommunerne.” (Ibid.:118–119).

Utvilsomt delte det store flertallet av Reiersens kolleger i finnmarksskolen hans vurderinger av forholdene og ikke minst hans optimistiske syn på fornorskningsprosessen. Reiersen var blant de finnmarkslærerne myndighetene hadde særlig store forventninger til, fordi de hadde hatt friplass på Seminaret. Vurdert ut fra den overbevisningens glød som avspeiles i hans omtale av skolens fornorskningsarbeid, er det lite grunn til å betvile at Johannes Reiersen må ha innfridd myndighetenes forventninger.

Lite tyder på at Johannes Reiersen opplevde sin egen etniske bakgrunn som problematisk. Det som er gjengitt foran fra boka hans bærer nok heller bud om at han oppfattet seg fullt ut som norsk. En artikkel fra 1920, skrevet for å stimulere lærere til å søke seg til Finnmark, bekrefter klart både hans distanse til

egne samiske røtter og påvirkning fra sosialdarwinistisk tankegods når han skriver at ”Både finner og kvæner er religiøse folk. De helder til den læstadianske lære, og de har ofte møter og religiøse sammenkomster. Der har tidligere stått en viss skrekk av denne religiøse retning. Men læstadianerne i Finnmark er såmen ikke farlige, og slett ikke finnerne. Disse er av naturen godmodige folk. De glæder sig ved sine religiøse sammenkomster. Og når de får dyrke Gud i fred og ro, så forstyrrer de heller ikke andre. Læreren behøver ikke å føle seg forpliktet til å være med. Han kan stå helt utenfor, og nyter dog tilbørlig aktelse, bare han kan sin gjerning.” (Reiersen 1920:147). Samtidig var slike oppfatninger neppe kontroversielle i lærerkretser. Reiersen tolket nok tidsånden slik den var.

Kapittel 10

Lærerne trengte støtte fra "Livet selv" om fornorskninga skulle ha framgang

"Arbeidet med fornorskningen kræver særegen Lærebegavelse"

Å være lærer i overgangsdistriktene, ble sett på som en svært krevende oppgave. Skoledirektør Killengreen slo i 1886 fast at "Ikke enhver lærer som har de fornødne kvalifikasjoner for ansettelse, og som vilde gjøre fyldest for sig i en norsk lærerpost, er skikket for sprogdistriktene. Arbeidet for fornorskningen kræver særegen Lærebegavelse, og den stadige Arbeiden med Haab mod Haab kræver større end almindelig Udholdenhed og Energi." (Reiersen 1915: 99).

En lærer i Tana beskrev i 1890 sitt lærerarbeide som så deprimerende at dersom han hadde hatt en uvenn, "så visste han ikke noe verre å ønske ham enn at han måtte bli lærer i en fellesklasse med ca 20 elever som talte 3 forskjellige språk og for en stor del ikke forsto norsk. Han var sikker på at surere dager kunne han ikke få. Tung var skolegjærningen overalt, men i de blandede språkdistrikter var den direkte nedbrytende både for ånd og legeme. Til dette kom at en ikke hadde noen å omgås, bare en og annen same som bodde i en liten fellesgamme, eller når det var riktig flott en trehytte der lusene krekte oppover alle vegger og lorten lå tommetykk både på hus, dyr og mennesker. Mellom hans ytterste kretser var det 11 mils dampskipsreise pluss 2–3 mils båtreise på den værharde Tanafjord. Det gikk måneder mellom hver gang han fikk hilse på en kollega." (Dahl 1957:312). Dette hjertesukket gjør det lett å begripe at Killengreen stilte krav om både særegen lærerbegavelse og større enn alminnelig utholdenhet og energi for å kunne etterleve den strenge instruksjonen som gjaldt for disse lærerne.

En annen lærer fra "en af Finmarkens fjorde" skriver i 1896 at fag som naturfag, historie, og til dels geografi var nesten ukjente. Bygdefolket karakteriserte dem, i den utstrekning de hadde kjennskap til slike fag, som "sludder". I følge instruksjonen skulle lærererne så konsekvent som mulig henvende seg til elevene på norsk. Men når læreren skulle forklare elevene noe de hadde lest i leseboka og ikke forsto, hevet han stemmen i håp om at det ville hjelpe. Dette gjorde at noen av elevene ble skremte, da de trodde at han ga dem en skjennepreken

fordi de ikke forsto noe. Slikt kunne det ikke være. Så han ga etter for fristelsen til å bruke litt av barnas morsmål for å rette opp misforståelsen.

Religionstimene var ikke enklere. De flinkeste elevene greidde å lære seg de norske tekstene dersom leksen ikke var på altfor mange linjer. Målet for læringa var at de skulle kunne gjengi tekstene. Han betvilte likevel sterkt at de hadde forstått stoffet selv om han på norsk, ispedd litt samisk, hadde gått grundig gjennom leksene på forhånd. Også historie sto på timeplanen, men ingen unger hadde historiebok, og foreldrene så altså ingen hensikt med faget. Han måtte ty til foredrag som han var forpliktet til å holde på norsk, ”med ett og annet samisk ord innimellom”. Lærerens lakoniske kommentar til denne framgangsmåten er kort og godt at: ”Frugten deraf faar Gud give.” (Ibid.:312–313.)

Foreldrene ønsket at han skulle bruke mer samisk i skolen. Han svarte med å understreke hvor viktig det var for ungene at de lærte seg norsk, og han ba om foreldrenes hjelp til å motivere dem til å lære norsk. Hans inntrykk var at de samiske foreldrene var enige med han i at ferdigheter i norsk var nødvendig for ungene. Men derfra til å akseptere at all undervisning skulle foregå på norsk, var et steg han ikke fikk foreldrene med på. I likhet med så mange andre samiske og kvenske foreldre var heller ikke de villige til å gi opp kravet om at religionsundervisninga måtte foregå på samisk. De hadde nok helst sett at norsk først kom inn, og som eget fag, etter at elevene de første skoleårene hadde fått all undervisning på sitt eget morsmål. Med en slik framgangsmåte mente foreldrene at barna ville fått ei mer positiv holdning til å lære norsk.

Denne læreren var nok ikke alene om å befinne seg i et ubehagelig krysspress mellom foreldrenes krav om samisk, og skolemyndighetenes krav om å vektlegge norsk. Ved å avvise foreldrene kunne han vente motstand ”og fremfor alt å bli beskyldt for å være ukristelig.” Bedre ville det ikke bli for han om han ”ga etter” for deres krav. For da brøt han med instruksen og risikerte sanksjoner fra skolemyndighetenes side, som f.eks. å måtte unnvære finnefondstilletget.

Svært dårlige og mangelfullt utstyrte lokaler å holde skole i bidro også til å gjøre lærerarbeid i overgangsdistriktene belastende. Friplasseleven Johan Laurits Karlsen fra Skjerstad i Nordland skildret sin første arbeidsdag som lærer slik:

”I Lebesby hadde jeg min første skoledag 3. september 1878 i en finnegamme. Gammen var av de gode, gamle hvor folk og kreaturer bodde under samme tak, og hadde samme inngang. Først kom man inn i fjøset, så en dør til siden til

et annet rom som var for mennesker. I det siste var der gulv og et slags paneling på veggene, så det så ikke allerverst ut innvendig, men det var grundig usundt. Når jeg skulle åpne døren, var jeg plaget av at kalver og kidd vilde komme inn til mig. Der hadde jeg både sove- og skoleværelse, og der lå også en del barn, som hadde for lang vei hjem om kveldene, så det var ikke noen behagelig tilværelse jeg hadde deroppe. Men så var jeg der bare ett eneste år.” (Wiik 1948:298.)

”Skolen kan kun give Grundlaget. Det er Livsforholdene som avgjør”

Store deler av en opprinnelig samisk og kvensk befolkning har fram mot vår tid tatt spranget over til norsk identitet. Dette har skjedd til ulike tider rundt i landsdelen. Mange steder hadde denne fornorskingsprosessen kommet langt før dette var blitt et politisk mål for norske myndigheter. Flere bygdelag i Nordland med ei gammel sjøsamisk bosetting framsto som fullstendig fornorsket alt tidlig på 1800-tallet. Følgelig er det heller ingen klar og påvisbar sammenheng mellom myndighetenes planmessige og aktive fornorskingspolitikk og den fornorskingsprosessen som har foregått i betydelig omfang.

Selv mange av de ivrigste fornorskingsforkjemperne erkjente at det var vanskelig å påvise noen klar effekt av de ulike tiltakene som ble iverksatt for å framskynde denne prosessen. Flere av dem trakk fram den avgjørende betydning hverdagslivets kontakt med norske i handel og vandel og i styre og stell, hadde for fornorskninga. Samer bosatt lenger sør i landsdelen var i tallmessig underlegenhet og avhengig av daglig samhandling den norske befolkninga. Dette kan nok gi mye av forklaringa på at fornorskingsprosessen hadde nådd langt i store deler av Nordland og Sør-Troms uten at myndighetene hadde iverksatt noen fornorskningstiltak.

Interesse og motivasjon for å lære norsk måtte nødvendigvis være begrenset i samisk- og kvenskspråklige miljøer der en ikke så noen direkte nytte av å beherske dette språket. Det avgjørende behovs- eller nyttekriteriet var hensynet til levebrødet. Langs elvene i Finnmark var det eksempelvis samiske bosettingsområder med et næringsgrunnlag som gjorde samene svært lite avhengige av kontakt med med norsktalende.

Samtidig har vi sett mange eksempler på at når representanter for de tre folkegruppene i nord møttes, så var det ikke gitt hvilket, eller hvilke språk som ble brukt. Det har som tidligere påpekt, ikke vært uvanlig at nordmenn bosatt

på steder der det norske befolkningsinnslaget var lite, ikke bare lærte seg samisk eller kvensk, men faktisk også tok et av disse språkene i bruk som sitt hovedspråk. Engasjerte fornorskere fant det nedslående at nordmenn på denne måten ”bøyde seg i språkveien”.

Stiftskapellan, senere seminarbestyrer Chr. A. Christophersen, uttalte i 1870 en viss forståelse for at kvenene ble tiltalt på sitt eget språk, både på handelsstedene og i byenes forretninger. Derimot var han lite begeistret over å finne at både eiere og betjenter i enhver krambu i kvendistriktene snakket kvensk. Mye verre var det likevel for han å se at nordmennene vanligvis var de som gikk bort fra sitt morsmål i møte med kvensktalende. Kapellannen påsto at det ikke var uvanlig å høre to nordmenn snakke samisk eller kvensk med hverandre dersom det var en same eller kven til stede. I følge han var det ”alminnelig praksis” på alle steder med kvensk og samisk bosetting at også de norske, forutsatt at de hadde kyndighet til det, brukte et av disse språkene i møte med samer og kvener. Ja, Christophersen mente at denne regelen gjaldt også når ”de fremmede” behersket norsk og mente dette kunne stå som ”et Vidnesbyrd om, at i grunden er Nordmændene de Fremmede i disse Egne.” (Dahl 1957:170).

I mange bygder der møtet mellom folkegruppene forløp uten store motsetninger og konflikter, var interetniske ekteskap heller ikke uvanlig. Og flere fornorskingsbevisste prester og lærere hadde gjort den, for dem, sorgelige iaktakelse at når norske menn giftet seg med kvenske kvinner, så ble kvensk hjemmespråket. Myndighetene var opptatt av det de opplevde som en uvilje hos kvenene mot å snakke norsk. Det het seg gjerne at kvenene holdt på morsmålet fordi de pga. sin påståtte stolthet ikke tålte å bli latterliggjort eller kritisert for feil i sin norske uttale. Den språk- og øvrig påvirkning som skjedde i møtet mellom folkegruppene i nord lå nok utenfor myndighetenes kontroll. Det innløp ikke sjeldent rapporter fra bekymrede representanter for øvrigheter som fortalte at det norske språk som jo skulle bli allemannseie, faktisk var på vikende front i enkelte bygder.

I lys av den sterke og ressurskrevende satsinga på fornorskingsarbeidet, er det verdt å merke seg at selv de ivrigste fornorskningstilhengere innså at myndighetene gjennom skoleverket alene neppe ville kunne nå særlig langt. Allerede i 1859 skrev seminarbestyrer Hvoslef til Stiftsdireksjonen at ingenting kunne oppnås uten med hjelp fra livet selv. Han hevdet at den allminnelige påvirkning utenom skolen ville være av helt avgjørende betydning. Stiftsdireksjonen støttet

hans syn og mente at skolen ”kan i et hvert Fald kun give Grundlaget, medens det er Livsforholdene, der afgjøre hvorvidt den i Skolen erhvervede Sprogkundskab bliver benyttet og utvidet.” (Ibid.:213). Amtmann Jens Holmboe i Finnmark er inne på det samme når han i femårsmeldinga, 1866–70 for Finnmark Amt, skriver at det ikke gikk hurtig, ”men sikkert framover med samenes kjennskap til norsk, der de ikke levde altfor avstengt fra omgang med nordmennene.” (Ibid.:231).

På 1870-tallet var det stort sett enighet blant embetsmenn i nord om at resultatet av fornorskingsarbeidet som hadde startet ca 20 år tidligere, var dårlig. De innså at påvirkningen utenfor skolen var for sterk, og at skolen ikke fikk den nødvendige støtte fra ”livet selv.”

I 1886 foretok skoledirektør Killengreen, etter pålegg fra Kirkedepartementet, en inspeksjonsreise i Finnmark for å skaffe oversikt over framdriften i fornorskingsarbeidet. I løpet av fire måneder besøkte han hele fylket og avleverte en grundig rapport. Denne viser at også Killengreen klart erkjente betydningen av den påvirkningen som skjedde i møtet mellom folkegruppene i dagliglivets gjøremål. Dette kunne utgjøre en sterkere påvirkningskraft enn skolen representerte.

Når han f.eks. hadde truffet fjellsamer som snakket godt norsk, så forklarte han det med deres nære og hyppige kontakt med nordmenn. Og når han fant elvesamer i Karasjok med litt norskferdigheter, så mente han det kom av at de hadde kontakt med norske fiskere under vårfisken i Tanafjorden.

Killengreen forklarte at kvenene i Hammefest hadde utviklet gode norskferdigheter med at byen var så norskdominert at det tvang dem til å lære seg norsk. Kvenene arbeidet stort sett hos norske arbeidsgivere. På den måten fikk skolens fornorskingsstrev, i tråd med datidas språkbruk, støtte fra livet selv. Skoledirektøren fant det svært fordelaktig at de kvenske barna i Hammerfest alltid var i mindretall i sine skoleklasser. Mellom fire og 10 kvenske barn gikk i klasser med mellom 17 og 27 norske barn. På denne måten møtte de kvenske elevene norske barn og norsk språk fra første skoledag. Skoledirektøren rapporterte at de norske barn daglig hadde ei sterk påvirkning på dem.

I Vardø var det enda færre kvener, noe som gjorde kontakt med nordmennene uunngåelig. Derfor lærte kvenbarna, i følge Killengreen, en god del norsk av livet selv alt før de begynte på skolen. I skoleklassene gikk mellom to og sju

kvenske elever sammen med 25 til 28 norske elever. Dette anså Killengreen som et nærmest ideelt utgangspunkt for å lære norsk.

I Langfjorddalen i Sør-Varanger hvor det bodde flere kvener enn nordmenn, lå forholdene derimot mye dårligere til rette for å fremme norskopplæringa. Norsken hadde ikke vunnet noe innpass hos kvenene. Hjemmespråket var kvensk, og de færreste elevene var i stand til å gjøre seg forstått på norsk. Skoledirektøren hadde merket seg at de fleste norske oppsittere snakket kvensk med sine kvenske naboer. Og det var de yngste i den norske befolkninga som behersket kvensk best. Killengreen unnlot heller ikke å opplyse at kvensk som regel ble hovedspråket i kvensk–norske ekteskap.

I følge skoledirektøren var grunnen til at kvenene i Kiberg ønsket å lære norsk at de ville kunne kommunisere med fiskere fra Troms og Nordland som besøkte stedet hvert år. Dette var dyktige og nasjonalt sinnede menn som var vel ansett av befolkninga. Siden disse fiskerne ikke behersket kvensk, så inspirerte de kvenene til å ”legge seg etter norsk”. Killengreen mente sågar at de samme fiskerne også bidro til å styrke den nasjonale bevisstheten til de norske som bodde på stedet.

Killengreen la ikke skjul på sin misnøye med holdningen til den norske befolkninga mange steder i Finnmark. Han fant nemlig ”deres selvbevissthet som nordmenn” meget svak. Særlig kom dette fram i deres tilbøyelighet til å kaste vrak på sitt morsmål til fordel for finsk eller samisk og dermed ”gi etter i språkveien”.

Han bebreider for eksempel de norske innbyggerne i Øksfjord i Vest-Finnmark for at de, selv om de var relativt få, ikke understøttet skolens bestrebelser bedre. De hadde vært så lite opptatt av å holde på sitt språk at samisk som regel ble hjemmespråket når norske menn og samiske kvinner stiftet familie sammen (ibid.:264– 274).

Killengreens rapport gir en solid bekreftelse på at skolen alene hadde svært begrensede muligheter til å oppnå framgang av betydning i fornorskingsarbeidet. Men han trakk langt fra den konklusjonen at arbeidet var nytteløst. Tvert om var rådet hans til Kirkedepartementet at myndighetene måtte satse enda sterkere på skolen som fornorskingsinstrument.

Johs. Reiersen var også opptatt av den språklige påvirkning som skjedde i møte mellom de ”tre stammene”. Han hadde nemlig merket seg at på steder der flere kvener hadde slått seg ned ”viste det sig at saavel finnerne som nord-

mændene var begynt at tale kvensk.” Dette forklarte han med ei utbredt oppfatning i hans samtid som gikk ut på at ”Kvenene er nemlig egenraadige og stiv av natur. De vil ikke bøie sig for andre, men forlanger at andre skal bøie sig efter dem, og hertil kommer at det ofte er yderst vanskelig for en kvæn at lære et fremmed sprog.” (Reiersen 1915:69).

Reiersen forfektet en annen og minst like utbredt oppfatning i si samtid når han omtalte samene som ”føyelige og svake folk, som gjerne ligger under for kvænen, ogsaa naar det gjælder sproget.” (Ibid.).

Heller ikke Reiersen unnlater å rette krass kritikk mot den norske befolkninga i Finnmark for deres manglende vilje og evne til å forsvare sitt morsmål. De norske hadde ikke gitt skolen ”den fornødne støtte i sitt arbeide med at lære finnerne og kvænerne norsk”. Ikke minst fikk kjøpmennene unngjelde, for de ”tenkte bare paa sin egen fordel, og for desto bedre at kunne handle med finnerne og kvænerne, lærte de deres sprog og benyttet det saa ofte det gaves anledning dertil.” Han innså at det noen ganger kanskje kunne være hensiktsmessig for de som drev handel å kunne samisk eller kvensk. ”Men de overdrev i en uhyggelig grad. Finner og kvæner hadde derfor ingen fordel av at kunne norsk, og det gaves dem dertil liten eller ingen adgang til at høre dette sprog.” (Ibid.:59.)

Han kritiserte også Kirken (og delvis også skolen) for ”at lempe sig efter finnerne og kvænerne; de kom til dem på deres eget sprog. Det var derfor intet under at finnerne og kvænerne ikke fant noen opfordring til at lære norsk. Og naar skolen fik en saa liten støtte ute i livet, var det ganske naturlig at dens bestræbelser for fornorskning ikke kunde bære gode frugter.” For, hevder Reiersen, ”om der blant naboene fantes norske folk, saa vilde disse som regel tiltale finnen paa finsk og kvænen paa kvensk.” (Ibid.:52).

Også skoledirektør Thomassen la stor vekt på betydninga som kommunikasjonene, ”fiskerbåtmotoren” og andre forhold utenfor skolen hadde for norsk-læringa. I sitt siste år i Finnmark i 1920 skrev han at ”ungdommen lærer landets sprog i skolene, den kommer ut, især med motorbåtene til nærmere og fjernere fiskevær, og den finner det umulig å klare sig uten å kunne forstå og bruke landets sprog. Og så legger ungdommen sig efter det norske sprog, klær sig europæisk, innretter sig som nordmenn og blir nordmenn. Den optar konkuransen om fiskeri, landbruk, handel, og da den finske og kvænske

ungdom er lærenem, den siste især også meget kraftig og energisk, bedres økonomien, og kulturen økes.” (Thomassen 1920:60).

Det er ingen tvil om at de som sto i forreste rekke i skolens fornorskningsarbeid, klart innså at denne institusjonen uten støtte utenfra, ”fra livet selv”, hadde små muligheter til å lykkes. Likevel førte ikke rapporten fra Killengreen til resignasjon. Tvert i mot bidro den til ei økt satsing på skolen.

Oppsummering

Begrepene som myndighetene etter hvert tok i bruk om minoritetene og om deres språk forteller også om økte ambisjoner i fornorskningsarbeidet. Stadig oftere blir ”hjelpesprog” og ”Fremmede Sprog” brukt i stedet for ”kvensk” og ”finsk”. På samme måte blir ”Fremmede Racer” og ”Fremmede Nationer” eller ”Fremmede Nationaliteter” brukt som fellebetegnelser for samer og kvener. Norske myndigheter valgte i mange av sine meldinger å skrive om norskopplæring, mens målet var fornorskning. Valg av formuleringer som vektlegger verdien av å tilegne seg norskspråklig kompetanse, i stedet for å gi direkte uttrykk for den egentlige hensikten, var sannsynligvis strategisk motivert. Å argumentere for gode norskspråkferdigheter, var selvsagt langt mindre kontroversielt og provoserende enn åpent å erklære at det egentlige målet var fornorskning. Derfor ble også et ufarlig ord som ”språkdistrikt” gjerne brukt synonymt med ”overgangsdistrikt”. Til å begynne med brukte som kjent myndighetene ”språkdistrikt” som betegnelse på de områdene i Finnmark der en anså det for nytteløst å satse på fornorskning. Og i meldinger om skolens rolle i minoritetspolitikken, brukte en heller ord som ”språkflokene” og ”språkproblemene” enn fornorskning.

Det er ikke mulig å si noe sikkert om hvilken effekt skoleverket hadde som redskap i fornorskningsarbeidet. Ivrige fornorskere som Killengreen og Johs. Reiersen uttrykte jo skuffelse over at de norske i fleretniske miljøer så lett gikk over til et av de ”fremmede” språkene, særlig da kvensk. Emil Hansen hevder i Nordreisa bygdebok at det var ”meget alminnelig at barn fra norsktalende hjem begynte å tale kvænsk i voksenalder.” (Hansen 1957: 50). Samtidig kan dette tyde på at myndighetenes fornorskningspolitiske budskap eller program mange steder i liten grad hadde slått gjennom hos de norske. De synes å ha hatt et svært så pragmatisk forhold til språkbruken. Samtidig indikerer dette at forholdet mellom folkegruppene må ha vært reelt harmonisk. Det avspeilet seg jo også i at interetniske giftemål var utbredt.

Skoledirektør Thomassen hadde allerede tidlig på 1900-tallet slått fast at friplasselevne fra Tromsø Seminar hadde tilført Finnmark noen av fylkets aller dyktigste lærere. Tidligere har vi vist at de viktige og prestisjefylte internatbestyrerstillingene i stor grad ble besatt av tidligere friplasselever. Det er ikke gjort noen fullstendig kartlegging av alle friplasselever, men mange av dem ble ordførere. Det gjelder bl.a Johannes Haaheim i Sør-Varanger, Osvald Sundelin i Nord-Varanger, Ole Martin Gausdal i Nordreisa, Ola Berg i Loppa, Oluf Hagen og Bendiks Løining i Karasjok, Anton Hoem og Bjørvik Jakobsen i Nesseby, Cornelius Moe i Hammerfest, Karl Ivarson i Vardø, Karl Akre i Vadsø, Richard Rasmussen i Vadsø, Håkon Bartnes i Kjølvik, Lorens Jakob Pareli Holmgren i Alta og Fredrik Forberg i Gamvik. Minst fem ble valgt inn på Stortinget. Tidligere friplasselever grunnla og redigerte aviser og preget samfunnsdebatten gjennom avisartikler. De forfattet bygdebøker, og en av dem, Cornelius Moe, skrev guttebøker og ga ut diktsamlinger.

Den formelle grunnen til at ordninga tok slutt, var som kjent at for få utførte sin pliktjeneste i et overgangsdistrikt. Men tross alt valgte mange av friplasselevne å bli boende i Nord-Troms og Finnmark resten av livet. Det dreier seg om ei gruppe lærere som slo dype røtter i og gjorde seg sterkt gjeldende i sine lokalmiljø. Samtidig er det ingen grunn til å betvile Thomassens påstand om at de fleste friplasselevne som hadde betydd så mye for finnmarksskolen, ikke ville ha kommet dit uten dette virkemiddelet.

I en periode preget av nasjonsbygging og utvikling av folkestyre spilte skolen og skolens folk en viktig rolle over hele landet. Lærerstanden overtok ikke minst mye av kirkas og presteskapets oppgaver og innflytelse. På veien bort fra embetsmannsstaten til det Rune Slagstad betegner som venstrestaten, tillegger han lærerne en nøkkelrolle. De trodde på og kjempet for folkeopplysning som ei grunnleggende forutsetning for folkestyret (Slagstad 1998:106–107). Sammenlignet med resten av landet utmerket sannsynligvis Finnmark og Nord-Troms seg ved at lærerne der fikk en særlig sterk politisk posisjon. De politisk radikale lærerne som kom til Finnmark og Nord-Troms, så det nok i likhet med sogneprest Eriksen på Karlsøy, som sin hovedoppgave å utfordre nessekongenes makt og innflytelse. De var mest av alt opptatt av å få gjort noe med folks dårlige materielle kår.

Samtidig har vi sett at det blant dem var engasjerte støttespillere for for-
norskningsbastioner som Solhov ungdomsskole. Den tidligere solhoveleven
Ingvald Jaklin skrev i Nordlys der han var blitt redaktør, i forbindelse med

skolens 25-årsjubileum i 1937, at de to Solhovbestyrerne, Hveding og Leigland, til tross for at de begge var vensteremenn, i høy grad hadde bidratt til å bygge ut arbeiderbevegelsen i Nord-Troms. Johan Hveding skrev, etter først å ha omtalt handelsmennesenes sterke posisjon i Nord-Troms, at ”den som rådde økonomisk, rådde åndeleg. Det er gamalt at trælen berre må tenkja på sin herre.” (Jensen 1973:16).

I en artikkel i ”Tromsø Stiftstidende” så tidlig som i 1899 (22. mars) hadde en av de mektige kjøpmennene i Nord-Troms, ”Helgøykongen” Christian Figenschou, omtalt lærerne som ”forgudede mastodonter”, ”elendige krypdyr” og ”usynlige bakterier”. Han fikk svar fra den unge læreren og senere så markante arbeiderpartipolitiker, Cornelius Moe, som skrev at ”Jeg kom uvilkårlig til å tenke på en olm stut, da jeg leste Deres skitne, pøbelaktige angrep. (...) Med halen i været, fnysende og frådende av sinne går De løs på meg og de andre stakkars skolelærerne.” Så følger et avsnitt der Moe i klartekst forteller hva han ser som skolens og lærerens viktigste oppgaver. ”At de utspyr Deres eder og galle over lærerstanden i sin alminnelighet, det kan jeg så godt forstå. Lærerne søker jo etter evne å gi folk opplysning og kjennskap i og utenfor skolen. Men jo større kunnskap, jo mer skrive- og regneferdighet hos folk, desto større evne til å kontrollere både landhandlere og andre, desto sterkere uavhengighetstrang og hat til despotisme og vilkårlighet. Derfor skjønner jeg så godt at De som gjør fordring på å dyrkes og æres og fryktes som en Gud der ute på Helgø, De må komme i harnisk bare ved tanken på skolen og skolelærere. Guddomsglansen kunne jo bli skrappt av Dem.” (Nielsen 2002:24–25.)

Karlsøyordføreren gjennom en årrekke, lærer Martin Simonsen sa det slik:

”Det var nok ikke bare i Karlsøy at der satt en mektig bygdekakse som styrte alle ting; men i hvert eneste herred her oppe fantes der en mektig bygdekonge som hadde alle tråder i sin hånd, og som holdt strengt øye med at velgerne benyttet den stemmeseddel han stakk til dem i hånden valgdagen. Gud nåde den som våget å bruke noen annen stemmeseddel! I så fall ville det ikke gå lang tid før der ble opplest fra kirkebakken at tvangsauksjon ville bli avholdt, og vedkommende synder måtte løpe fra både gård og grunn til skrekk og advarsel for andre som måtte være økonomisk slavebundet.” (”Nordlys” 11. januar 1927.)

De samfunnsengasjerte og politisk aktive lærerne fra arbeiderbevegelsen som slo seg ned i Finnmark og Nord-Troms, synes ikke å ha reservert seg mot fornorskningspolitikken og skolens rolle i den. Heller ikke på riksplanet representerte Arbeiderpartiet et syn på minoritetene i nord som avvek fra det rådende. Da Stortinget i 1907 drøftet opprettelsen av et professorat i samisk, sa Alfred Eriksen at ”den befolkning som det her er tale om og den nationalitet som der er spørsmål om, ikke inntar en saa betydelig plass i vor historie, at det kan være rimelig aa ha et professorat i det.” (Eriksen og Niemi 1981:122).

Friplasselevne kom utvilsomt til å bety mye for vekst og utvikling i Nord-Troms og Finnmark. At mange av dem sluttet opp om arbeiderbevegelsen ser altså ikke ut til i særlig grad å ha svekket deres vilje til å støtte fornorskningspolitikken. Den allmenne oppfatning blant dem var nok at hovedoppgaven var å sikre samer og kvener trygge materielle kår. Og beste måten å oppnå dette på var at de ble norske. Likevel var lærerne som gikk til arbeiderbevegelsen neppe preget av nasjonalismen i samme grad og på samme måte som deres kolleger knyttet til Venstre. Eksempelvis var ingen av dem blant Ratches lokale informanter i Nord-Troms. De var vestlandslærere og venstremenn. På samme måte var arbeiderpartiavisa Nordlys lite opptatt av å skrive om Solhovs nasjonale betydning. Derimot skrev venstreavisa ”Tromsø” ofte om hvor viktig institusjoner som Solhov var som kulturelt grenseverk. Arthur Rathe skrev at arbeiderbevegelsens tidlige gjennombrudd i nord også resulterte i ”Socialistiske aviser.” Han mente at ”Den socialistiske presse utrettet noget positivt, den lærte iallfall den kvenske befolkning å lese norsk.” Men Rathe så nok ikke på arbeiderbevegelsen som noen aktuell medspiller i forsvarsarbeidet mot den finske fare. For ”med sin unasjonale ånd og innstilling” hevdet han at arbeiderpressen ødela ”hvad den bygget op.” (Rathe 1936:49).

Tromsø Seminar, eller Tromsø lærerskole fra 1902, hadde en sentral rolle i fornorskingsarbeidet også etter at friplasseordninga var opphevet. Det kom klart fram da de to tromsøseminaristene, Hans Eidnes og Martin Strømnes foreslo å flytte institusjonen tilbake til Trondenes som den midlertidig var flyttet fra i 1848. Departementets sakkyndige organ for lærerutdanning, Lærerskolerådet, som fikk forslaget til uttalelse, holdt, til tross for at Trondenes både lå i den folkerikeste delen av landsdelen, hadde bedre klima og kortere mørketid, på at Tromsø, av nasjonale omsyn måtte få høve til å bygge ut alle sine institusjoner så godt som råd var. Det var ikke et distriktsspørsmål, men

”eit nasjonalt riksspørsmål”. En trengte slike institusjoner nærmere de samiske og kvenske kjerneområdene (Jensen 1999:29).

Uansett er det, som tidligere vist, lite som tyder på at arbeiderpartilærerne hadde noen bremsende virkning på skolens fornorskningsarbeid i overgangsdistriktene. De støttet altså denne linja ut fra ei overbevisning om samer og kvener måtte bli norske for å oppnå trygge materielle kår og fullt ut få del i storsamfunnets goder.

Kapittel 11

Samiske lærere i opposisjon til fornorskningslinja

Innledning

Den omfattende satsinga på skolen som redskap i fornorskningspolitikken førte etter hvert til negative reaksjoner. Det var særlig da det ble bestemt at også kristendomsundervisning skulle gis på norsk at opposisjonen fikk tilslutning fra samiske, kvenske og også norske foreldre. Ikke minst reagerte de læstadianske menighetene sterkt på denne bestemmelsen. Ellers var det lærerutdannede samer og en del norske teologer som i første rekke markerte seg som kritikere av fornorskningspolitikken.

De som ledet an i det som var av samisk opposisjon mot fornorskinga i Finnmark og Nord-Troms var, til å begynne med, nesten uten unntak lærere utdannet ved Tromsø Seminar.

Lærer Anders Johnsen Bakke (1819–1884) fra Taskeby i Skjervøy som var blant de første som beklaget at samiske barn fikk for norskdominert opplæring på skolen, hadde riktignok ikke vært elev på Seminaret. Han tok til orde for at skolen måtte gi samiske elever mer undervisning på deres mormål. Mens han virket som lærer i Kvænangen, fikk han utgitt ei salmebok på samisk, ikke minst med tanke på skolen. Bakke var motstander av Finnefondet og søkte aldri om midler derfra. Han ble sett på som et problem av en fornorskningsivrig og norskdominert skolekommisjon ledet av sognepresten. Da han sluttet som lærer i 1883 ble han, symptomatisk nok, etterfulgt av en vestlending.

Isak Saba (1875–1921) og Anders Larsen (1870–1949)

I homogene samekommuner forekom det likevel at kommunalpolitiske fora trosset pålegg eller ønsker fra skoledirektøren som inngikk i hans fornorskningsprogram. Eksempelvis nektet både skolestyret og herredsstyret i Tana å bøye seg for ei sterk henstilling fra skoledirektøren i 1912 om ikke å tilsette den samiske læreren Per Fokstad i en samisk skolekrets. Skoledirektøren mente Fokstad burde tilsettes i en norskdominert krets.

Nesseby skole- og herredsstyre nektet på samme måte i 1905 å bøye seg for press fra skoledirektøren om ikke å tilsette en annen samisk lærer, Isak Saba som lærer og kirkesanger i hans hjembygd.

Isak Saba fra Nesseby sto, sammen med Anders Larsen fra Kvænangen, særlig sentralt i samepolitisk arbeid fra tidlig på 1900-tallet. Saba var elev på Tromsø Seminar fra 1896 til 1898, mens Larsen gikk der fra 1897 til 1899. Isak Saba, eller Persen som han da het, gjorde det i likhet med sin klassekamerat Cornelius Moe, så bra på opptaksprøven at han fikk friplass på Seminaret med plikt til å lære finsk.

I 1998 stiftet ei gruppe seminarister mållaget "Heimhug" på Seminaret. Dette laget skulle støtte og utvide kjennskapet "til dei norske bygdemåla og til landsmålet i det heile og styrkja hugmåli til alt heimlegt og nasjonalt." (Brox 1923:7). Laget ga ut et handskrevet medlemsblad, "Lauvsprett". Forsida på bladets førsteutgave var prydet av ei blyanttegning utført av Saba som viste en fugl som satt på "ei grein i vårspret og song vårgleda si ut." (Rydningen 1923:33).

Paradoksalt nok bidro Tromsø Seminar indirekte til framveksten av en organisert samisk opposisjon mot fornorskninga ved å gi folk som Larsen og Saba et nødvendig kunnskapsmessig fundament. De overførte nemlig argumentene og ideene fra norskdomsbevegelsen til samiske forhold. Når den norsknasjonale reisninga la stor vekt på å bygge opp nasjonalfølelse og fedrelandskjærlichkeit ved å trekke fram ei stolt og ærerik norsk fortid, så gikk Larsen og Saba inn for å vekke en samisk nasjonalfølelse ved å formidle tilsvarende kunnskap om samisk fortid.

Anders Larsen grunnla i 1904 den samiske avisa "Sagai Muittallægje". For å finansiere utgivelsen, opprettet han ei eierforening der hans to brødre var med. Denne foreninga fra 1903 er blitt omtalt som den første samiske foreningsdannelse. Samarbeidet mellom Larsen og Saba tok til mens de begge gikk på Seminaret. Saba ble en flittig bidragsyter til avisa der mye spalteplass gikk med til å orientere om ulike sider ved samekulturen:

"Vi får høre om begravelsskikker (15.11.1904), om hygiene i eldre tid (01.11.1904), samisk klesdrakt før og nå (15.11. 1906) og at samene var de første til å bruke ski (15.07.1904). Vi får høre om norsk og samisk jernalder (01.08. 1904), de gamle norske kongers gode forhold til samene (15.10.1904).

Poenget i de historiske artiklene er ofte å vise at det er samene som er urbefolkningen i de områdene de bebor.” (Jernsletten (1986):59.)

Store samiske menn i historien ble også hentet fram, og positive egenskaper ved samene, ikke minst deres fredsommelighet gjennom tidene ble behørig omtalt i ”Sagai Muittalægje”. Også samisk folkemusikk, joik, skriver bladet om.

I 1906 offentliggjorde Isak Saba et dikt i bladet som senere er blitt kalt samenes nasjonalsang. Vi finner i det hele tatt en rekke emner som vi kjenner igjen fra det norsknasjonale arbeidet. Larsen og Saba anvendte denne bevegelsens metoder i en samisk kontekst. Dermed kan budskapet fra Seminaret som skulle gjøre dem til gode nordmenn, i stedet ha inspirert dem til å prøve å utvikle en tilsvarende samisk nasjonalisme. Tromsø Seminar kom dermed helt utilsiktet til å bli en viktig faktor for tidlig samisk bevisstgjøring.

”Alt dette stoffet fra samisk kultur, historie og samfunnsliv var velegnet til å vekke nasjonalistiske holdninger og å virke til å utvikle samenes selvfølelse. Det ble lagt stor vekt på å vise at samene hadde en selvstendig kultur fullt på høyde med andre kulturer. En ærefull historie var også et vitne på at samene hadde evner og kapasitet til å utrette noe. Det var jo et måste å få folk til å tro på egne evner før noen aktivitet til fordel for egne interesser var å vente.” (Ibid.:60.)

Isak Saba var opptatt av at det også i den samiske verden fantes folk som kunne framstå som idealer eller forbilder. Han så seg selv i en slik rolle og oppfordret sin venn A. Larsen til å skrive pent om seg i bladet sitt.

Sagai Muittalægje var et viktig organ for samene i nord. Det hadde sin største utbredelse og mottok også de fleste leserinnlegg fra samiske bygder i kyst- og fjordstrøk i Finnmark og Nord-Troms. Det var sjøsamene som med størst tyngde engasjerte seg i samebevegelsen i nord i de første tiårene av vårt århundre. De kom da også først og hyppigst i kontakt med og måtte forholde seg til det norske storsamfunnet. Regnor Jernsletten anslår at Sagai Muittalægje hadde rundt to tusen lesere.

Før bladet gikk inn i 1911, hadde Sagai Muittalægje bl.a. spilt en viktig rolle i arbeidet for å få Isak Saba valgt til Stortinget som den første same, i 1906.

Fra et lærermøte for Vest-Finnmark i 1904

Saba og Larsen unnlot ikke å reagere mot myndighetenes planmessige bruk av skolen i det intensiverte fornuksningsarbeidet. Sett i ettertid virker kravene de

stilte, forbausende moderate. De sa seg fullt ut enige i at samiske og kvenske barn skulle lære norsk og betraktet dette som en viktig oppgave for skolen. Men de ville ha bort forbudet mot samisk i skolen. Særlig mente de at morsmålet var viktig for kristendomsopplæringa. Dessuten rådde de til at samisk ble brukt som hjelpespråk i undervisninga. ”Lærebøker i religion, Bibelen og salmebøker må fortsatt bli gitt ut på samisk” sto det i Isak Sabas særskilte samiske program foran Stortingsvalget i 1906 (Jernsletten 1986:63).

I skoleverdenen fikk Saba og Larsen liten støtte for sine krav. Den store majoritet av skolens folk ser ut til å ha stilt seg lojalt bak fornorskninglinja. På sakslista til lærermøtet for Vest-Finnmark i Alta i 1904 finner vi bl.a. følgende ”diskussionsemner”:

- ”Paa hvilken maade kan lærerne bedst fremme fornorskingsarbeidet i Finnmark?
- Hvorledes oppnaaes et frugtbringende fornorskingsarbeide i de sprog-blandede distrikter?
- Hvorledes skal man bedst kunne dyktiggjøre den kvensk-lappiske befolkning i at behandle det norske sprog skriftlig?
- Norgeshistorieundervisningens nationale betydning for den kvænsk-lappiske befolkning.” (Lind Meløy 1982:21–22.)

På møtet var det bare en deltaker som prøvde å bringe visse nyanser inn i debatten om fornorskninga. Det var, ikke overraskende, redaktøren av Sagai Muittalægje, Anders Larsen som bl.a. sa at ”Ligeoverfor den kvænske befolkning har statsmyndighederne ret til ved magtbrug at tvinge dem til at lære norsk. Mod lapperne bør man være mer ettergivende, fordi de har større ret til landet end kvænerne.” (Ibid.:23.). I følge møtereferatet mente han at ”det som bedst fremmed fornorskningen, var at befolkningen her oppe havde daglig omgang med norsktalende. (...) Han beskyldte den norske befolkning heroppe for ikke alltid at lægge humanitet for dagen ligeoverfor kvæner og lapper.” (Ibid.).

Anders Larsen som gjennom sitt blad framsto som en ivrig forsvarer av samisk språk og kultur, var samtidig kasserer i Vest-Finnmark lærerlag. Hans opp-treden på dette lærermøtet, slik det framgår av referatet, viser hvilken vanskelig situasjon han, som en av de svært få lærere som ønsket å ta vare på same-kulturen, var i. På møter av dette slaget måtte han høre den ene etter den andre

av hans kolleger anført av skoledirektøren, ta avstand fra og beklage at hans morsmål i det hele tatt ble anvendt i skolen. Larsen satte sin samiske språk- og kultur-bakgrunn høyt. Han uttrykte skuffelse over tendensen blant unge samer til å vende seg bort fra eller skjule sin etniske bakgrunn. Han tilla språket avgjørende betydning for et folks liv: ”Språket er et folks livsnerve, uten språket, intet folk.” (Jernsletten 1986:84.) De rådende oppfatninger slik de kom fram på lærermøtet i 1904, ga han liten grunn til optimisme på sitt folks vegne.

Reaksjoner etter et intervju med Isak Saba i Norsk Skoletidende

Etter at Isak Saba var blitt valgt til Stortinget i 1906, spurte Skolebladet han i et intervju om han var motstander av fornorskning. Saba svarte bl.a.:

”Finnerne (samene) maa lære at bruge det norske sprog ligesaa let som nordmændene. Ellers vil de ikke klare sig i konkurransen. Hvis det derimod med fornorskning menes at finnerne skal opgive sin nationalitet og smelte sammen med nordmændene, da er jeg ikke med længer. Fornorskningen drives med det for øiet at tilintetgjøre den finske (samiske) nation.” (Lind Meløy 1982:26.)

Selv om han dermed tok klart avstand fra en fornorskning som siktet mot at samisk språk, kultur og egenart skulle forsvinne, formulerer han seg med varsomhet når han videre i samme intervju understreker at ”det er paabudt at undervisningen i skolen – ogsaa religionsundervisningen – skal foregå på norsk. Jeg har ingen ting aa si paa det. Men jeg vilde nok, at lærerne fik benytte børnenes morsmaal som hjælpesprog i undervisningen, særlig da ingen lærerbog har ordforklaringer.” (Ibid.:26–27).

På spørsmål om hvem som var hovedmannen bak fornorskningen, svarte Saba: ”Finnmarkens skoledirektør, Bernt Thomassen. Finnerne kaller han Bobrikoff. Navnet passer ikke verst. Bobrikoff var udnævnt av czaren (tsaren) for at russificere Finland. Thomassen av (kirkeminister) Wexelsen for at fornorske Finmarken.” (Ibid.:27.)

Heller ikke dette intervjuet gikk upåaktet hen. Den alltid påpasselige skoledirektør Thomassen imøtegikk Sabas påstander. De samme gjorde en rekke innlegg i Skolebladet fra finnmarkslærere. Som så ofte ellers ble Saba og Larsen stående alene i lærergruppa. Et innlegg fra ”Vestfinnmarkens kredsstyre” sluttet slik: ”Forresten burde hr. Saba etter aa være bleven valgt til stortingsmand lære sig saapas dannet optræden, at han holder sig for god, til at bruge klengenavn ligeoverfor sin høieste overordnede på skolevæsenets omraade.” (Ibid.)

Vest-Finnmark Lærerlag vedtok på sitt årsmøte i 1907 en resolusjon på bakgrunn av intervjuet med Saba, som ga utvetydig støtte til skoledirektøren.

”Vestfinnmarkens lærerlag slutter sig til kredsstyrets protest af 9. desbr. sistleden mod de misvisende fremstillinger om finmarkske skoleforhold, som af lærer Saba ifjor blev givet i ”Skolebladet”. ”Det protesteres videre mot de senere af samme lærer fremsatte sigtelser for, at lærere for at tekkes sin overordnede undlader at gjøre brug af hjelpesprogene, som instruksen foreskriver og forholdene kræver.” (Ibid.)

I et brev til Larsen spurte Thomassen om han fant sitt redaktørarbeid i Sagai Muittalægje forenlig med lærerjobben. Dette kunne ikke oppfattes som noe annet enn en dårlig skjult advarsel til Larsen om at lærerjobben var i fare om han ikke dempet sin samepolitiske aktivitet. Under det rådende minoritetspolitiske klima er det ikke vanskelig å forstå at Larsen ga opp, i den forstand at han i 1919 forlot Finnmark og slo seg ned i Sør-Troms der han døde i 1949.

Per Pavelsen Fokstad (1890–1973)

Den samiske læreren Per Fokstad, fra Bonakas i Tana, er blitt karakterisert som pioner, foregangsmann, visjonær og for å være langt forut for sin tid. Han var født i 1890 og kom til å markere seg som en kompromissløs stridsmann for samisk språk og kultur gjennom flere desennier. Han ledet ingen folkebevegelse, men førte i perioder en ensom kamp der han til tider møtte sterk motbør, ikke bare fra det norske majoritetssamfunnet, men også fra sine egne.

I ”Norske skulefolk” fra 1952 kan vi bl.a. lese dette om Per Pavelsen Fokstad:

” (...) Eks. Tromsø lærerskole 1912. Kurs Askov Højskole 1916. Høgskolelærerkurs samme sted 1916. Fire måneders sanglærerkurs 1917 i Kristiania (med stipendium), To semestre ved Woodbrooke college 1919–1920 i Birmingham, England, 5 måneders studieopphold i Frankrike, ved Institut du Pantheon og College de France i Paris. Kst. Norskholmen skole 1912, Ansatt samme sted i 1913. Nå (1952) lærer ved Bonakas skole, Tana. Vært form. i Tana Lærerlag, medlem av likningsnemnda, Revisor i Tana Sparebank. Nestformann i Tana forliksråd, overformynder. Formann i Tana skolestyre. Ordfører i Tana. Formann i Finnmark fylkesskolestyre. Medl. av samordningsnemnda for skoleverket oppnevnt 7. mars 1947. Skrevet om samenes nasjonale krav i ”Norsk årbok” 1923. Medarb. i ”Kulturverdier hos Norges finner”,

utgitt ved avd. Jens Otterbech 1920. Hobby: Samiske folks lynne og historie. (...) Studiereiser til Danmark 1915, England 1919 og Frankrike 1923 for å besøke skoler.”

Det er lite ved denne i og for seg imponerende merittlista som forteller at vi har å gjøre med en de mest innsiktsfulle og markante forkjemperne gjennom tidene for samefolkets rett til å bevare og å utvikle sitt språk, sin kultur og sin egenart. Vi får faktisk ikke vite at han er same.

Per Fokstad tok både i skrift og tale klart og utvetydig avstand fra fornorskningstiltakene og fremmet krav om en samisk skole for samiske elever. De krav hans forgjengere Anders Larsen og Isak Saba fremmet, var som tidligere vist, konkrete og moderate. Fokstad lanserte en samisk visjon om et flerkulturelt samfunn. Hans planer for folkeskolen og folkehøyskolen bygde helt ut på samisk språk og kultur, og han gikk dermed atskillig lenger enn Saba og Larsen. Ja, hans framlegg er blitt karakterisert som intet mindre enn revolusjonerende.

Det forteller mye om Fokstads mot og overbevisning at han offentlig lanserte konkrete og temmelig detaljerte planer for en samisk skole i ei tid da det aller meste av opposisjon mot myndighetenes konsekvente fornorskningsslinje var borte.

Hvordan kan vi forklare at Fokstad med så stor tyngde, konsekvens og utholdenhet utfordret storsamfunnet både med sin krasse kritikk av fornorskningspolitikken og ved å lansere godt underbygde krav om en helt annen minoritetspolitikk? Alt da han så dagens lys i 1890, hadde fornorskningspolitikken fått solid fotfeste. Fokstad opplevde i barneårene storsamfunnets, ikke minst skolens, negative forhold til det samiske. I artikkelen ”Hvordan fornorskningen grep inn i mitt liv” beskriver den da 27 år gamle læreren sine egne eleverfaringer slik:

” En kan huske fra den tid en første gang kom paa skolen. Man var sky og ræd som finnen er, men aapen og med mottagelig sind. (...) Men heri blev en snart skuffet, for læreren talte et sprog som klang saa fjernt og likesom saa laangt borte, saa koldt og fremmed. (...) Aa for nogen hjælpeløse stunder de første skoletimer var! Det var som alle dører var stengte! (...) Kun ved morsmaalets hjælp vilde ens interesse bli vakt. Ved det ville man faa barnets følelsesliv i tale. For følelsen er jo døren til forstand og vilje hos ethvert menneske. Kun for det varme og gode vilde en ha aapnet sig, og varmen føles i morsmaalet (...).

Artikkelen avsluttes med et vers av Grundtvigs ”til morsmaalets pris: ”Modersmaal er vort hertesprog (...)”. (Hidle og Otterbeck 1917:29–44). Dette bildet av barndommen som tung og vanskelig fordi han var same, bekrefter han i et intervju da han fylte 80 år (i 1970).

”Barneårene, nei det var forferdelig. Vi ble ikke betraktet som mennesker, ikke som menneskeverdige. Gikk omkring for oss selv. Alt som var fint og viktig og verdifullt, ble holdt borte fra oss. (...) Vi betydde ikke noe. Vi kom ikke til orde. Jeg har gjennomlevd dette nederlaget vårt, jeg vet hva det er. Det kan ikke beskrives – og de andre samene, som opplevde smerten, denne uutholdelige smerten, de drakk. Det var mye alkohol. Man drakk for å glemme. Menneskeverd, det hadde vi ikke. Alt ble tråkket ned. Vi var fattige, uvitende, ikke mennesker. Læstadianismen hjalp noe, da den kom. Den lærte oss om det evige menneske. (...)” På nytt kommer han inn på sin egen skoletid, og han hevder at ”alt gikk på norsk. Noen prøvde å telle på samisk – ikke telle på det sproget. Et stygt sprog. Et skittent sprog. (...) Det er synd mot Vårherre å snakke samisk. Det er et ugudelig språk. Dere må lære å snakke godt norsk sprog sto presten og snakket. Mange var svært gudfryktige. Men det han sa angikk ikke oss. Det hørte til i en annen verden. (...)” (Dahl 1970:9–10).

Opplysninger om Fokstads barndom er ellers mangelfulle, men måten han i voksen alder omtaler barneårene på, tyder på at han tidlig ble seg bevisst å høre til ei folkegruppe som ble tillagt negative egenskaper.

Lærerutdanning i Tromsø

Fokstad begynte som elev på Tromsø lærerskole i 1908. Lærerskoletida var langt fra uproblematisk for den unge samens fra Bonakas. Fokstad, som senere i livet viste at han både var teoretisk begavet og hadde en betydelig intellektuell kapasitet, slet tungt med å fylle lærerskolens faglige krav. Og med dårlige karakterer (antakelig) i landsmål, bokmål og historie og med Ut (stryk) i regning, måtte han gå andre året av den da tre-årige utdanninga om igjen. Likevel drøftet lærerråd inngående i mars 1912 om Fokstad skulle få endret sin status fra å være vanlig elev til å bli hospitant og gå opp som privatist. Læreren hans i regning, Barlindhaug, hevdet at Fokstad ikke var dyktig nok i faget til å ta ordinær lærerprøve. Det endte med at han måtte ta til takke med privatiststatus (opplyst av Mary Brekke). En mulig grunn til hans faglige problemer på lærerskolen, kan være at han på grunn av sin oppvekst i et samiskspråklig miljø hadde mangelfulle ferdigheter i norsk. Slik det minoritetspolitiske klimaet var,

og med den intoleransen som nok samer kunne oppleve i en by som Tromsø, er det heller ikke usannsynlig at en generell vantrivsel virket negativt på de faglige prestasjonene.

I et intervju (med Bjartmar Gjerde) i Arbeiderbladet 1965 sa han at han hadde gledet seg til å komme til Tromsø, ”men at det ble en tung og trist tid. Jeg gikk jo i kofte, som var mitt nasjonale klesplagg. Men jeg fikk ikke fred for pøbelen, så jeg måtte skaffe meg norske klær”.

Til tross for at kjennskapen til hans lærerskoletid i Tromsø er begrenset, bærer det lille som er kommet fram, ikke minst Fokstads egne ytringer, bud om at dette mer har vært tunge og belastende enn inspirerende og utviklende år. Men han kom seg gjennom privatisteksamen og dro i 1912 tilbake til Tana som lærer. Der nektet som kjent skolestyret å bøye seg for skoledirektøren og tilsatte han i en skolekrets der samisk sto sterkt.

En europeer fra Tana

Om årene i Tromsø var vanskelige, så hadde de i hvert fall ikke knekket hans nysgjerrighet og kunnskapstørst. Fokstad gjennomførte allerede i skoleåret 1915/16 et seks måneders kurs på den kjente folkehøyskolen i Askov i Danmark. I 1916 fortsatte han med et tre måneders høyskolelærerkurs samme sted. Han tilla møtet med Askov stor betydning. Det går fram av et brev til en dansk venn i 1949 der han ”minnes de lykkelige, de styrkende og livgivende dager fra mitt opphold på Askov. Det var noe nytt som Askov ga meg, bl.a. dette å vurdere meg sjøl som menneske. Noe av det viktigste som er blitt som resultat fra denne tid, var å finne tilbake til meg sjøl.” (Brev 15. oktober 1949). Å finne tilbake til seg selv var nok for han i første rekke å bli seg sin samiske identitet bevisst. Verken i Danmark eller under hans senere opphold i England og Frankrike møtte han de fordommene til det samiske som førte til så mye ubehag under hans lærerskoletid i Tromsø. I årene 1919 og 1920 oppholdt han seg i to semestre ved Woodbroke College i Birmingham i England. Deretter tilbrakte han fem måneder ved Insitut du Pantheon og ved College du France i Paris. Dessuten besøkte Fokstad en rekke skoler i Danmark, England og Frankrike.

Studiene og de menneskene han traff under utenlandsoppholdene, var i høy grad med å prege Fokstad. Han fikk satt seg grundig inn i europeisk åndsliv og framsto som en lærd person. Ikke minst vakte filosofien hans interesse, og han kom til å bli særlig opptatt av den franske filosofen og forfatteren Henri

Bergson (1859–1941) og den amerikanske filosofen og psykologen William James (1842–1910). I Norge fikk han etter hvert et omfattende kontaktnett utafør Finnmark. Fokstad hadde mange venner i kunstnerkretser i Oslo, bl.a. Reidar Aulie. Hjemme i Bonakas hang verker av kjente kunstnere som Reidar Aulie, Kaare Espolin Johnson og Randi Monsen. Her hang også flere signerte oljemalerier av John Savio samt flere av hans tresnitt. En av hans venner var overlege ved Modum sanatorium, Gordon Johnson. Fokstad besøkte han en gang samtidig som Johnson hadde franske gjester. Verten var bekymret for at Fokstad ville føle seg litt utafør. Han visste nemlig ikke at Fokstad talte flytende fransk. Det er sannsynlig at Fokstad, som behersket både fransk og engelsk, leste Bergson på originalspråket.

Fra studieoppholdet ved Woodbroke College i Birmingham er det bevart et manus på engelsk. Her forteller han om sitt folk og om samenes historie, om språk og kultur, om naturen og om næringsveier. Han avslutter slik:

“In december people are not very busy, and they like to rest after the hard work in summer and spring. Some times the fishermen have to work a whole week day and night without sleep, while the fish are near. So, it has become our nature to work hard and take long rests. We are not quite like ordinary people, you see.”(Hætta 1999:75.)

Ute i Europa oppdaget Fokstad at samene ikke var alene om å høre til et folk som var under kulturelt press fra et majoritetsfolk. Idealet om den etnisk og kulturelt homogene nasjonalstat sto sterkt i Europa og medførte at forskningspolitikken hadde paralleller i mange europeiske land, både små og store. Fokstad hadde for eksempel satt seg grundig inn i walisernes frihetskamp. Hos jødene i Frankrike fikk han ”øye på nye sider ved samenes situasjon. Og jeg forsto at samene og jødene hadde meget til felles. Jødene var ikke bare franskmenn selv om de hadde bodd i landet i mange generasjoner. De ble foraktet der de bodde, som vi. De lengtet etter å ha sitt eget land.” (Dahl 1970:11–12).

Hvor avgjørende betydning impulsene utenfra har hatt for å utvikle Fokstads syn på og forhold til det samiske, framkommer i et intervju i samband med hans 75-årsdag (Arbeiderbladet 18. sept. 1965):

”De uttrykker Dem bedre på norsk enn nordmenn flest? Nehru var indisk nasjonalist, men uttrykte seg på engelsk. Jeg er same, men uttrykker meg bedre på norsk enn samisk fordi jeg gjennom et langt liv har måttet lære å skrive

norsk. Ingen lærte meg å skrive samisk, dessverre. Sterk kritikk! Men langt fra for sterk. Jeg har tenkt igjennom disse problemer et par menneskealdrer. Jeg har mottatt kulturimpulser fra Norge Danmark, Frankrike og England og smeltet dem om i meg. Alt har bare ført til at det samiske er blitt mer og mer vesentlig for meg.”

Samisk mindreverdsfølelse

Fokstad var gjennom hele sitt voksne liv opptatt av de følgene møtet med den norske majoritetsbefolkningen hadde for samenes selvbylde, ikke minst for deres forhold til samisk identitet. Så tidlig som i 1917 hevdet Fokstad i sin artikkel i debattboka ”Fornorskningen i Finnmark” at ”Nordmænd kan saaledes bare opnaa at opfostre et fremmed folk til husvilde med kolde hjerter og manglende livssyn. Naar nationalfølelsen er borte, vil vi synke ned til et mindreværdig proletariat under de norske.” (Eriksen og Niemi 1981:273). Han brukte hyppig ord som nasjon og nasjonalfølelse, og han så framveksten av en nasjonalfølelse som ei viktig motvekt mot den selvforakten og mindreverdsfølelsen han altfor ofte mente å finne blant samene.

Norsk Aarbok fra 1923 hadde frigjøring og nasjonalisme som hovedtema. Fokstad var invitert av redaktøren, Torleiv Hannaas, til å skrive om ”samiske tankar og krav”. Hannaas var i 1918 blitt utnevnt til professor i vestlandske bygdemål ved Bergen museum og var en av de ytterst få som offentlig forsvarte samisk språk og kultur. Han argumenterte for at samenes våknende nasjonalfølelse og kamp for morsmålet særlig fortjente målbevegelsens støtte:

”Me veit noko um kva det vil segja å liva under måltvang. Nå reiser me oss og krev rett for vårt mål. Men då må me unna dei finske (samiske) brørne våre same retten. Lat oss hjelpe deim med å reisa ein finsk folkehøgskule. Lat oss hjelpe deim til å få bøker på sit eige mål. Og lat oss hjelpe unge finnar ut på skular. Folket treng sårt til førarar.” (Hannaas 1923:271.)

Fokstad innledet sin artikkel med å hevde at ”nasjonalkjensla hjå eit folk er teikn på at det held på å vakna, det held på å få sjæl. Ei sovorø rørsle kann hava to sidor. Den fyrste er striden for livet. Den andre er den um det å tru på at folket hev ei kulturuppgåva i livet.” Fokstad underbygger i artikkelen kravet om at folkeskolen skal bygges på samisk grunn, med å hevde at ”åndslivet må vera støypt i nasjonalform”. Han avslutter med en dyster spådom for samekulturens framtid dersom fornorskningspolitikken videreføres: ”Vil ein gløyma at samane er eit livande folk med ein merkeleg kultur, og berre driva på med å tyna målet

deira i skulane, so vil frukti av fornorskingsarbeidet verta liti. Og mismodet vil koma i staden, (...). Ja, slik gjeng det! Byrjar ein gale, so endar det gale. Resultatet kan ikkje verta annorleis. Samane vert aldri nordmenn. Men dei kan gå under.” (Fokstad 1923:273.)

Fokstad skriver i et brev til en dansk venn i 1949 at ”Det nasjonale betyr for meg i første rekke å frigjøre, frigjøre de indre krefter i oss samer, dette å kunne skape verdier, kulturverdier, å være med og yte bidrag til det felles hele”. Så føyer han til at ”den store del av det samiskfødte småbursjoasiet, hevder ganske høyrøstet at samene må snarest gå opp i det norske folket, bli ”nordmenn” og glømme sitt vesens egenart”. Fokstad er ikke i tvil om at det er ”mindreverds-kjensler som gjør sitt til at de ønsker å flykte fra seg sjøl.” Men han erkjente som vi ser, at mange samer ønsket å foreta det dramatiske kulturspranget fra samisk til norsk identitet. Ikke minst var et stigende antall samer innstilt på å gjøre hva som sto i deres makt for at i hvert fall barna deres skulle bli norske. Dette medførte at foreldrene ikke snakket samisk, men et, ofte ufullstendig, norsk med barna sine. Fokstad oppfattet dette først og fremst som et resultat av at det massive kulturelle presset fra den dominerende majoritetsbefolkningen bidro til at samene etter hvert overtok og gjorde majoritetens negative bilde av og syn på det samiske til sitt eget.

Fokstad tar i et brev til en yngre slektning opp et annet utslag av eller en bekreftelse på den samiske mindreverds- eller underlegenhetsfølelsen, nemlig at ”samiskfødte mannlige funksjonærer ved norske offentlige etater og intellektuelle gifter seg som oftest med norske kvinner, særlig når de er økonomisk ovenpå.” Han mener at årsaken til dette ”ømtålige problem” kanskje er ”den ubevisste nedvurdering av alt samisk, som også rammer kvinner av samisk avstamning, – den forakt som vi samer opplevde gjennom mange ætteledd har gjort sitt nedslag i sinnene våre og forgiftet oss, – at vi var av simplere opphav.” (Hætta 1999:82–83).

Denne komprimerte analysen viser på en overbevisende og innsiktsfull måte hvordan de interetniske relasjonene mellom samer og nordmenn gradvis har utviklet en erkjennelse hos samene av at de var nordmennene underlegne på alle områder. Da var det lett å konkludere med at den samene som skulle komme noen vei her i livet, måtte bli norsk.

Per Fokstads navn er først og fremst knyttet til hans konsekvente og vedvarende kamp mot fornorskningspolitikken, og for hans framsynte og godt underbygde utspill med sikte på å bevare og videreutvikle samisk språk og kultur. Samtidig ser vi at han var smertelig klar over at et langvarig kulturelt press førte til at mange samer ønsket å skjule eller distansere seg fra sine etniske røtter. Hans dystre spådom var at med fortsatt fornorskning ville samekulturen brytes ned. Det ville ”drepe folkesjelen” og rive dem opp fra røttene. Samene ville bli mottakelige for alle verdens kulturer – ikke bare kulturen til det ”folk som forsøker at drøpe deres nationalfølelse”. (Dahl 1970:10–11).

Hans framlegg til styrking av samekulturen bygde på alt annet enn urealistiske eller romantiske forestillinger om situasjonen for samene. Fokstad har i utvetydige ordelag skildret ubehaget og smerten det medfører å være same, og hvor nedbrytende og fremmedgjørende det virker.

”Vi er bunnfrosne. Vi føler oss som om vi skulle ha ligget i isen.. Vi får ikke være oss selv. Vi må spille, late som, bli falske. Vi er jøder i et fremmed land (...) vi er så få, vi kan ikke fortsette å leve som i dag. Vi er i ferd med å bli slukt, i ferd med å dø (...) Alltid når en kultur går til grunne, når den rives i stykker, da er det det personlige, det indre livet som først ødelegges.” (Ibid.:14.)

Til tross for at han fullt ut erkjente at samekulturen sto i fare for å bukke under, så valgte altså Fokstad å gå inn i rollen som helhjertet forsvarer av og forkjemper for samisk språk og kultur.

Fokstads skoleplaner

Det er nok gjennom de omfattende og detaljerte planene for en samisk skole som han lanserte på 1920-tallet at Fokstads ambisjoner for samisk kulturreising kommer klarest fram.

Han utviklet et program for et sammenhengende utdanningløp som strakte seg fra folkeskole til universitetsnivå. Hans viktigste innspill var den planen han sendte til den parlamentariske skolekommisjonen som virket i perioden 1922 til 1926. Av planens fire hovedavsnitt, folkeskolen, fortsettelsesskoler, ungdomsskoler og lærerskoler, skilte planen for folkeskolen seg klart fra de andre. Dette skyldtes at den presenterer en detaljert gjennomgang av innhold og progresjon i det enkelte fag for hvert klassetrinn. Klarere enn andre steder reflekteres

Fokstads pluralistiske kultursyn i denne planen. I den samiske folkeskolen skal undervisningsspråket være samisk, med unntak for norskfaget. Norskfaget fikk ikke innpass på timeplanen før i femte skoleår. Planen kategoriserte norsk som et fremmed språk, og la opp til at undervisninga i faget baserte seg på gjengse teorier om fremmedspråkopplæring.

I fag som historie, geografi, heimstadiære og forming utgjorde elevenes eget nærmiljø det sentrale utgangspunkt. Et viktig mål var å utvikle elevenes kunnskaper om, interesse for og respekt for sin samiske kulturarv og historie. Men planen pekte også ut over den samiske verden. Den hadde også plass til hovedtrekk i norges- og verdenshistoria og til ei innføring i hvordan det norske samfunnet var oppbygd og virket.

Fokstads plan forutsatte at hver grend fikk sitt eget skolehus. Internatskole burde bare være aktuelt i spesielle tilfeller, og da i første rekke som tilbud til flyttsamebarn. Men da måtte husmora være samisk. Dermed foreslo han i realiteten å reversere utbygginga av statsinternatene, som jo var blant de aller mest ressurskrevende og prestisjefylte statlige fornorskningstiltak.

Fokstads plan beskrev ikke en navlebeskuende skole der elevene ensidig skulle orienteres mot den lokale, samiske verden. Den pekte også utover mot det norske og internasjonale samfunnet. Planen minner derfor om de planer og ideer som fra 1970-tallet har vært lansert under vimpler som lokalbasert undervisning, samfunnsaktiv skole og lignende, og som langt på vei har fått gjennomslag i nye læreplaner for den norske grunnskolen.

Forslaget hans om at foreldre til barn i den samiske folkeskolen ikke skulle kunne velge om barna skulle få morsmålsundervisning på samisk eller ikke, ble svært omstridt. Han sa det ikke uttrykkelig selv, men det er grunn til å tro at Fokstad med dette ville forhindre at pedagogisk sett, utenforliggende hensyn skulle prege skolens språklige profil. Planens kritikere tok det som bevis på at heller ikke Fokstad trodde at samiske foreldre flest ønsket en samiskdominert skole.

Lærerne i den samiske folkeskolen måtte nødvendigvis være samer. Skulle de fylle jobben sin, måtte de beherske samisk som skriftspråk. Derfor måtte lærerskolen gjeninnføre samisk i fagkretsen. Han foreslo også å gjeninnføre den gamle friplassordninga på Tromsø lærerskole. Fokstad tok dessuten til orde for å lempe noe på opptakskravene til lærerskolen for samiske søkere, fordi det var vanskeligere for dem å uttrykke seg på norsk enn norske elever.

Fokstad gikk inn for en egen samisk ungdoms- eller fylkesskole i Finnmark. Denne mente han måtte drives etter de samme retningslinjer som hans folkeskolemodell. I påvente av denne nye institusjonen foreslo han å tilsette en samisk lærer ved hver av de to eksisterende fylkesskolene i fylket.

Samiske elever i middelskole og gymnas måtte, ifølge Fokstad, både få utvidet norskundervisning og tilbud om samiskundervisning. Ellers skulle undervisninga være lik for samiske og norske elever. Han mente at samiske elever ved disse skolene, i likhet med hva han foreslo for lærerutdanninga, måtte kunne avlegge sine avgangseksamener på samisk.

Fokstad fremmet alt i 1920 sitt første forslag på utdanningsområdet. Da tok han til orde for å etablere en egen samisk folkehøyskole. Fokstad var blitt kjent med skoleformen som elev ved Askov folkehøyskole i Danmark. I sin egen folkehøyskoleplan la han til grunn mange av de ideene som norsk og dansk folkehøyskolebevegelse var bygd på. Sentralt for Fokstad var det at samisk ungdom skulle få et voksested for samisk kultur. Det nasjonale, som var det samiske, og det religiøse som var læstadianismen, dannet pilarene i denne planen. Den samiske folkehøyskolen måtte selvsagt bygge på samisk språk og kultur.

Vurdert ut fra hans samtid lanserte altså Fokstad et skoleprogram som både var radikalt og revolusjonerende. Kanskje finner vi noe av forklaringa på hans dristige initiativ i avslutningen på hans artikkel i Norsk Aarbok fra 1923 der han jo skrev at ”Samane vert aldri nordmenn, men dei kan gå under.”

Reaksjoner på skoleplanene

Fokstad var selvsagt vel kjent med det dominerende minoritetspolitiske synet og må ha visst at det var usannsynlig at hans forslag til den parlamentariske skolekommisjonen skulle bli innfridd. Kommisjonen la da heller ikke opp til noen endring i gjeldende skoleordning for samene. Siktemålet var fortsatt assimilering. Samisk språk og kultur kunne i følge kommisjonen ikke bidra til noen kulturell vekst:

”Ser man nøkternt på forholdet, må man vel si at samene her i landet neppe har utsikt til å komme med i kulturlivet uten ved å tilegne sig den norske kultur (...) Man må aldri ha ute av sikte at kjennskap til samisk ikke åpner adgang til nogen åndskultur, som kan yde erstatning for hva barnet vilde tape ved å få et mer mangelfullt kjennskap til det norske sprog”(…) ”samene hadde ikke ut-

viklet kultur for bofasthet, bare til et nomadeliv som var på sterk retur”. Kommissjonen hadde ”heller ikke gjort erfaringer som skulde peke på at nogen annen samisk kultur overhodet lar sig oparbeide, forholdene ligger ikke således an; folkets hele egenart og begavelse peker ikke i den retning.” (Eriksen og Niemi 1981:259).

Reindriftingsinspektør, senere domprost i Tromsø, Kristian Nissen, uttalte seg slik om Fokstads skoleplan:

”En avstemning blant lappene selv vil visselig ikke gaa i favør av hans vidtgaende planer og ideer (...) Og det er vel i følelsen av noget saadant, at han blandt forutsetningerne for hans skoleplan nævner som punkt 4: ”Der maa ikke være anledning for samer å velge mellom norsk og samisk folkeskole.” En slik isolationspolitikk kan vi selvfølgelig, verken av hensyn til os selv eller av hensyn til lapperne, slaa ind paa.” (Ibid.)

Skoledirektør Brygfeld kommenterer forslaget fra 1924 om en samisk læreplan slik: ”Hans (Fokstads) fremtidsdrøm er, at når det lappiske folk får sin opplæring i skolen på sitt eget språk, vil det utvikle sig til et fremragende kulturfolk. Denne P. Fokstads skoleplan er i grunnen ikke noe annet enn noe gammelt oppkok fra Stockfleths tid(...)” (Ibid.) Brygfeld trudde heller ikke at flertallet av samene ønsket ei slik skoleordning som Fokstad foreslo. Han hevdet at de samiske lærerne han hadde drøftet denne planen med, hadde kalt den meningsløs.

Brygfelds reaksjon på Fokstads forslag om en samisk folkehøgskole var enda krassere:

”Kravet om å få opprettet en lappisk folkehøiskole er oprindelig ikke utgått fra lapperne i Finnmark, men fra nordmenn utenfor fylket med lite eller ingen kjendskap til forholdene i distriktet. De mener å kunne kultivere dette lille spredt beboende naturfolk og omdanne dem til kulturfolk på basis av eget språk”. Dette hadde Brygfeld ingen tru på:

”Lapperne har verken hatt evne eller vilje til å bruke sitt eget språk som skriftspråk (...) Det samiske folk hadde ingen evne til på egen hånd å heve sig op til et høiere kulturtrinn uten veien gjennom norsk språk og kultur (...) Det har altid vært skjebnens tilmålte del for et lite, veikt naturfolk, at det aldrig har kunnet stå sig mot det sterkere kulturfolk som det lever iblandt. Det har gått på samme måte med lapperne (...) De få individer som er igjen av den oprinnelige lappiske folkestamme er nu så degenereret at det er lite håp om nogen

forandring til det bedre for dem. De er håpløs og hører til Finnmarkens mest tilbakesatte og usleste befolkning og skaffer den største kontingent herfra til vore sindsykeasyler og åndssvakeskoler.” (Ibid:258.)

Brygfjeld som her og i flere andre sammenhenger dokumenterer en sterk uvilje mot det samiske, hadde vokst opp i et miljø i Nordland preget av sterke motsetninger mellom samer og nordmenn. Dette i tillegg til at han i en årrekke hadde vært lærer i ei fjordbygd i Vest-Finmark med et betydelig sjøsamisk befolkningsinnslag, har nok vært med på å utvikle hans ekstremt negative holdning til det samiske (Lind Meløy 1980).

Det er liten tvil om at Fokstads forslag om styrking av samisk i skolen utløste aggresjon og harde angrep på han. Den voldsomme reaksjonen gikk innpå han. Fokstad kom i flere intervjuer inn på hvor utstøtt han hadde følt seg.

”Da jeg agiterte blant samene, var det mange som vendte seg mot meg. De norske løy om meg for at jeg ikke skulle få støtte hos samene. Og jeg var ikke den som nølte med å si min mening. Traff jeg en embetsmann, snakket jeg rett ut. Avisene var mot meg. I hele Finnmark skjelte pressen meg ut. Skrev smedartikler og ville ha det til at jeg var en gal mann. Mange forsøkte å få meg bort fra stillingen som lærer her oppe. Det ble arrangert møter og sammenkomster, og folk kom med trusler mot meg. Jeg fikk beskjed om å reise på dagen(...)”. (Dahl 1970:11.)

Fokstad var ingen isolert person som sto helt uten støtte. Foran stortingsvalget i 1924 hadde Arbeiderpartiet i Finnmark et samisk særprogram som Fokstad utvilsomt har stått sentralt i utforminga av. Dette programmet er nemlig tydelig farget av hans skoleplan. Som tidligere vist trosset Tana skolestyre skolelederen da de i 1912 tilsatte han som nyutdannet lærer i en samiskdominert skolekrets. Fokstad kom etter hvert til å bekle svært mange offentlige verv i Tana. Han var jo blant annet skolestyreformann, ordfører og overformynder. Dessuten var han formann i Finnmark fylkesskolestyre. Fokstad var aktiv i Arbeiderpartiet og deltok på partiets landsmøter i mellomkrigstida. Særlig er det grunn til å merke seg at han hadde gode kontakter både på rikspolitisk nivå og i akademiske miljø. I den siste gruppa finner vi professor Gutorm Gjessing. Han skriver at Fokstad var en mann ”som på mange vis har vært langt forut for sin tid. Derfor har da og mange samer rekna han som en fusentast med ideer som ikke hørte heime i den samiske virkelighets verden.” (...) ”Fokstad

er blitt tullat igjen!” Gjessing føyer så til at ”en mannsalder eller meir seinere har nå en god del av ideene hans blitt realisert likevel.” (Gjessing 1973:13).

Fokstads tanker vinner gjenklang.

Norske myndigheter endret sin politikk overfor samene etter krigen. Ikke minst fikk det betydning at Samekomiteen, der Fokstad var med, ble nedsatt. Komiteens forslag vakte betydelig strid i Finnmark, også innad i Finnmark Arbeiderparti. Kirke- og undervisningsminister Helge Sivertsen, som kjente Fokstad godt, besøkte selv Finnmark for å drøfte stridsspørsmålene. Flere har trukket fram Fokstads evne til å få representanter for det rikspolitiske miljø i tale. Det har også vært hevdet at Fokstads situasjon i Finnmark kunne blitt svært problematisk om han ikke hadde fått så vidt klar støtte fra Sivertsen (opplyst av Nils Jernsletten).

Per Fokstad fikk oppleve at en rekke av hans forslag til samisk skole ble realisert. Men det var nok først i årene etter hans død i 1973 at samebevegelsen fikk sitt skikkelige gjennombrudd. Fokstad gjorde en banebrytende innsats for samisk språk- og kulturreising. Han opplevde også å få offentlig anerkjennelse for sin innsats. Da han fylte 70 år i 1960, fikk han stilling som statsstipendiat. Året etter overrakte statsråd Helge Sivertsen han Kongens fortjenestemedalje i gull under en tilstelning i Tana.

Det var neppe helt uproblematisk for Fokstad å erkjenne at hans kamp for samisk språk- og kulturreising møtte større interesse, forståelse og aksept blant rikspolitikere og intellektuelle i hovedstaden enn hos mange samer i Finnmark. Eksempelvis avviste kommunestyret i hans hjemkommune Tana i sin uttalelse til Samekomiteens innstilling fra 1959 de foreslåtte tiltak for å styrke samisk i skolen. Som 75-åring forklarer Fokstad slike reaksjoner med at ”Under den umenneskelige prosessen (assimilasjonen) har samefolket fått mange og nesten uhelbredelige merker etter alle de ydmykelser og den forakt vi har vært utsatt for gjennom lange tider”. Derfor ønsket mange å ta kulturspranget over til norsk identitet. Han var hele livet sterkt opptatt av, og ”opplevde som en personlig smerte, den ødeleggende og nedbrytende virkning den hensynsløse assimilasjons- og nasjonale utslettingspolitikken hadde på den enkelte same.” (Gustavsen 1977).

Per Fokstad er av folk som sto han nær, Nils Jernsletten, blitt beskrevet som en gjennomført intellektuell person. Fra samme hold er hans utholdenhet og aldri sviktende vilje til innbitt kamp for samiske interesser tross all motstand og

skepsis blitt forklart med en ubegrenset tro på og lojalitet til de ideene som han tilegnet seg og lot seg fange av i unge år.

Kapittel 12

Motstand mot fornorskninga på geistlig og akademisk, så vel som på læstadiansk hold

Innledning

Vi har vist flere eksempler på at skolens folk kritiserte kirka for unnfallenhet i fornorskningsarbeidet. Og selv om det var delte meninger innafor kirka, så fantes det utvilsomt prester som tok klart avstand fra den kompromissløse fornorskninga. Sognepresten i Kautokeino uttalte i tilknytning til lærerinstruksen fra 1880 at dersom kravet om å bruke norsk ble innfridd der, så ville han fraskrive seg ansvaret for denne ”Terrorisme”. Det var pålegget om å bruke norsk også i kristendomsundervisninga, som utløste de sterkeste reaksjonene. Kautokeinopresten mente at ”å gjøre norsk til undervisningsspråket i kristendomskunnskap ville margstjele menighetens alt svake kristenliv og kaste en brannfakkell inn i den. Det ville bli et slikt ramaskrik og en slik uvilje at jordbunnen straks ville være beredt for læstadianismens utsed.” (Dahl 1957:270–280).

Sognepresten i Nesseby slo i 1884 fast at misnøyen blant samene med fornorskningspolitikken var ”alminnelig”. Han rapporterte om opposisjon i alle kretser, og at det var umulig ”å overbevise samene om det nyttige ved fornorskingen.” Samme år tolket sognepresten i Tana stemninga blant samene der på denne måten: ”Vi har i grunnen ingen skole; barna kan ikke lære det som er viktigst for dem og oss når de i religionsundervisningen skal kjempe med et fremmed språk de aldri hører utenfor skolen.” (Ibid.:281.)

Det var fire teologer som engasjerte seg særlig sterkt i den offentlige debatten som kritikere av fornorskningspolitikken i skolen; forskeren og forfatteren Jens Andreas Friis, biskopene Johannes Skaar og Peter Wilhelm Bøckman og pastor Jens Otterbech. Også biskop Eivind Berggav kritiserte skolens fornorskningsarbeid. Men hans engasjement var nok primært politisk motivert. I tillegg tok den unge vitenskapsmannen Hans Vogt sterkt avstand fra fornorskningspolitikken.

Jens Andreas Friis (1821–1896)

Friis var prestesønn fra Sogndal i Sogn. Han tok eksamen i teologi i 1844. I studietida leste han samisk med Stockfleth. Og fra 1851 begynte han som lærer i samisk og kvensk for prester som skulle virke i samisk- og kvensktalende miljøer. Samme år ble han tilsatt midlertidig som dosent med særlig oppgave å gi ut samiske oversettelser. Ei fast stilling i samisk ved Universitetet var omstridt og av mange betraktet som en ”upassende videnskabelig Luxus”. I 1863 fikk han likevel et ekstraordinært lektorat, og i 1866 opprettet Stortinget et ekstraordinært professorat for han. I 1874 ble han utnevnt til ordinær professor i samisk og kvensk med oversettingsarbeid som hovedoppgave. I 1856 utga han ”Lappisk grammatikk”, hans utvilsomt viktigste bidrag på det språklige området. I 1887 kom ”Ordbog over det lappiske Sprog med latinsk og norsk forklaring” samt ”Oversigt over Sprogets Grammatik”.

I 1861–62 utarbeidet Friis etnografiske kart over Finmarken som ble revidert i 1888. Kartet begrenset seg ikke til å presentere rase- og språkforholdene, men gir også opplysninger om levesett og boforhold. I 1890 ga han ut et tilsvarende kart over Tromsø amt. Disse kartene var banebrytende arbeider og har i ettertid vært mye brukt som kilder. Friis hadde også en betydelig skjønnlitterær produksjon. Best kjent er hans novellepregete verk ”Fra Finmarken. Skildringer” fra 1881. Dette kom ut i en rekke nye opplag, men da med tittelen ”Lajla”.

Først og fremst var han en betydelig vitenskapsmann. Han spilte en sentral rolle som sakkyndig på en rekke forhold som gjaldt det nordlige Norge. Både gjennom sine bøker og et stort antall avisartikler bidro Friis til å spre kunnskap om og til å vekke interesse for samefolkets situasjon. Han vek ikke tilbake for å ta til motæle mot diskriminering av samene. Ved offentlig å rette søkelyset mot åpenbar diskriminering av den samiske minoritet, åpnet han i følge Lindkjølen for den debatten som siden i større eller mindre grad har pågått om det samiske språk og dets status, og om hevdivunne rettigheter til vidder, vann, elver o.a. I en nekrolog i Folkebladet 15. mai 1896 heter det bl.a.: ”Det var en stor Fortjeneste af ham, at han gennem Dagspressen stadig henledede Almenhedens Opmerksomhed paa de for os saa Faa bekjendte finmarkske Forhold og trofast talte Finmarkens Sag.”.

Det var en selvfølge for han at at prester og lærere som skulle arbeide blant samene, hadde gode samiskkunnskaper. Friis så dette som eneste mulighet for å nå fram med det kristne budskap. Symptomatisk nok het den første avis-

artikkelen fra hans hand, i Morgenbladet i 1848, ”Finnernes Religionsundervisning paa finsk” (Morgenbladet nr. 177, 1848).

Friis ble i si samtid oppfattet som en forsvarer av og talsmann for samenes språklige og kulturelle rettigheter og ble kritisert for å være prosamisk. Likevel finner vi også i hans forfatterskap tydelig påvirkning fra sosialdarwinismen. ”Lajla” er blitt filmatisert tre ganger, og den er oversatt til en rekke språk. Utdrag fra Lajla kom tidlig inn i folkeskolens lesebøker. Allerede i 1884 er den dramatiske skildringa i boka av ”Jaampa på Ski efter Ulven” tatt med i ”Læsebog i Modersmaalet” av B. Paus og H. Lassen. Og ei lesebok i morsmålet som rettet seg mot elever i ”middelskolens høiere klasser samt for (...) amts- og folkehøiskoler” (av Chr. Broch og M. Seip) gjengis ikke mindre enn fire kapitler fra Lajla, nemlig ”Den tomme vugge”, ”Jaampa på ski efter ulven”, ”Finnen og barnet” og ”Juleaften”. Mathilde Munch og Sven Svensen har i sitt verk ”Hjemme og Ute Lesebok”, med unntak av fortellinga om Jaampa, tatt med de samme fortellingene. Og siden var utdrag fra Lajla med i de fleste lesebøker for den norske skolen. ”Lajla har vært kanskje den viktigste ambassadør for samene i den store verden, slik Onkel Toms hytte har vært det for de amerikanske negrene” (Lindkjølen 1994:68). Flere generasjoner av nordmenn har fått sine grunnleggende inntrykk av samene preget av miljøet rundt Lajla på Finnmarksvidda. Tross hans i utgangspunktet positive holdning til samekulturen blir likevel nordmennene i hans forfatterskap som regel framstilt som et mer høytstående folk enn samene. Om Lajla, skriver han at ”den, der forstod sig noget på de forskjellige Folkeracers Ansigts-dannelse, vilde let se, at der var noget usedvanlig ved dette Barn, noget finere, noblere eller i det Hele grundforskjelligt fra et allmindeligt Finnebarn” (”Lajla” s. 96). Lajla hadde nemlig norske foreldre.

For å frigjøre seg fra fornedrelsen og underlegenheten i forhold til nordmenn og kvener, måtte samene i følge Friis smelte sammen med disse til en blandingsrase. I boka ”En sommer i Finmarken fra 1871 skrev han: ”Paa mine Reiser i Finmarken har det forekommet mig, at man finder den smukkeste, raskeste og livligste Befolkning der, hvor omtrentlig lige Blanding af alle tre Nationer er opstaaet. F.eks. i Skjervø, Lyngen og Alten. En blandet Race af Nordmænd, Finner (kvæner) og Lapper vil derfor maaske være den, der holder Klimaets Streng-hed bedst ud, og hvormed landet er bedst tjent, forudsat at dette Blandingsfolk taler norsk sprog og har norske Sympatier.” (s. 101.)

I den samme boka skriver han også, på side 13, at:

”Etterkommere af de blandede Ægteskaber mellom Finner og Lapper eller Finn-Lapper og Nordmænd ere let kjendelige paa sit langt bedre Udseende end de ægte Lapper. Man ser ikke sjelden baade høivoxne og smukke Folk af denne blandede Race. Det ellers eiendommelige, triste og forkuede Udtryk, der er almindeligt i de ægte Lappeansigter og er dem indpræget ved Aarhundreders ringeagtende Behandling af deres Overmænd, forsvinder for et bedre Udseende, ligesom ogsaa deres krybende og indsmigrende Væsen viger Pladsen for en større Frimodighed i Fræmtreden etterhvert som de baade behandles og føle sig som de 2 andre Nationers Ligemænd.”

I Friis' forfatterskap blir reindriftssamene framstilt som bærere av den ekte og opprinnelige samekulturen. Han betoner det eksotiske og spennende ved deres liv og virke og har kanskje skildret reindriftssamene på en vel romantisk måte. Friis beskriver derimot gjerne sjøsamene på en mindre fordelaktig måte og har nok bidratt til både å skape og vedlikeholde seiglivete myter om samefolket. Den dag i dag er det klare tendenser til å sette likhetstegn mellom samiskhet og reindrift.

Friis utviklet etter hvert en stadig mer negativ holdning til kvenene. Dette hadde sammenheng med at han tok ”den finske fare” på alvor. I boka ”Skildringer fra Finmarken” (1891), får vi vite at kvenene ”Hader os (norske) og vilde gjøre Oprør hvad Dag det skulde være, om de vovede det og derved kunde haabe at erobre Finmarken for Finland.” (Lindkjølen 1994:92).

”Kvænen er ofte haard og ubarmhjertig baade mod Mennesker og Dyr, verre end nogen Nordmand eller Fin. (...) Kvænen er ofte hevnjerrigere og langsintere end nogen Nordmand eller Fin.” (Ibid.:85.)

”(...) har du ikke lagt Mærke til, at her stadigt har været Trætte, Ufred, Slagsmaal og Søgmaal, siden Kvænerne begyndte at komme hid, ja, der er bleven begaaet Forbrydelser, som man aldri havde hørt om før. (...) ” Nordmænd og Finner kan leve i Fred sammen, men kommer Kvænen til, saa er det i Regelen forbi med gode Forhold. (...) De (kvenene) kommer hid og faar Land og Strand og behøver ikke længer at sulte og spise Barkebrød, som de ofte maa i sit Hjemland. Men tror du at de takker os derfor? (...) Jeg tror tvertimod at de i Grunden hader os. De modtager Velgjerninger og Goder, men nogen Taknemlighed derfor findes ikke hos mange af dem.” (Ibid.:86.)

I hans utrykte dagbok fra 1887 skriver Friis at ”Ved forhør lyver Kvænerne forfærdeligt, og er ikke bange for falsk Ed, da de Læstadianske Prædikanter give dem Syndsforladelse naar de bekjende sine Synder.” (Ibid.:94).

”De tre finske Studenter som i fjor var paa Bugønæs vare Opviglere, som ved Afskeden sagde til Finnerne; Glem ikke eders Fædreland. De talte om at man burde sende dit finske skolelærere. Agitatorer i fjor i Vadsø sagde til Finnerne at de ikke burde betale Presten, naar han ikke udførte Gudstjenesten paa Finsk. (...) Finnen har Bevidstheden om at have et Fædreland bag sin Ryg. Lappen har ingen.” (Ibid.)

”Kvænen var en af disse førlemmede, bensterke Individier af denne Nation, som man ikke sjelden træffer paa og som, engang ophidsede, ikke sky nogen Fare, ikke vige, ikke give tabt, førend de sætte Livet til eller seire (...) Kvænen er seig og udholdende som Staal, og kan være kaldblodig grusom, eller ubarmhjertig raa som en Ulv.” (Ibid.:107.) I boka ”En Sommer i Finmarken” fra 1871 hevder han at ”Aslak Hætta, der blev halshugget for Mord under de religiøse Vækkelser i Kautokeino i 1852, var derfor ingen Lap, men næsten ganske ren Finne.” (Ibid.:15).

Etter hvert som fornorskningspolitikken hardnet til mot slutten av 1800-tallet, skiller Friis i sitt forfatterskap stadig klarere mellom samer og kvener. Han forsvarte samene, og brukte altså avisartikler for å informere om samenes vanskelige situasjon og for å skaffe dem sympati i storsamfunnet. Men samtidig gikk han langt i å gi kvenene skylda for problemene i møtet mellom de tre stammene.

Friis la ikke skjul på sin sterke motstand mot de skjerpete fornorskningsskrav da han i 1887 skrev at ”der er et Misnøiens Skrig blant Kvæner og et Jammerraab blant Lapper paa Grund af Sprogtyranniet.” Overalt hvor han hadde vært rundt i Finnmark hørte han samstemmig klaging på den forserte fornorskninga i skolen. Friis hevdet også at mange lærere i fortrolige samtaler med han innrømmet at det var vanskelig å nå fram med det kristne budskap når undervisningsspråket skulle være norsk. Av frykt for sanksjoner viste mange lærere tilbakeholdenhet med å kritisere myndighetenes linje. Friis var klar over at også han ved å kritisere fornorskningspolitikken risikerte å få mindre støtte fra myndighetene. Det sier mye om hvor alvorlig han må ha vurdert situasjonen når han skrev at ”efter det Kjendskap jeg tidligere har havt og det Indtrykk jeg nu friskt og umiddelbart har faaet af Ældre og Yngre, kan jeg ikke

andet for Gud og min samvittighet end nedlægge en Protest imod den rigorøse Undervisningsmethode paa saagodt som udelukkende det norske Sprog blant finske og lappiske Børn i Skolerne, der nu er paabudt af Skoledirektøren, efterfulgt af Præsterne og slavisk, til dels mot bedre Indsigt og Overbevisning udført af Skolelærere og -Inder. Jeg maa engang for alle for Nutid og Fremtid, ske hvad ske vild, nedlægge saadan Protest.” (Dahl 1957:284).

Biskop Skaar (1828–1904)

Johannes Nilssøn Skaar var biskop i Tromsø stift fra 1885 til 1892. Han kom til å markere seg som en engasjert talsmann for og forsvarer av at minoritetene i nord skulle får kristendomsopplæring på sitt morsmål.

Etter en visitasreise til Finnmark i 1886 omtalte han måten samebarn i Nesseby leste i det norske Nytestamentet på nærmest som en karikatur. Han registrerte at ungene ikke klarte mer enn enstavellesord på et par bokstaver. Samtidig fant han at de leste mye bedre på samisk (Dahl 1957: 287).

Under en visitasreise i samme fylke to år senere, i 1888, fulgte han dampskipet ”Varanger” fra Vardø og innover Varangerfjorden. Han forteller at straks båten hadde gått fra Kiberg var ”Talesproget Kvænsk. Selv Skibets norske Besætning, Mænd fra Trøndelagen, talte Kvænsk.” Skaar slutter av dette at ”Fornorskningens Fremgang kan saaledes neppe være særdeles stor.” (Ibid:288).

På Bugøynes fant han at alle barna til tross for at noen av dem var norske, snakket kvensk. Biskopen syntes det var ”vondt at se hvor disse livlige Børn var blevne forkvaklede ved den uheldige Instruks. Hvor flydende var ikke deres Tunge i den indbyrdes Samtale, hvor stammende og stotrende i Undervisningstimen.” (Ibid.).

Biskop Skaar tok i utvetydige vendinger, og i full offentlighet, avstand fra den rådende fornorskningspolitikken. Han erklærte at; ” Som Kirkens Mand befatter jeg mig ikke med de for Kirken uvedkommende rent verdslige Fag. Det faar være Statens Representant Skoledirektøren, overladt at undersøge børnenes Kundskabstrin i slige Saker. Suum cuique.” (Ibid.:291).

Skaar hadde satt seg grundig inn i og utvilsomt blitt både påvirket og begeistret av Stockfleths skrifter. Han sørget til og med for å få utgitt en del av Stockfleths arbeider på nytt. Hans engasjement framgår også av at han gjerne kalte seg ”Finnernes Biskop.” Skaars kampsak som han sloss for uopphørlig,

formulerte han slik i skriv til Kirkedepartementet i 1888: ”Jeg skal ikke blive træt af at gjentage: Lad Finnerne faa Kristendomsundervisningen paa Finsk og lad saa Norsk være et Fag for sig selv, som alle Finnebørn, der have fornødne Evner dertil, ere forpligtede til at lære.” (Ibid.:293.)

I 1879 hadde Stortinget vedtatt at undervisninga i almueskolen så langt det var mulig skulle foregå på barnas eget talespråk (dialekt). Skaar fant det uakseptabelt at dette vedtaket ikke omfattet samiske og kvenske elever. Han påtalte det urimelige i at Stortinget samtidig som det bevilget penger til lese- og lærebøker på landsdmål, fjernet bøker med dobbelt tekst fra samebarna og erstattet dem med bøker som kun hadde norsk tekst. ”Det ser derfor saaledes ud, som om den Ret man hævder for Nordmandsbarnet, ikke skal komme Finnebarnet til Gode.” Han slår oppgitt fast at det virker som at ”kristendomsunderviningen skal for Finnebørnenes vedkommende lægges saa langt fra Hjertet, som det paa nogen Maade er muligt at faa den.” (Ibid.:292).

Biskopen fryktet for at resultatet dersom ”man nu vil drive Fornorskningsarbeidet med saadan Strenghed, at man ikke engang tillader finsk Kristendomsundervisning” ville bli, dersom en lyktes, ”en Flok forkrøblede Skabninger, eller, om det mislykkes, en Flok med harmfuld Hu mod Nordmændene til Grænsevagt for Norge. I begge Henseender bærer Arbeidet Præg af en kortsynt og trangsynt Politik.” (Ibid.).

I 1888 fikk Skaar stiftet Norsk Finnemisjon som skulle ”ha til oppgave ...

- a) å motarbeide en hardhendt og urtetterferdig fornorskning.
- b) å forkynne Guds ord for samene i de uoverkommelige distrikter.
- c) å motarbeide læstadianismen som en kirkens fiende
- d) å gi samene den hele bibel og andre religiøse skrifter på samisk” (Lye 1996:134–135).

Opprettelsen av Norsk Finnemisjon kom altså langt på vei som en reaksjon på statens fornorskningspolitikk. Skaar var til å begynne med negativt innstilt til læstadianismen. Det kommer klart til uttrykk i statuttene for Finnemisjonen. Men han endret sitt syn og uttrykte etter hvert ønske om samarbeid. Det er likevel vanskelig å danne seg noe klart og entydig bilde av Norsk Finnemisjons forhold til læstadianismen.

Biskop Skaar passet nøye på at de prestene som skulle til sogn der det krevdes kompetanse i kvensk eller samisk, tok sine språkstudier på alvor. Helst hadde

han nok sett at alle tok utdanninga ved Tromsø Seminar slik at han kunne holde et øye med dem. Det var nemlig også mulig å lese disse fagene på Universitetet (i Oslo). En av de nyutnevnte sogneprestene som leste kvensk ved Seminaret, valgte å prioritere et aktivt selskapsliv heller enn å satse seriøst på studiene. Biskopen ga ham denne påminnelsen: ”I Vadsø kan ikke en Gut faa Plads paa en Krambod med mindre han kan Kvænsk. Skulde det da ikke være endda mer fornødent, at Presten er dette Sprog mæktig?” (Dahl 1957:299.)

Skaar forsvarte og arbeidet uredt og aktivt for et minoritetspolitisk syn som hadde svært liten oppslutning hos norske myndigheter. I Stiftsdireksjonen sto han alene. Stiftsamtmannen og skoledirektøren tok avstand fra Skaars krav om at samiske barn skulle lære kristendomskunnskap på samisk og holdt strengt på instruksen fra 1880. De hevdet i tråd med den gjengse oppfatning, farget av sosialdarwinistisk tankegods, at det bare var gjennom å tilegne seg norsk språk og norsk kultur at samene kunne bli løftet opp fra det lave nivået de befant seg på, åndelig og materielt. Stiftsdireksjonens flertall slo følgelig fast at det ”er saaledes i den lappiske Nations egen interesse, at Skolen bør arbeide for at utbrede Kjendskap til norsk Sprog.” (Ibid.).

Mens Skaar viste til utbredt misnøye med instruksen også på foreldrehold, hevdet stiftsamtmannen og skoledirektøren at de hadde fått ”et bestemmt Indtryk af, at Kristendomsundervisningen i de lappiske Distrikter have baaret et ret tilfredsstillende Resultat.” (Ibid.). De aviste at det hadde noe med instruksen å gjøre at samene sto tilbake. Det skyldtes primært det lave kulturtrinnet de befant seg på.

Denne meningsforskjellen har mye til felles med striden mellom Aars og Stockfleth rundt 1850. Det den enkelte embetsmann mente å observere under påhøring og visitas syntes å være sterkt preget av hans grunnholdning. Mens skoledirektør Killengreen mente å se mange positive følger av fornorskingsarbeid under sin inspeksjonsreise i 1886, tegner altså Skaar i 1888 et nedslående bilde av instruksens virkninger. På tilsvarende vis hadde jo Stockfleth og Aars gitt svært sprikende beskrivelser av samenes ferdigheter i og holdninger til norsk.

Skolelovene for by og land som Stortinget vedtok i 1889, innebar at en almueskole styrt av kirka, ble erstattet av en folkeskole styrt av skolestyre og kommunestyre. Tilsetting av lærere, utarbeidelse av lokale læreplaner og valg av

lærebøker som tidligere hadde ligget under Stiftsdireksjonen, ble nå overlatt til de kommunale organene. Sognepresten var ikke lenger ex officio formann i skolestyret, bare ordinært medlem. De geistlige hadde ikke lenger noen instruksjonsmyndighet overfor lærere og skolestyre, og biskopen var ikke lenger ansettelsesmyndighet. Lærerne hadde på en helt annen måte enn før fått en faglig selvstendig rolle i forhold til kirka, selv om de fortsatt skulle legge fram attest fra sognepresten om ferdighet i kristendomsundervisning ved søknad om ny stilling.

Et svarbrev fra Skaar i 1891 til en same som klaget på at samisk ikke ble brukt i kristendomsundervisninga, tyder på at han erkjenner at det har skjedd ei forskyving av makt fra kirka til lokaldemokratiet. Her hevder nemlig biskopen at dersom samene virkelig ønsket kristendomsundervisning på samisk, så fikk de sørge for å få valgt medlemmer til skolestyret som delte dette synet og var i stand til å si sin mening.

Sammenlignet med hans tidligere iver etter å følge opp slike krav fra samisk hold overfor myndighetene, aner vi nok en viss resignasjon hos Skaar når han i det samme brevet hevder at dersom samene ikke gjør noe selv for å få ei bedre kristendomsundervisning, så kunne ikke han gjøre noe. Men verken samer eller kvener maktet i særlig grad å gjøre seg gjeldende i skolestyrene. Når disse styrene var dominert av norske medlemmer, som var svært restriktive til samisk og kvensk i skolen, så medførte faktisk skoleloven av 1889 en innskjerping av fornorskingspolitikken (ibid.).

Biskop Skaar var sikkert innforstått med at hans engasjerte kamp til forsvar for bruk av samisk i kristendomsopplæring kunne gjøre han upopulær i politiske kretser. I 1889 mottok han et brev fra en ”troverdige mann i Kristiania” der det hevdes at en ”høitstaaende Mand sagde, at Deres Arbeide og Kamp for Lapperne havde skadet Deres Sag paa høiere Steder og umuliggjort Deres Forflyttelse, da det var at arbeide Russerne i Hændene.” (Ibid.). Men hans kamp for samene hadde ikke skadet hans ”Sag” mer enn at han i 1892 ble utnevnt til biskop i Nidaros.

Biskop Bøckman (1851–1926)

Peter Wilhelm Kreydahl Bøckman overtok bispesetet i nord etter Skaar i 1893. Han videreførte sin forgjengers kamp for å få bruke samisk i skolens religionsundervisning. Han formulerte seg like kraftfullt og uredde som Skaar i sine

visitasberetninger og henvendelser til Kirkedepartementet. Bøckman var positiv til at samene lærte norsk, ”men det er endnu bedre og nyttigere, at de lærer kristendom, og jeg vil i kirkens navn protestere mod, at undervisningen i kristendomskundskap gjøres til et middel i fornorskingens tjeneste i stedet for at have sit eget selvstændige formaal” (Thorvaldsen 2004:76).

Bøckman hevdet at å drive fornorskning gjennom skolen alene var å løpe hodet mot veggen. Fornorskning forutsatte nemlig at samer gjennom næringsutøvelse og øvrig samfunnsdeltakelse ville finne mening i og nytte av å beherske norsk. Han hevdet at samene som følge av lærerinstruksen reagerte med bitterhet og uvilje både mot det norske språk og nordmennene. Han tvilte på at instruksene ville bidra til å fremme fornorskinga og ”de to folks sammenmelting til ett” (Dahl 1957:304).

Bøckman registrerte under visitas i Sør-Varanger høsten 1898 at kvensktalende læstadianske predikanter fra både Norge og Finland var de viktigste formidlere og fortolkere av det kristne budskapet. ”Jeg hadde selv, da jeg om aftenen kom til Neiden, anledning til at se hvorledes elven var sort av folk der strømmede til de læstadianske forsamlinger, der i de dage holdtes af en af deres store predikanter.” Han mente folket i dette området uten læstadianismen ville vært uten åndelig påvirkning. Og ”Trods skjævheder og navnlig stor eksklusivitet bærer dog læstadianismen ikke lidet baade aandelig makt og sundhed i sit skjød.” (Ibid.:305).

Bøckmann hadde forståelse for læstadianernes skepsis til kristendomsundervisning gitt på norsk som de kalte for død bokstavlærdom. Han hevdet at ”Folkeskolen staar i finnernes (og kvænernes) øine væsentlig som en fornorskninganstalt.” Han protesterte i kirkens navn mot at undervisningen i kristendom ”gjøres til et middel i fornorskningens tjeneste i stedet for at have sit eget selvstændige formål, at børnene ved at oplæres i den kristelige børnelærdom maa blive ved Kristus, liksom de ved daaben er indpodet i ham.” (Ibid:307).

Biskopen var likevel ikke en konsekvent mostander av fornorskningstanken i og for seg. Han så for seg at samfunnsutviklinga nesten som en naturnødvendighet ville føre til fornorskning og assimilasjon. En voksende norsk befolkning ville gradvis få så omfattende kontakt med samene at prosessen var uunngåelig. Den effektive fornorskinga ville skje i den daglige omgangen

mellom folkegruppene gjennom arbeidsliv og øvrig kontakt. Det var først når utviklingen var kommet så langt at skolen kunne utrette noe.

I et skriv til Kirkedepartementet i 1896 ba Bøckman om at instruksen fra 1880 ble moderert slik at kristendomsundervisning kunne gis på elevenes morsmål. Departementet reagerte ikke før V. A. Wexelsen ble kirkestatsråd ved regjeringsskiftet i 1898. Det året kom det nemlig en ny språkinstruks for lærerne i overgangsdistriktene, den såkalet ”Wexelsen-plakaten”. Men denne avvek ubetydelig fra 1880-instruksen. Det nye var at nå skulle Kirkedepartementet selv behandle søknader om dispensasjon fra normalbestemmelsene. For Bøckman var dette et nederlag. Og han innså at slaget var tapt. Den offisielle språkpolitikken hadde forkjørsrett.

Bøckmans reaksjon kom i form av en lengre artikkel i Morgenbladet, ”Finnernes sprog, Religionsundervisning og Norsk Finnemision”. Her tillot biskopen seg nok en gang å kritisere den rådende politikk i klare ordelag. Han minner på nytt om at når det gikk fram med fornorskninga, så skyldtes dette primært påvirkning fra tallmessig og kulturelt overlegne nordmenn. Han stilte seg fortsatt sterkt tvilende til effekten av fornorskningspolitikken. Han hevdet at samene så lenge hadde vært sett ned på av de norske at de hadde lært å forakte seg selv, og at de hadde alle de trekk som preger en undertrykt klasse. De kom som de minste av de små i samfunnet og ba om ”at deres Børn maa faa slippe det tunge Trællearbeide at lære sin Kristendom paa det norske Sprog og saa faa sig Guds Ord rakt paa sit eget Maal. Skal de maatte gaa bort uden at blive hørt?” (Thorvaldsen 2004:79).

I en ny stor artikkel året etter, i 1899, ”Kristendom og Kultur. Landsmaal og Finnemaal”, skriver Bøckman at det er bare ”nogle Tusinde smaa, fattige Mennesker, jeg søger at stræve og væрге for; men jeg faar si med Terje Viken: ”Det er nu alligevel mit”. Han aksepterte påstanden om at samisk aldri kunne bli noe kulturspråk. Kulturell vekst kunne bare skje ved assimilasjon, noe han anså som et gode for samene. Fortsatt tvangsforforskning ville bare styrke det hatet som århundrers forakt og undertrykkelse har skapt. Den eneste akseptable metoden var en langsom prosess preget av måtehold og hensynsfullhet der samene fikk beholde det som ”dybest rører Sjølelivet”, altså bruk av samisk språk i kirkelig relaterte forhold så lenge det var behov for det. Da kom de til sist til å godta og oppgi sitt eget språk også på dette området, fordi de gradvis ville tilegne seg en norsk identitet.” (Ibid.).

Fra 1898 bevilget Stortinget midler til en stilling som hjelpeprest med særlig oppgave å virke blant samer og kvener. Dette var noe Bøckman hadde ivret for, men det skulle vise seg at de som gikk inn i stillinga, til Bøckmans fortvilelse, framsto som engasjerte forsvarere av fornorskningspolitikken (Dahl 1957:308). Allerede i si årsmelding for 1901 hevdet den første av disse hjelpeprestene, H. J. Aandstad, at samene selv for lengst var gått trett av ”all denne tale om samenes rettigheter og lignende fraser.” Aandstad hadde registrert at den enkelte lærers iver og innsats i norskopplæringa hadde stor betydning. Han omtalte fornorskingsarbeidet om ”et aldeles merkværdigt kraftig middel til at lægge en smule energi ind i den veke finneungdom.” (Ibid.:309). Han avviste at fornorskingsarbeid var uforenlig med kirkas primæroppgave. Tvert om hevdet han at ”en mand, som i skolens tjeneste arbeider ivrig for norsk, gjør samtidig kirken den største tjeneste. Her gaar kirkens, skolens og de nationale interesser fuldstændig sammen”. Et godt fornorskingsarbeid ville, i følge Aandstad, rydde bort ikke bare de språklige hindringene, men også problemene skapt av samenes og kvænenes måte å være på. (Ibid.).

Også hans etterfølger, Hjalmar Vig, markerte seg som en varm forsvarer av fornorskninglinja. I si årsmelding for 1908 kritiserte han kirka for dens manglende støtte til skolens ”energiske og bevisste arbeide for norsken.” ”Kirken har indtatt en tvetydig eller rettere sagt en ensidig finskvennlig holdning. Man har gjort meget væsen av finnerne, deres sprog og ”kultur”. Vig kalte krav om forkynnelse og opplysning på samisk for lapperomantikk som tar sikte på ”at *forfinske* finnerne istenfor at fornorske dem.” Han hevder at det ikke minst er ”kirkens skyld” at denne lapperomantikken ” – den arv, som vi endnu maa bære paa fra Stockfleths, Friis’ s og biskop Skaars dage – har kunnet holde sig saapas i vor nøkterne tid.” (Ibid.). Han konkluderte med å påstå at kravet om å formidle Guds ord på morsmål, hadde gjort mer skade enn gagn i Finnmark.

Pastor Jens Otterbech (1868–1921)

Bøckmann skulle ikke bli den siste teologen som rettet kritikk mot den hardhendte fornorskninglinja. Pastor Jens Otterbech engasjerte seg sterkt til forsvar for samenes rettigheter som etnisk minoritet. Sammen med Johs. Hidle ga han i 1917 ut ei debattbok med tittelen ”Fornorskningen i Finmarken”. Her slo Otterbech fast at fornorskninga var blitt stadig hardere. ”Det arbeides etter

prøisisk mønster”, hevdet han. Blant bidragsyterne til boka finner vi både Anders Larsen og Per Fokstad. Fokstad hadde valgt ”Hvordan fornorskningen grep inn i mitt liv” som tittel på sitt bidrag.

Boka var et oppgjør med det Otterbech så som forsøk på å utrydde samekulturen. Han ville rette søkelyset mot samekulturens rikdom og egenart og mente det var helt forfeilet av myndighetene å nekte samene adgang til opplæring på sitt eget språk. I 1920 fikk han utgitt boka ”Kulturverdier hos Norges Finner”. Boka inneholdt artikler om samiske ordtak, rettsoppfatning blant samene, læstadianismen, det samiske språk, samisk husflid og samiske sagn. I bokas forord skriver Otterbech bl.a.:

”Intet folk er uten kultur, der er kun gradforskjell. Enkelte nord-mænd har været tilbøielige til at betegne finnene (samene) i Norge som kulturløse. Det er ukorrekt. Forholdsvis snart vil det gaa op for en reisende i det indre av Finmarken, at en finn (same) i sin søndagsdrakt med den rike, vel avbalancerede farvesammensætning, med de nette skindkanter og de finmønstrede belter og skobaand er en skjønhetsaabenbaring, ved siden av hvilken en norsk fisker i sin brungraa klumpede ensformighet falder helt igjennem.” (Otterbech1920: upaginert).

Otterbech forfektet et pluralistisk kultursyn som brøt med rådende oppfatninger i hans samtid. Og hans engasjement straffet seg. Da ny Tromsø-biskop skulle utnevnes i 1918, fikk han størst tilslutning lokalt, men p.g.a. hans kritikk av fornorskningspolitikken våget ikke regjeringa å utnevne han. Bispeutnevningen ble debattert av Stortinget i 1919, og da hevdet Finnmarksrepresentanten, lærer Ivarson, at med Otterbech som biskop ville fornorskingsarbeidet ha brutt sammen. Det kom også fram at skoledirektør Thomassen skulle ha truet med å gå av dersom Otterbech ble utnevnt (Eriksen og Niemi 1981:124). Egil Lien Thorvaldsen mener at det først og fremst skyldtes Otterbechs syn på forsvarspolitik, han var pasifist, at han ikke ble utnevnt til biskop (Thorvaldsen 1990:248).

Otterbechs oppgjør med skolens fornorskningspolitik ble sterkt kritisert fra skolehold. Vest-Finnmark lærerlag beklaget ”at den slags misvisende og usandfærdige paastande fremsettes, og maa udtale sin forundring over at en prest, en kirkens tjener gjør seg skyldig heri. Den eneste undskyldning for ham er den at han kan være vildledet av upaalitelige meddelere. Personlig kan hr. Otterbech, som nogen aar var prest i en enkelt finmarksbygd, men fraflyttet

den for ca 15 aar siden, intet ha erfaret om finmark-skolenes stilling i dag.” (Lind Meløy 1982:27).

Debatten etter utgivelsen av Otterbechs bøker viste at det også i hovedstads-miljøet var de som mente at samene burde få bevare sitt språk og sin kulturelle egenart. Skoledirektør Thomassen fant det derfor påkrevet å gå ut med et for-svar for den gjeldende minoritetspolitikken. Han understreket at fornorskninglinja hadde støtte fra det store flertall av befolkninga, også samene, og at den var hjemlet i skolelov, lærerinstrukser etc.

Læstadiansk opposisjon

Læstadianismen har sitt navn etter den svenske presten Lars Levi Læstadius. Han var født nær Arjeplog i 1800, hvor han vokste opp i trange kår. Tross fattigdom klarte både han og hans bror Petrus å gjennomføre teologisk ut-danning. Lars Levi Læstadius kom i 1826 som prest til Karesuando. Etter mye strid og grubling kom han fram til en avklart religiøs bekjennelse i 1844. Fra da av gikk han i gang med en forkynnelse som la spiren til den religiøse bevegelsen, læstadianismen, som skulle få stor utbredning og betydning, særlig på Nordkalotten. I sine prekener brukte han bilder og eksempler fra den virkeligheten som hans menighetsmedlemmer befant seg i. Hans budskap var direkte og lettfattelig. Han var en glødende forkynner som satte sinnene i bevegelse. På relativt kort tid utløste hans forkynnelse en religiøs vekking som raskt også spredde seg til Norge og Finland. I årene 1847 og 1848 hadde både Kautokeino, Lyngen og Ibestad hatt besøk av læstadianske predikanter. Kautokeino-opprøret i 1852 førte til en svekkelse av bevegelsen, særlig i Indre Finnmark. De som førte an i opprøret var utvilsomt påvirket av læstadianismen, men de var ”Hyrdene som for vill”, som forfatteren Andreas Markusson kalte si bok fra 1938 om opprøret. Norske teologer anført av Tromsøbiskopen D. B. Juell, la mye av ansvaret for tragedien i Kautokeino på Læstadius. Han tok på sin side sterkt avstand fra disse anklagene.

Samene var utvilsomt den tallmessig dominerende gruppe i den første tida, og betegnelsen ”Lappebevegelse” var vanlig. I Finnmark og Nord-Troms kom kvenene til å prege de læstadianske forsamlingene så sterkt på siste halvdel av 1800-tallet at bevegelsen gjerne ble omtalt som kventrua. Kvensk har også blitt trukket fram som læstadianismens hellige språk, *lingua sacra*. Sårene etter Kautokeino-tragedien trengte lang tid for å gro. Læstadianismen vant først inn-

pass i Karasjok rundt 1900-tallet. Noen ny læstadiansk vekkelse i Kautokeino kom det ikke før på 1920-tallet.

Gradvis, og særlig fra slutten av 1800-tallet, sluttet også mange nordmenn seg til læstadianismen. De læstadianske menighetenes etniske sammensetning synes å ha variert fra sted til sted. I Kvænangen var det samer og kvener som utgjorde den læstadianske forsamlinga i 1870- og 1880-åra. I Tysfjord er læstadianismen utelukkende samenes trosform.

For læstadianerne var materiell velstand lite verdt. Fattigfolket var Guds utvalgte, og samer og kvener var ofte blant de som hadde det trangest materielt i fleretniske miljøer. Dette læstadianske fattigdomsidealet var forankret i ei sterk vektlegging av Bibelens utsagn om at det er like vanskelig for en rik å komme til Himmelen som for en kamel å komme gjennom et nåløye. Følgelig tok læstadianerne avstand fra unyttige ting og gjenstander som blomsterpotter og gardiner, slips og parfyme. De stemplet overklassens opptatthet av økonomisk velstand som mammondyrking og avguderi. Slik snudde de, i følge Bjørklund, økonomisk fattigdom eller nøysomhet til noe positivt og verdifullt, når de så dette som et vilkår for åndelig rikdom (Bjørklund 1981).

Gjennom å stille krav om en nøysom livsførsel som vilkår for evig liv, mener Niemi at læstadianismen kan ha bidratt til at kvenene lettere avfant seg med ofte å ha en heller underlegen rolle i det norske samfunnet. På den måten kan læstadianismen ha dempet spenninger og motsetninger mellom folkegruppene i nord.

Alle krav som læstadianerne framsatte var uten unntak religiøst begrunnet. Her er bevegelsens absolutte avholdskrav et godt eksempel. Lars Levi Læstadius fordømte bruk av brennevin og ga i klare ordelag uttrykk for drukkenskapens forbannelser. Alkoholmisbruket var da også betydelig på Nordkalotten, kanskje særlig blant samene. Det synes å være bred enighet i dag om at læstadianismens bannlysning av alkohol fikk avgjørende betydning for at samekulturen overlevde. Men argumentene som Læstadius og hans etterfølgere brukte i krigen mot brennevinet, var hele tida religiøst forankret.

På samme måte var motstanden mot skoleverkets fornorskingspolitikk religiøst motivert. Protestene kom da lærebøkene i kristendomskunnskap med samisk og/eller kvensk tekst ble erstattet med norske bøker, og det ble forlangt at undervisninga skulle foregå på norsk. Den framtrepende læstadianerpredikanten Johan Peter Posti fra Alta protesterte mot at norsk erstattet kvensk

som undervisningsspråk i faget med å holde ungene borte fra skolen i kristendomstimene (Nielsen 1995:336). Og dette var langt fra noe enestående tilfelle.

Lite tyder på at den læstadianske bevegelsen representerte noen ”bevisst og villet protest mot fornorskning og økonomisk modernisering i sin alminnelighet.” (Drivenes 1994:221). En undersøkelse fra Ullsfjorden i Troms viser at det verken lå noen ”etnopolitisk protest” eller ønske om å bevare visse etniske verdier bak valget om å gå inn i den læstadianske forsamlinga (ibid.:214–221). Om det ikke var ”bevisst og villet”, så har læstadianismen likevel hatt stor betydning for både samisk og kvensk språk og kultur. Først og fremst fordi samisk og finsk ble brukt aktivt i forsamlingene, også da fornorskningspolitikken var på sitt mest intense.

Bevegelsen virket styrende inn på sosialt liv og samhandling blant sine tilhengere. De læstadianske forsamlingene virket i praksis ofte som både domstol, sosialkontor, nyhetsformidler og ikke minst som en viktig sosial arena. Menighetslivet preget menneskene i disse bygdene og påvirket deres veivalg, handlinger og oppfatninger av rett og galt. Menighetene utgjorde som regel sosialt homogene miljøer med et sterkt indre samhold.

I de læstadianske menighetene trengte ingen å skjule eller føle det mindreverdig at de var samer eller kvener. Forsamlinga var en arena der samisk og kvensk identitet kunne leves ut avskjermet fra fornorskningsspresset. Innafor denne menigheten var alle like verdifulle og velkomne uavhengig av etnisk tilhørighet.

Barn fra læstadianske miljøer opplevde nok en stor avstand mellom en skole dominert av norsk nasjonale verdier og et hjemmemiljø preget av læstadianismen. Skolen representerte det norske storsamfunnet. Lærerne utgjorde en del av et i hovedsak norsk lederskap som nesten uten unntak sto utenfor de læstadianske menighetene. Skolens folk sto dermed på siden av en dominerende folkelig bevegelse som rommet det store flertallet av samer og kvener.

For lærerne kunne det være vanskelig å forholde seg til læstadianernes ofte negative holdning til verdslig kunnskap. Læstadianske predikanter avviste nemlig ”den intellektuelle fornuft og skolens lærdom som overordnede verdier. Slik som undervisningen fungerte, kom man likevel til kort. Ingen kunne lese seg til Guds frelse, hevdet de omvendte. Livets sannhet fremkom ikke ved fornuftens gjerninger i skolestua, men ved åpenbaringer.” (Bjørklund 1985:16).

Det var vanlig at lærerne, særlig på landsbygda, gikk i bresjen for lags- og foreningsarbeid. De var gjerne stiftere og ledere av sangkor, ungdomslag og

skytterlag. Men dette forekom bare unntaksvis i fleretniske bygder. Til ”Norske Skulefolk” fra 1934 har bare én lærer fra Nord-Troms opplyst at han hadde lederverv i lags- og foreningsvirksomhet. Sør-Troms-lærerne var ifølge samme kilde i langt større grad engasjert i frilyndt ungdomsarbeid, avholdsbevegelsen og også i misjonsforeninger og annet kristent arbeid.

Noe av årsaken til denne påfallende forskjellen er trulig å finne i læstadianernes kritiske holdning til denne typen lags- og foreningsarbeid. De fryktet nemlig at dette kunne trekke folks oppmerksomhet bort fra menigheten og forkynnelsen. Vi vet at lærere som prøvde å få i gang både avholdslag, ungdomslag og sangkor måtte gi opp pga. manglende tilslutning. Nå betyr ikke dette at det ikke forekom ungdomslag og andre foreninger i Nord-Troms i mellomkrigsårene. På Alteidet i Kvænangen var det eksempelvis både skytterlag, ungdomslag, sangkor og sanitetsforening. Men de aller fleste som deltok var norske tilflyttere, de tilhørte, i følge Bjørklund, ”den norske kolonien på Alteidet” (Ibid.:186).

Nord-Tromsbefolkninga tar til motmæle mot nasjonalbevisste lærere

En artikkelserie i Morgenbladet om de nasjonale og kulturelle forhold i nord skrevet av journalist Arthur Rathe, kom ut i bokform i 1936 under tittelen ”Finsk fare for Finnmark”. Tross tittelen viet boka forholdene i Nord-Troms størst oppmerksomhet. Rathe advarte mot den sterke interesse kretser i Finland viste for sine finsktalende ”stammefrender” på norsk side av grensen. Han hevdet at det var en reell fare for at Finland ville prøve å utvide sitt territorium på bekostning av norsk land i Lyngenområdet. Rathe hevdet at finske vitenskapsmenn og predikanter som besøkte Norge, egentlig drev finskvennlig agitasjon blant kvenene for å få dem til å støtte krav om å bli innlemmet i Finland. Han kritiserte også de læstadianske menighetene både fordi de inviterte predikanter fra Finland og fordi de drev forkynnelse på finsk.

Ratches bok førte til en åpen konfrontasjon mellom talsmenn for læstadianismen og de etniske minoritetsgruppene på den ene side og nasjonalbevisste lærere i Lyngenområdet på den andre. De sistnevnte hadde vært Ratches viktigste lokale informanter og ble for øvrig behørig omtalt i boka.

Læstadianerne deltok sjelden i offentlig debatt. Men etter at boka til Rathe var utgitt, tok den læstadianske lederskikkelsen Elias Olsen fra Helgøy til motmæle.

Gjennom tre artikler i avisa "Tromsø" tilbakeviste han det han mente var urettmessige beskyldninger mot læstadianismen. Han skrev bl.a.:

"Når man har lest gjennom artikkelserien, får man det inntrykk at det har dannet seg et komplott av meningsberettigete som utgjør kilden for en vesentlig del av stoffet, og derfor så virker denne lyssky trafikk så meget mer avskyelig når den kommer for dagens lys." (Bladet "Tromsø" 4. april 1936.)

"Komplottet av meningsberettigede" var Ratches lokale informanter. Olsen avviste at læstadianismen ga holdepunkt for finskvennlige strømninger. Han hevdet tvert om at læstadiansk forkynnelse heller hadde vært en stimulans for norsk språk og kultur og begrunnet dette med å hevde at "alle predikanter i Nord-Troms behersker nu det norske sprog såvidt at de holder oppbyggelser utelukkende på det norske språk. De gangene jeg i de siste år har vært i Skibotn, har det aldri vært brukt annet enn norske salmer ved oppbyggelsene. En og annen kvinne kan i pausen ha sunget salmer på finsk. Men hvem skulle vel trodd at disse sangene skulle innebære en fare for Fedrelandet, hvis det ikke var kommet på prent i Oslo. ("Tromsø" 14. april 1936). Olsen avsluttet sitt oppgjør med "informantene" på denne måten: "Hvor vidt den måten hvorpå store bygdelag i Nord-Troms er gjort til gjenstand for det stygge blek-gule rasehat i Morgenbladet, vil styrke samarbeidet og påskynde løsninger av de oppgaver som står på dagsordenen både rikene og bygdene i mellom, det kan en hver gjøre seg opp en mening om." ("Tromsø" 18. april 1936.)

Sitatene viser at Olsen syntes å akseptere at det ville ha vært klanderverdig å benytte finsk i forkynnelsen. Så langt var fornorskningsstrevet kommet. Men først og fremst viser reaksjonene på Ratches bok hvor stor avstanden var mellom hans norsknasjonale informanter og folk flest i området. I herredsstyret i nordtromskommunen Storfjord hevdet en representant med finske røtter at: "Man kan ikke annet enn beklage det folket og de bygder som har slike folkeskolelærere som må oppkonstruere og bekrefte løgnhistorier om bygdens innvånere for derved å få æren som ypperlige informatorer." ("Tromsø" 28. august 1936).

Den læstadianske bevegelsen sto utafør de ivrige fornorskeres kontroll og innflytelse. Den virket fremmed og lukket for dem. Samtidig representerte den et reelt alternativ til den kultur og de normer som det var fornorskningspolitikkens mål å skape grobunn for. Dermed ble den radikale nasjonalismen, som ellers i landet var en brei folkelig bevegelse, i mange fleretniske bygder

nordpå primært målbåret av tilflyttete lærere og med en viss brodd mot den lokale kultur.

Biskop Eivind Berggrav (1884–1959)

Eivind Berggrav var tromsøbiskop fra 1929 til 1937. Han engasjerte seg sterkt i saker som angikk kirkas og storsamfunnets forhold til læstadianismen og til minoritetene i nord, og da særlig til kvenene. Berggravs første befatning med slike spørsmål var knyttet til det læstadianske bedehuset i Skibotn. Dette tilfredsstilte nemlig ikke kravene til å bli vigslet for kirkelige handlinger. Derfor måtte barn fra området som skulle døpes, bringes den lange veien til Lyngen kirke på Lyngseidet. Berggrav beregnet at dette ville medføre en utgift på 40 kroner som var mye penger for en fattig kvenfamilie på begynnelsen av 1930-tallet. Fra Finland var kvenene vante med at prestene forrettet dåpen i hjemmene. I Norge måtte dåp som var utført i hjemmene stadfestes i kirka for at den skulle bli innført i kirkeboka. Det var læstadianske predikanter som vanligvis døpte kvenbarna hjemme, men bare unntaksvis ble dåpen stadfestet i Lyngen kirke. Berggrav viste til at finske og svenske samefamilier som om somrene bodde i Skibotndalen, til sammenligning fikk besøk av prester fra sine hjemland som forrettet dåp i gamle eller telt og sørget for å få dåpen inn i kirkeboka. Og han spør hvorfor dette ”skulle (det) være så mye vanskeligere i Norge?” (Olstad 2002:79).

Læstadianerne i Skibotnområdet hadde søkt Kirkedepartementet om å få sitt bedehus omgjort til kirke. Men de fikk avslag, bl.a. fordi avstanden mellom benkeradene var for liten. Dette førte i følge Berggrav til at kvenene ”gik rent i baklås, blev tverre og opposisjonelle.” Han minner om ”at vi har med primitivt reagerende folketyper å gjøre, hvor det vi andre lettvent hever oss over, kan bli en ren casus belli (en krigsårsak). Og så tar den ene småtingen den andre, (...) og (de) kommer til det resultat at Norge er vrient og strengt, men Finland!, det er noe annet.” (Ibid.:79–80). Biskopen mente det foregikk en psykologisk drakamp mellom Norge og Finland i de kvenske bygdene. Med Skibotn som eksempel spurte han hvorfor vi skulle stille oss slik at kvenene ikke følte seg velkommen i vår norske kirke. Berggrav var sterkt medvirkende til at dette bedehuset kunne bli vigslet til kirke. Under denne kirkevigselen deltok det ikke bare norske prester med biskop Berggrav i spissen. Her talte også en finsk prest, Miethi og den sentrale læstadianske lederskikkelsen Erik Johnsen fra Kåfjord. Disse to talte begge på finsk med tolk. Avisa ”Tromsø” kunne slå fast

at ”så er da Skibotn kapell innviet og står der som den norske kirkens og den norske kulturs ytterste utpost på et sted hvor fremmed innflytelse i språk og folkekarakter er så sterk.” (23. juni 1931).

Berggrav kritiserte også skolens fornorskningsarbeid som han hevdet gikk for langt. ”Vi har latt lærernes forpliktelse til å bruke lappisk som hjelpespråk helt forfalle – ”fornorskning” har vært det eneste slagord. Nu kommer der barn til skolen, de forsår ikke et ord av læreren, og læreren forstår ikke et ord av hvad barna sier. Dette har jeg kontrollert. De få barn som kan begge språk, må være tolker mellom læreren og sine kamerater.” Berggrav mente at Sverige ”fører en meget klokere politikk. Også m.h.t. religionsundervisning på morsmålet.” Han ba regjeringa sørge for å dempe skoleverkets fornorskningsiver. Samtidig understreket biskopen at det særlig var samene han hadde i tankene og ”kun delvis kvenene.” For, skrev han; ”det som gir finnenes (kvenenes) agitasjon makt, er nettop vårt forhold overfor lappene, som er langt flere i tall og som vi har større forpliktelse mot. Bragte vi dette forhold inn i et nytt spor, så var dermed marginen og det vesentlige av markedet tatt vekk fra kvenagitasjonen.” (Olstad 2002: 81–82).

Berggrav hevdet å ha møtt ei svært positiv holdning til alt som var finsk i mange av grensebygdene. Denne stemninga mente han ”i visse fall kan utnyttes politisk av Finland.” Botemiddelet måtte være ”ei fredelig befestning av grensene med kirkebygging, kirketolkning og en revisjon av skolens fornorskningspolitikk.” Han anbefalte i 1932 i et brev til Kirkedepartementet en strategi basert på ”En stille imøtekommenhet hvor (...) interesser hos minoriteter kunne og burde tilgodesees uten at det derved opstod nogen slags risiko for den norske linje.” (Ibid.:26.).

Eriksen og Niemi (1982) skriver at Berggrav prøvde ”å tømre sammen en ny ideologi for minoritetspolitikken i nord, en ideologi der nok målet var det samme som før, men midlene mer moderate og mindre provoserende. De pedagogiske og taktiske hensyn synes å ha bestemt hans politikk.” (S. 26). De hevder videre at han, sammen med generalstabssjef Otto Ruge og fylkesmann Hans Gabrielsen i Finmark, utgjorde ”en overvåkingstroika i nordområdet.” Berggrav ba prestene rapportere om finsk og kvensk virksomhet som kunne virke mistenkelig, og han trakk ved hjelp av skoledirektør og fylkesmann lærere og politimestre inn i denne virksomheten. Overvåkinga hadde et særlig fokus på de læstadianske miljøene og på finske reisepredikanter. ”Den geskjeftige og innflytelsesrike biskop var videre en viktig informant for det ledene politiske

miljø i Oslo, blant annet for Kongen, Johan Ludwig Mowinckel og den militære ledelse. På denne måten ble biskopen en sentral mottaker av informasjon om kvensk og finsk virksomhet i nordområdet.” (Eriksen og Niemi 1982:27.)

Berggrav sto også bak den ”litterære aksjonen” som innebar at norske ukeblader ble utdelt gratis i kvenbygdene. Dette var nok ment som et mottrekk mot de mange finske ukebladene som ble distribuert gratis i kvenske miljøer. Totalt disponerte Berggrav 150 gratisabonnement av ”Allers”, ”Hjemmet” og ”Illustrert familieblad”, ”for fremme av norskheten”. Biskopen tok selv hand om fordelinga av disse abonnementene. Han sendte konfidensielle brev til de aktuelle prestene. Disse ba så utvalgte lærere om i full diskresjon å sette opp lister over mottakere. Biskopens rolle skulle holdes hemmelig, og mottakerne skulle ikke få vite hvor bladene kom fra. Målgruppe for bladene var ”den grensebefolkning i Nord- Norge som etter avstamning og miljø m.v. er tilbøyelig til heller å nytte finsk enn norsk sprog”. (Ibid.:27). Biskopen hadde stor tro på dette tiltaket. I et takkebrev til ukebladredaktørene som hadde bidratt med abonnementene, skrev han at ”Mine erfaringer går ut på at det er en nasjonal oppgave av rang De her er med å løse.” Og til generalstabsjefen, Ruge, beskrev han tiltaket som ”forbløffende effektivt”. (Ibid.).

Journalisten Arthur Ratche hadde på sin reportasjereise i Lyngen i 1935 intervjuet sogneprest Slyngstad og lærer Slinde. De tilhørte begge, sammen med bl.a styreren på Solhov, Leigland, kretsen av Berggravs fortrolige kontakter. Biskopen ga i en samtale med Ratche uttrykk for sterk misnøye med hans skriverier. Han mente Ratches beskrivelse av Finland og forholdene i grenseområdene var altfor negativ og unyansert og ba han om ikke å skrive noe mer. Biskopen ville nemlig ha minst mulig publisitet om disse spørsmålene.

Eivind Berggravs sterke engasjement overfor minoritetene i nord synes i langt større grad enn for hans forgjengere som Skaar og Bøckman, å ha vært politisk motivert. Han begrunnet sin kritikk av skolens strenge fornorskningsslinje først og fremst med at den kunne skape grobunn for en misnøye som kunne få kvenene til å se på Finland med større interesse. Han la stor vekt på å unngå offentlig oppmerksomhet rundt sitt minoritetspolitiske engasjement.

Hans Vogts (1903–1986) fundamentale kritikk av fornorskningsspolitikken

Eriksen og Niemi (1981, s. 269) trekker Hans Vogt fram som den eneste norske politiker og akademiker ”som rettet et reservasjonsløst og fundamentalt angrep mot fornorskningsspolitikken.” Det var særlig i boka ”Målstrid og klassekamp” fra 1932 at den da 29 år gamle språkforskeren, som i perioden 1964–69 var rektor ved Universitetet i Oslo, framførte kritikken. Han tok i klare ordelag avstand fra undertrykkinga av ikke bare samer, men også av kvener. Dette skilte han fra de teologene som hadde opponert, siden disse primært var opptatt av samene. Dessuten begrenset ikke Vogt seg til å kritisere språkpolitikken. Han anklaget også myndighetene for å drive økonomisk undertrykking, særlig av samene, og han karakteriserte fornorskningsspolitikken som ei målbevisst utrydding av samisk og kvensk språk. Han mente at den kulturelle undertrykkelsen som skoleverket sto for, kunne ”vera beinvegs fordummande og øydeleggjande for heile sinnslivet åt barnet.” (Ibid.:270).

Vogts engasjement sprang ikke ut fra noen form for kontakt eller samarbeid med samer eller kvener. Han underbygde sin kritikk med argumenter fra den europeiske kulturdebatt. Vogt la m.a.o. teoretiske betraktninger til grunn. Han var medlem av den radikale studentgruppa ”Mot Dag”, og der, men bare der, fikk han støtte for sitt syn. Hans Vogt sammenlignet den norske minoritetspolitikken med andre lands og hevdet at det var dobbeltmoral når alle ”i eit demokratisk samfund som det norske styggjest over den målundertrykking som serleg stormaktene driv mot sine forsvarsause minoritetar innan landegrensene sine.” (Ibid.:269.) I følge Vogt var den norske minoritetspolitikken hardere enn den tyskerne førte overfor dansker og polakker, og den tålte ikke sammenligning med den ”frilyndte politikken danskane fører på Grønland.” (Ibid.:268).

Den flengende kritikken gjorde at Kirkedepartementet ba skoledirektøren i Finnmark om en uttalelse. Ikke overraskende lot skoledirektør Brygfeld seg provosere kraftig av Vogts bok. Han avviste påstanden om en svært hard norsk minoritetspolitikk som ”et agitatorisk, uvederheftig slarv, som intet hadde med virkeligheten å gjøre.” (ibid.:270). Ellers forsvarte han myndighetenes politikk med kjente argumenter som at samene og kvenene selv ønsket å fornorsknes, og at de motsatte seg å gå tilbake til ”Stockfleth-ordningen”. For Stockfleths opplegg med undervisning i samisk språk og kultur hadde ført til tilbakegang. Brygfeld hadde som ung lærer møtt en grenseløs uvitenhet hos sine samiske

elever, og stanken fra dem gjorde det nesten umulig å kunne holde ut i skolestuene. Han var ikke i tvil om at fornorskningsarbeidet hadde gitt positive resultater. På samme måte som Johs. Reiersen hevder i boka si fra 1915, slår Brygfeld fast at dette har ført til at samer og kvener var blitt i stand til å kunne hevde seg i konkurranse med nordmennene om stillinger, politiske verv og i næringsutøvelse. Ei ny tid var dermed, slik skoledirektøren så det, kommet for minoritetene i nord.

I følge Eriksen og Niemi representerte Vogt et helt nytt kultursyn. Forsvarerne av fornorskningspolitikken hevdet at dette var veien til kulturell og materiell framgang for minoritetene i nord. Vogt inntok det stikk motsatte standpunkt og framholdt at denne politikken utgjorde et stort hinder for minoritetenes framgang. Mens fornorskerne gjerne pekte på rasemessige og kulturelle forskjeller som forklaring på at samisk og kvensk kultur sto svakt, så hevdet Vogt at dette skyldtes norsk undertrykking. ”Vogts synspunkter representerte således et moderne og gjennomgripende brudd med de vanlige etnosentriske holdninger hos norske politikere, administratorer og akademikere. Først etter krigen skulle slike tanker gradvis vinne større innpass i norsk minoritetspolitikk.” (Ibid.:270.)

Foreldremotstand mot fornorsking i skolen

En far fra Kvænangen – en kommune der det store flertallet av befolkninga besto av samer og kvener – sendte i 1887 et brev på samisk til Tromsøbispen der han lurte på om det var rett ”at vår skolelærer, Thomas Gustavsen, hardt med vold har tvunget våre barn til å slutte med å lese samisk og har tvunget dem til å lese norsk som de ikke forstår? Her er alltid barn som ikke forstår norsk, skjønt de er tvunget til å lese norsk. Det er rett nok også vårt forsett å lese norsk etter bok, men lærebøkene skulle de få lese på sitt eget morsmål. Hva nytter det å lese det språk som de ikke forstår, hverken barn eller foreldre. Det synes oss bedrøvelig at det i våres lærers munn ikke skal lyde et Guds ord på vårt eget språk, som om det ikke tilhørte oss. Thomas Gustavsen påstår rett nok at de kan norsk alle sammen, men det skulle nok sees, hvis det var en som besøkte samene hvor mange av dem som forsto norsk (...) og der er dessuten sagt at de barn som leser samisk ikke blir konfirmert.” (Bjørklund 1985:273).

Skolemyndighetene i Kvænangen hevdet i sin kommentar til brevet at både brevsriveren og hele hans hus ikke bare forsto norsk, men brukte det tilfreds-

stillende. ”Hans Klagemaal og Besværing ansees derfor aldeles ubegrundet.” (Ibid.)

Uten tvil var det, som allerede vist, kravet i lærerinstruksen fra 1880 om at kristendomsundervisninga skulle foregå på norsk som utløste de sterkeste reaksjonene. I den kvenskdominerte skolekretsen Sappen i Nordreisadalen følte ”kretsens fedre dette kravet som et slag i ansiktet. (...) Uviljen mot skolen og lærerne i almindelighet og mot skolestyret i særdeleshet økte, og hele kretsen kom i opprør.” (Hansen 1957:48).

Også presten A. Halvorsen skriver i ” Billeder av livet i Finnmarken” om den sterke misnøye blant samiske foreldre med at kristendomsundervisninga skulle gis på norsk og med norske lærebøker. Han skildrer et foreldremøte i en samiskdominert skolekrets der reaksjonene hadde vært særlig sterke. Sitt eget innlegg gjengir Halvorsen slik:

”Nu skal jeg fremstille denne sak for dere, saaledes som jeg ser den. Dere finner forstaar ikke norsk, ikke kan dere læse det, ikke skrive det og ikke tale det. Og dere ved hvorledes dere lider skade paa grund av det. Dere har selv saa ofte klaget over, at dere blir bedraget paa saa mange maater i handel og alslags affærer, fordi dere ikke forstår norsk. Dere vet, at derfor kan dere heller ikke komme med i herredsstyret, og nordmændene beslutter og ordner altsammen om skatter og avgifter og alt mulig, og dere finner kan ikke gjøre noget ved det. Nordmændene faar alle lønnede hverv, de blir domsmænd og jurymænd og forlikelseskommisærere osv., men dere finner kan ikke bli det – og hvorfor? Jo, bare fordi dere ikke kan norsk. Saaledes gaar det. Her sitter dere og faar ikke den agtelse og myndighet, som dere burde ha – bare fordi dere ikke kan norsk. Er det ikke saa? ” – Jo, det var sandt svarte de, altfor sandt. – ”Nuvel”, fortsatte jeg, ”dere ældre kommer heller ikke til at lære norsk, saa med dere blir det ikke annerledes; men vil dere da virkelig, at det skal bli saaledes for barnene deres ogsaa? Skal de ogsaa bli overset og tilsidesat og kanske forurettet, liksom dere er blit det?” – Nei, svarte de, nei, det vilde de ikke. – ”Ja, saa maa de lære norsk,” sa jeg.”

Så fortalte han dem hva han ville ha gjort om han var i deres sted:

”Jeg vilde været bedrøvet som dere, sørget som dere, og jeg vilde at mine barn skulde ha lært sit morsmaal, liksom dere vil det. Derfor vilde jeg lært dem at læse finsk, lært dem det i hjemmet. Men jeg vilde ogsaa absolut, at de skulde ha lært norsk, lært det saa godt, saa meget som mulig, for at de kunde bli like saa

gode som nordmændene, saa de kunde slippe at lide, som jeg hadde lidt av overlast og tap. Ja, saaledes vilde jeg tat det, og saaledes vil jeg hjertelig raa dere til at ta det ogsaa.” (Halvorsen 1911:53–54.)

Sogneprestens råd til de misfornøyde foreldrene er interessant i den forstand at han faktisk oppfordrer dem til å lære ungene sine samisk hjemme. Han har åpenbart ikke noen betenkeligheter med at ungene lærer to språk – samisk og norsk – samtidig. Dette avviker fra ei utbredt overbevisning om at slik ”to-språklighet” ville virke negativt inn på norskopplæringa. Denne oppfatninga bidro nemlig til at mange samiske og kvenske foreldre unnlot å snakke annet enn, et ofte ufullstendig, norsk med barna sine for å støtte deres norskopplæring.

Skolemannen og politikeren Rasmus Engstad fra Storfjord har skildret en virkningsfull foreldrereaksjon mot en lærer i hjembygda hans mens han var elev der tidlig på 30-tallet. Første skoledag om høsten fant læreren, en søring, skolestua tom. Hos pedellen fikk han ”beskjed om at han måtte kontakte kretsformannen. Og som i et glimt ser jeg han komme bortover Flaten for å snakke med far min. (...) Beskjeden var grei: Sist vår hade læreren kalt elevene for finnunger, og det ble av foreldrene oppfattet som et skjellsord. Foreldrene hadde derfor bestemt at barna skulle holdes heime inntil læreren hadde gått rundt i kretsen og bedt om unnskyldning. Han forsto alvoret. (...) I heim etter heim ba han om unnskyldning. (...) Han traska på sine bein og vassa over elver inntil han på seinettermiddagen nærmest snåva over dørstokken heime hos oss, våt og passelig forkommen. (...) Hvorfor en slik reaksjon fra en befolkning som i stor grad hadde sine røtter fra den samiske og kvenske del av befolkninga? Uttrykket ”finnunger” ble brukt som et skjellsord av folk som sto utafor denne befolkningsgruppen.” (Engstad 1989:104).

Skoleloven av 1936, og Alf og Margrethe Wiigs forslag i 1939 om samisk i skolen

Utover på 1930-tallet kan det virke som det aller meste av motstand mot skolens fornorskningsarbeid er borte. Dette går også fram av den nye loven for landsfolkeskolen som Stortinget vedtok i 1936. Forslaget var basert på arbeidet til den parlamentariske skolekommisjonen og inneholdt ingen vesentlige endringer når det gjaldt den plassen samisk og finsk fikk i skolen. Disse språkene skulle fortsatt kunne være hjelpespråk. Under den endelige behandlinga vedtok Stortinget enstemmig et forslag fra Arbeiderpartiet om helt

å sløyfe finsk som mulig hjelpespråk. Loven medførte dermed ei innskjerping av fornorskningspolitikken overfor kvenene uten at den ga noen innrømmelse til de samisktalende. Den strengere holdninga overfor kvenene var, uten at det kom fram i debatten, mest sannsynlig sikkerhetspolitisk motivert.

Tatt i betraktning denne breie tilslutninga til ei streng fornorskningsslinje, er det interessant å registrere at sognepresten i Karasjok, Alf Wiig, så sent som i 1939 (20. september) i et brev til statsråd Hjelmtveit sier at det ”er tungt å arbeide norsken inn i skolen. Vi har med barn å gjøre, som ganske natulig ikke skjønner hensikten med det, og det er vanskelig å finne kontakten mellom to så forskjellige språk og tankeverdener.” (Lind Meløy 1982:97). Sammen med brevet fulgte et notat fra hans kone, Margarethe Wiig, som skriver at ”Siden 1925 har undertegnede tenkt på en ABC for samebarn. Det utilfredsstillende ved de norske ABC-ene for disse barna blev det året drøftet på et lærermøte under en visitas. På grunnlag av de uttalelser som der kom frem, anmodet biskop Støren de tilstedeværende lærere om å komme med et utkast. Det blev imidlertid ikke noe av, men jeg har ikke kunnet slippe tanken, og mer og mer er det blitt klart for meg at en ABC skrevet ut fra disse barns miljø og med delvis anvendelse av deres eget språk ikke bare vil være ønskelig, men også nødvendig.” (Ibid.:97).

Et slikt initiativ i 1939, slik tidsånden da var, vitner om både ei sterk overbevisning og et betydelig mot. Margrethe Wiig fikk realisert forslaget om ei samisk ABC-bok, men det var etter andre verdenskrig.

Oppsummering

Blant markante teologer som talte samenes sak, inntar nok Stockfleth en svært sentral posisjon. Han var først og fremst misjonær og satte følgelig hensynet til det som gavnet forkynnelsen foran alt annet. Stockfleth satte utvilsomt dype spor etter seg og er blitt referert til av både tilhengere og motstandere til langt inn i det 20. århundrede. Hans glødende engasjement til forsvar for samisk språk, utdanning av samiske lærere osv., er ikke ensbetydende med at han sidestilte norsk og samisk språk og kultur. Han så det som ei forutsetning for at samene skulle heve seg kulturelt og nærme seg nordmennene at de måtte gå veien om eget språk. Dette kommer også fram i hans kontante avvising av forslag om egen lærerutdanning for samene. Å isolere samene på den måten ville nemlig hindre dem fra et hvert framskritt til kultur, hevdet han jo. Han kan derfor vanskelig tas til inntekt for et pluralistisk kultursyn. Hans motstand

mot den linja som hans hovedopponent Aars fikk gjennomslag for, var da også i første rekke religiøst motivert. Stockfleth utviste heller verken særlig respekt eller forståelse overfor samene da han i 1851 besøkte Kautokeino i et forsøk på å dempe den religiøse uroen der (som kulminerte i opprøret året etter). Den da aldrende presten som var godt kjent av de fleste, valgte bokstavelig talt å tukte de gjenstridige eller villfarne. Han gikk hardt fram og slo flere av dem med stokken sin når han ikke nådde fram med sine formaninger.

Også biskopene Skaar og Bøckman markerte seg i si samtid som uredde og varme forsvarere av forkynnelse og opplysning blant samene på samisk. Skaar hentet for øvrig både argumenter og inspirasjon fra Stockfleths skrifter og sørget for å få utgitt et utvalg av disse på nytt. Også for disse to var drivkraften primært hensynet til den kristne forkynnelsen. Det var som forsvarere av samers og kveners rett til kristendomsundervisning på sine morsmål de begge engasjerte seg. Derimot er det vanskelig å finne noen dokumentasjon på at de oppfattet samisk språk og kultur som verdifullt i seg selv.

Om de ikke var direkte avisende, så var de i hvert fall ambivalente til den religiøse bevegelsen som samer og kvener i stor grad sluttet opp om, nemlig læstadianismen. Når Skaar snakket om samene som ”mine Smaafinner” viser det sosialdarwinistisk påvirkning og ei heller paternalistisk holdning. Bøckman erkjente uten motforestillinger at samfunnsutviklinga ubønhørlig gikk i retning av at samer og kvener ville bli fornorsket. Dette mente han ville komme som et naturlig resultat av påvirkninga som fulgte av en stadig økende kontakt med norsktalende. Han betvilte derimot at skolens fornorskningsarbeid hadde noen særlig effekt og anså det for å være bortkastet.

På samme måte som for Skaar og Bøckman var det hensynet til kristendomsundervisninga som mer enn noe annet engasjerte J. A. Friis. Hans kraftsats om ”Misnøiens Skriig blant Kvænerne og om Jammerraab blant Finnerne paa Grund av Sprogtyranniet” var rettet mot bestemmelsen om å bruke norsk i kristendomsfaget. I likhet med de to biskopene vek heller ikke han tilbake for i klare ordelag å ta åpent avstand fra den offisielle fornorskningspolitikken selv om det ikke var risikofritt for han. Det ”overordnede, styrende målet for Friis var hensynet til religions-undervisningen og forkynnelsen..” (Hansen 1994:103). Derfor var han heller ikke opptatt av å forsvare bruk av samisk i de tilfellene der samer ikke hadde problemer med å tilegne seg det religiøse innholdet på norsk. Da mente han at ”Undervisning eller Bøger paa Finsk for disses vedkommende vilde være overflødig.” (Ibid.).

Friis la utvilsomt ned et stort og viktig arbeid for å utbre kjennskap til og interesse for minoritetene i nord. Men i hans omfattende skriftlige produksjon er det vanskelig å påvise noe egentlig forsvar for verdier i samisk og kvensk språk og kultur. Det avtegner seg et mønster i hans bøker og artikler der nordmennene i tråd med tidsånden framstilles som den overlegne rasen i forhold til samer og kvener. Ja, til og med Lajla viste seg jo å være norsk når det kom til stykket. Friis hadde riktignok positive forventninger til en blandingsrase ”hvor omtrentlig lige blanding af alle tre nationer er opstaaet”. En slik blandingsrase, mente han, tålte de strenge klimatiske forholdene best. Men han forutsatte jo at ”dette blandingsfolk taler norsk og har norske sympatier”. Redninga for samer og kvener var, i følge Friis, å smelte sammen med nordmennene til en blandingsrase. Vi har også vist at Friis etter hvert begynte å omtale kvenene i kritiske og negative vendinger og tilskrive dem svært dårlige rasemessige egenskaper. Han avdekker i sitt forfatterskap tydelig påvirkning fra sosialdarwinismen.

Biskop Berggrav sto på mange måter i ei særstilling. Når han gikk inn for at skolen skulle dempe den kompromissløse fornorskningsslinja, var det i første rekke politisk motivert. For Berggrav var både skolen og kirka viktige redskaper i arbeidet for å utvikle positive holdninger til Norge blant kvenene.

Læstadianismen kom nok reelt til å gi kvensk og samisk språk og kultur et viktig vern mot fornorskningstrykket. Hovedsaken for bevegelsen var å nå fram med forkynnelsen, uavhengig av om det skjedde på norsk, samisk eller kvensk. Når samer og kvener sluttet tallrikt opp om læstadianismen, så ble disse språkene brukt i de læstadianske forsamlingene. Men trosretninga som sådan har ikke stått fram som en forsvarer av samisk og kvensk språk og kultur. Læstadianske forsamlinger har flere steder tvert i mot tatt avstand fra organisert samepolitisk arbeid.

Også læstadianernes protest mot fornorskningspolitikken var religiøst motivert. De forlangte at skolens kristendomsundervisning måtte legges opp slik at den ble forstått av samiske og kvenske elever. Og da måtte den foregå på deres morsmål. Det finns tallrike beretninger om sterkt foreldreengasjement blant læstadianerne bak dette kravet. Utvilsomt var det dette aspektet ved skolens fornorskingsarbeid som også skapte de største problemene for lærerne og stilte dem overfor nærmest uløselige dilemma.

De samiske lærerne som opponerte mot fornorskningspolitikken, satte også kravet om undervisning på samisk i kristendomskunnskap høyt. I tillegg argumenterer allerede Anders Larsen og Isak Saba for at samene hadde livets rett som folkestamme. De trakk også fram mange eksempler på verdifulle sider ved samekulturen. Som stortingsmann fremmet Saba kritikk av fornorskningspolitikken som gikk atskillig lengre enn til å kreve kristendomsundervisning på samisk. Larsen og Saba representerte derfor til en viss grad et pluralistisk kultursyn. Men det var Tanalæreren Per Fokstad som på 1920- tallet med sine skoleplaner sto for en gjennomført og konsekvent pluralisme når han tok til orde for en samisk skole basert på samisk språk og kultur for samiske elever sidestilt med norsk skole for norske elever.

Også Otterbech og Vogt baserte sine oppgjør med fornorskningspolitikken på et tilsvarende grunnlag. Vogt skilte seg fra de andre ved at han stilte samer og kvener likt og hevdet at kvenene hadde samme rett til å bevare sitt språk og kultur som samene. De andre, og da særlig Friis, hevdet at siden kvenene var kommet til Norge av egen vilje, hadde de ikke krav på offentlig bistand til å holde sitt språk og sin kultur i hevd.

De fleste lærerne i overgangsdistriktene var utdannet ved Tromsø Seminar (fra 1902 lærerskole). Skolen var gjennom friplassordninga tillagt en viktig oppgave i skoleverkets fornorskingsarbeid. Den relative andelen av samer som fikk plass på Seminaret, gikk stadig tilbake. Noen ganske få kom seg gjennom nåløyet, også med innskjerpete opptakskrav. Det er hevet over tvil at den samiske opposisjon mot og kritikk av fornorskningspolitikken i første rekke ble målbåret av samiske lærere utdannet ved Tromsø Seminar. Med tanke på hvor mye ”bry” noen av disse samiske lærerne skapte for fornorskingsarbeidet, var det kanskje, sett i et fornorskningsspektiv, en fordel at regelverket forhindret noen stor tilstrømning av samer til Seminaret. Det sier mye om institusjonens rolle at både de mest profilerte motstandere av og de varmeste tilhengere av fornorskningsslinja var utdannet der.

Kapittel 13

Samfunnsendringer og samisk identitetsforvaltning

Innledning

Mange sjøsamiske bygder i Finnmark og Nord-Troms, der overgangen til norsk identitet fant sted i betydelig omfang fra tidlig i det 20. århundre og framover, hadde tradisjonelt vært økonomisk og sosialt selvberende og i liten grad avhengig av storsamfunnet. Disse samfunnene hadde utviklet ei næringstilpasning basert på naturalhushold og byttemark. I dette kapitlet drøftes følgene ny teknologi og større offentlig engasjement hadde for samiske miljø og samisk identitet.

Teknologiske nyvinninger og økt lokalpolitisk aktivitet

Utover på 1900-tallet fant det sted en betydelig vekst innen offentlig virksomhet. På kommunikasjonssektoren foregikk utbygging av veier, oppretting av nye båt- og etter hvert fergesamband, av telenett og av posttjeneste. Samtidig fikk de lokale forvaltningsorganer større betydning. Herredsstyrene skulle uttale seg om og delvis fatte beslutninger om veiprojekter, lokalbåtenes anløpssteder, lokal organisering av post- og teletjeneste osv.

Det skjedde også en betydelig vekst i kredittvesenet gjennom etableringa av sparebanker i de fleste kommuner. De lokale bankstyrene avgjorde hvem som skulle få ta opp lån til å finansiere f.eks. innkjøp av motor til fiskebåten. Den teknologiske utvikling innebar også motorisering av fiskeflåten og omfattende modernisering av jordbruket der agronomer reiste rundt i bygdene for å veilede og orientere om nye og mer effektive driftsmåter.

Storsamfunnet gjorde sitt inntog i disse bygdene og dro dem inn i en norsk administrasjon og økonomi. Deltakelse og innflytelse der stilte krav til norskerdigheter. Henvendelser til kommunale kontorer, banker og ofte også forretninger måtte skje på norsk. Møtene i skole-, kommune- og bankstyrene foregikk selvsagt på dette språket. Når de norske samfunnsinstitusjonene begynte å gripe mer direkte inn i sjøsamebygdens liv og virke, kom også ulempene med ikke å beherske norsk klarere fram.

Pomorhandelen opphører

Pomorhandelen som innebar at fisk og fiskeprodukter ble byttet mot melvarer fra Russland som skip derfra brakte med seg til norskekysten, opphørte helt i 1917. Dette varebyttet var en viktig del av den sjøsamiske økonomien. Når den tok slutt, kom det derfor til å ramme disse samfunnene ekstra sterkt. Så parallelt med ekspansjonen i norsk forvaltning og næringsaktivitet, som tvang sjøsamene til å forholde seg mer til det norske samfunnet, ble den tradisjonelle sjøsamiske økonomi og næringstilpasning sterkt svekket.

Mange sjøsamebygder opplevde derfor i mellomkrigstida nød og fattigdom. Dermed ble det også vanlig å koble samiskhet med armod. Sjøsamene ble hengende etter, og samiskhet ble sett på som årsak til fattigdom. Folk var fattige fordi de var samer. Da var det lett å trekke den slutning at for å oppnå materiell trygghet, måtte en bli norsk. Presset på sjøsamene, språklig og kulturelt, ble sterkere enn på reindriftssamene siden de levde tettere innpå og hadde mer kontakt med og var mer avhengige av nordmennene.

Sjøsamenes gammer ble forbundet med fattigdom og urenslighet, mens reindriftssamens telt ble forbundet med det frie, eksotiske nomadelivet. Slike forhold bidro til at store deler av den sjøsamiske befolkning etter hvert skjulte sin etniske tilhørighet og heller prøvde å framstå som norske.

Norsk borte og samisk hjemme

Om komagene ble begravd og kofta lagt bort, så var ikke dette ensbetydende med at en fullstendig assimilering hadde funnet sted. Antropologiske studier i sjøsamiske bygder på 1950-tallet har vist at mange beholdt en skjult eller privat samisk identitet lenge etter at de sluttet å framstå offentlig som samer. Å gå over fra samisk til norsk identitet, er ikke noe en gjør fra den ene dagen til den neste. Lenge etter at mange sjøsamebygder utad framsto som norske, så fortsatte folk å snakke samisk seg imellom i det sosialantropologen Harald Eidheim gir betegnelsen en lukket samisk sfære. Samisk ble kun brukt når det bare var samer til stede. Dukket en norsk opp, dreide de nærmest automatisk over til norsk. I den åpne norsk–samiske sfære snakket samene norsk også med hverandre. Utad prøvde de å skjule samiske kjenntegn best mulig. Likevel ble de av sine norske naboer tilskrevet samisk identitet og omtalt som samer (Eidheim 1971).

Bygdene de bodde i, ble sett på som samiske. Beboerne skilte seg fra den øvrige befolkninga bl.a. ved at deres måte å snakke norsk på var sterkt farget av samisk. Om de samme menneskene som kunne bli gjort til latter p.g.a. sin måte å snakke norsk på, hadde snakket samisk i den åpne interetniske sfæren, ville nok det av mange norske ha blitt oppfattet som både provoserende og uhøflig. Satt på spissen hadde de valget mellom pest og kolera.

Å kaste vrak på eller bevisst prøve å skjule sin etniske tilhørighet, vil lett utvikle både skyldfølelse og angst. Å leve med en dobbel identitet, samisk privat og norsk utad, er heller ikke uproblematisk. Å akseptere eller erkjenne at en tilhører ei folkegruppe som blir tilskrevet så dårlige egenskaper at en av den grunn finner det mest hensiktsmessig å prøve å ikke seg en annen etnisk identitet, gir neppe det beste utgangspunktet for å utvikle et positivt selvbilde.

Møtet mellom ulike etniske grupper i fleretniske samfunn kunne også gi seg temmelig groteske utslag. To ungjenter fra ei sjøsamisk bygd hadde en sommer omkring 1930 rakerjobb i ei norsk-kvensk nabobygd. Ungdommene på gården der de jobbet, gjorde det til en sport å prøve å lure jentene til å snakke samisk. Men de to var meget dyktige til å skjule sitt morsmål. De andre ville likevel ikke gi seg og bestemte seg som en siste utveg for å skremme dem til å snakke samisk. Under overfarten til en holme rugges de så kraftig på båten at den nesten gikk rundt. De lyktes nok i å skremme jentene, men derimot ikke i å få dem til å snakke samisk. Dermed kunne de to reise hjem etter endt slåttejobb uten å ha avslørt at de snakket samisk, til tross for at alle visste at det var deres morsmål. For disse jentene ville det vært like galt hva de hadde gjort. Hadde de snakket samisk, så ville de ha bekreftet noe som de andre så på som mindreverdige. Ved å skjule det, måtte de bære omkostninga ved å undersøke eller benekte en så vesentlig del av seg selv – sin identitet – som sitt morsmål.

Fornorskning – en prosess over tre generasjoner

I et studium av identitetsskifte i en sjøsamisk familie framstiller Asle Høgmo overgangen fra samisk til norsk identitet som en prosess over tre generasjoner. Det begynner med at besteforeldregenerasjonen prøver å hindre foreldregenerasjonen i å lære samisk, både ut fra ei overbevisning om at det ville gjøre det vanskeligere å lære norsk og ut fra alle negative erfaringer med å være samer. Barna – tredjegenasjonen – ble født under og like etter annen verdenskrig. De vokste opp i et hjemmemiljø der foreldrene lyktes i å holde

nesten alle samiske kjennetegn skjult for dem. Foreldrene snakket heller ikke samisk seg i mellom, i hvert fall ikke i ungenes påhør.

Som et resultat av gjenreisninga etter krigen og strukturelle endringer i fiskerinæringa flyttet mange av disse familiene til et større fiskevær som også er kommunesentrum. De fleste andre familiene på stedet hadde samme etniske bakgrunn. Likevel var fornorskninga nå kommet så langt at ungene aldri omtalte hverandre som samer.

”De lekte i en barneverden som nok talte mange med samme etniske bakgrunn. I denne barneverden var det paradoksalt nok utenkelig å ha samisk tilhørighet. (...) Deres identitet slik den var kodet inn i deres språkverden, var norsk. Utover skjellsordstadiet ble tanker om å være samisk ikke formulert.” (Høgmo 1986:395–416.)

De sterkeste påminnelser om samiske røtter ga besteforeldregenerasjonen. Når Per, som Høgmo kaller ”hovedpersonen”, besøkte besteforeldrene som bodde i ei mindre bygd et stykke unna kommunesenteret, hørte han folk snakke samisk. Og de gikk i samiske klær som skaller, komager og kofter. Det var uproblematisk for Per å forholde seg til dette så lenge han var på besøk hos dem. Verre var det når han kom hjem igjen. For der opplevde han det som knyttet han til samisk som noe mindreverdig og skamfullt.

Når bestemora kom på besøk med rutebåten i følge med sambygdingen, gikk praten på samisk like mye som på norsk. Om Per var på kaia, fant han det både pinlig og ubehagelig at andre unger på denne måten kunne oppdage hans tilknytning til samisk. Bestemora registrerte og kunne kommentere hans avventende opptreden ved å bemerke at han kanskje ikke syntes hun var fin nok. Dette illustrerer noe av konflikten som også tredje generasjon i et fornorskingsforløp må leve med. Per opplevde skam ved at han svek si bestemor.

”Han er en sviker. Dette gir han dårlig samvittighet overfor bestemora. Dette er prisen Per må betale for sin fornorskede identitet. Å være en person med aner som omgivelsene stempler som mindreverdig, kan en leve med. Det kan til og med i moden alder være en resurs. Men med rette å være stemplet som en moralsk mindreverdig person, er et stigma som det er vanskelig å forvalte.” (Ibid.: 408–409.)

Høgmo mener at den fornorskede tredjegerasjonen verken er samisk eller norsk:

”Som etnisk gruppe er det utenkelig å oppfatte seg som samisk. Men norske er de heller ikke, for deres fortid, deres slekt og dennes artikkelisering viser det på ulikt vis. De framstår dermed etnisk som det tredje alternativ som verken passer inn i folkelig etnisk praksis eller folkelig etnisk teori.” (Ibid.:409.)

På det personlige plan har nok et slikt etnisk identitetsskifte for mange vært ei påkjenning. Den dag i dag er det nok de som finner det vanskelig å forholde seg til samiske røtter.

Ethvert forsøk på å kategorisere menneskelig atferd vil gi et forenklet og unyansert bilde av virkeligheten. Likevel kan det være hensiktsmessig å fordele måter å forholde seg til en samisk arv på i de fire følgende kategorier:

1. Unngå å bli konfrontert med sin samiske bakgrunn ved å slå seg ned langt fra hjemtraktene.
2. Vende seg mot det samiske som en reaksjon og for å markere distanse til sin bakgrunn. En systematisk fornektning av samisk tilknytning. Dette er sannsynligvis forklaringen på den intoleransen overfor samisk en møter i byer og fiskevær langs Finnmarkskysten. ”Gjennom å tilkjenne et sterkt samehat, maskerer en samtidig at en heller ikke er norsk.” (Ibid.:410).
3. Anse spørsmålet om etnisk herkomst som et privat og personlig anliggende som ikke angår offentlige institusjoner som kirke, skole o.l.. Dette standpunktet innebærer ikke nødvendigvis ei fornektning av samisk identitet.
4. Framstå utad som samer ved f.eks. å bære samiske klær, ta initiativ for å starte sameforeninger, kurs i samisk språk, i samisk husflid, eller i slektsgransking. Stille krav til myndighetene om å prioritere samiske saker. Forståelig nok vil det kunne oppstå visse spenninger samer i mellom pga. uenighet om hvordan en skal forholde seg til det samiske.

DEL3

Mot en pluralistisk minoritetspolitikk

Innledning

Denne delen omhandler først den politiske prosessen som førte bort fra fornuftspolitikken og i retning av en pluralistisk minoritetspolitikk. Så presenteres bilder fra tre ulike samiske miljøer, to fra 1980-tallet og ett fra i dag. Avslutningskapitlet gir ei konkluderende oppsummering og drøfter skolens utfordringer i møte med det flerkulturelle Nord-Norge.

Kapittel 14

Fullstendig kursendring i norsk minoritetspolitikk etter andre verdenskrig

Innledning

Begivenhetene under verdenskrigen måtte selvsagt få følger for norsk politikk overfor samer og kvener. Ingen kunne lenger anse Finland som noen trusel mot norsk territorium i nord. Under krigen hadde dessuten både samer og kvener framstått som like pålitelige og patriotiske nordmenn som den øvrige befolkninga. Hitlers masseutryddelse av jøder og hans sortering av ariske og slaviske folkeslag i et rendyrket rasistisk system gjorde at raseorienterte, sosialdarwinistiske teorier ble forkastet.

Samordningsnemnda for skoleverket

I 1947 ble Samordningsnemnda for skoleverket nedsatt for å gi ei samlet vurdering av norsk utdanningspolitikk. Nemndas formann, ekspedisjonssjef Einar Boyesen, innkalte alt sommeren dette året til et møte i Tromsø for å drøfte samiske utdanningsspørsmål med ei gruppe sakkyndige. På dette møtet var det full enighet om at en skulle forlate den fomorskningslinja som hadde vært retningsgivende for skolens virke fra 1850-åra. Det ble foreslått at lærerutdanninga måtte utvikle spesielle tilbud som skulle kvalifisere for lærerarbeid i samiske distrikter. En slo fast at ansvaret for å løse samiske utdannings- og opplysningsspørsmål skulle være statlig og ikke overlates til misjonsselskaper og andre organisasjoner. Dette møtet, som sluttet opp om ei minoritetspolitisk kursendring for skolen, vakte ikke offentlig oppmerksomhet og utløste ingen debatt. Det var heller ikke noen representativ politisk gruppe som var samlet, men embetsmenn i skoleverket og språklig-etnografisk sakkyndige. Per Fokstad som da var formann i Finnmark fylkesskolestyre, var den eneste politiker som deltok.

Samordningsnemnda nedsatte ei gruppe på tre medlemmer til å arbeide videre med samiske utdanningsspørsmål. Denne gruppa der Fokstad var med, laget et utkast til en ny samisk skolepolitikk som innebar et radikalt brudd med fortida. Fortsatt var det i hovedsak en liten krets av embetsmenn og eksperter som var

opptatt av saka. Ekspedisjonssjef Boyesen kommenterte arbeidet med samisk skole i etterkrigsårene slik:

”Fra på sett og vis å fornekte denne folkegruppens egenart og de hensyn som det norske samfunnet derfor burde ta til denne minoriteten, er man kommet til en klar erkjennelse av hvilke plikter vi som folk har til å behandle samene med tilbørlig respekt og hensynsfullhet. Statsmaktene er seg altså bevisst å ville forlate en norsk nasjonaliseringsprosess og isteden legge forholdene best mulig til rette for samenes livs- og arbeidsbetingelser i vårt land.” (NOU 1985:14:55.)

Lokale reaksjoner på Samordningsnemndas utspill

Ei slik omsnuing i statsmyndighetenes syn var en ting, noe ganske annet var hvilke lokale reaksjoner kursendringa ville bli møtt med. I 1949 ble skolestyrene i 13 Finnmarkskommuner bedt om å uttale seg om noen av forslagene fra Samordningsnemnda som gjaldt samiske spørsmål. Alle de ni skolestyrene som svarte, avviste forslaget om at det skulle være adgang til å opprette egne klasser for samiske barn i de tre første skoleårene. Det var bare skolestyrene i samekommunene i Indre Finnmark som støttet forslaget om at lærere som skulle undervise samiske barn, burde beherske samisk. I andre kommuner med et betydelig samisk befolkningsinnslag gikk altså skolestyrene imot et slikt forslag. Det sier mye om hvor langt fornorskninga var nådd. Alle de ni skolestyrene var negative til at det skulle opprettes egne klasser eller grupper for samiske og norske elever. Kautokeino skolestyre begrunnet sitt standpunkt slik: ”Det er ingen grunn til å skille barna ad. Det ville skape mindreverdighetsfølelse hos de samisktalende barn og er forkastelig i ei tid da alt bør samordnes under like vilkår.” (NOU 1985:14:56.)

Karasjok skolestyre uttalte bl.a. dette: ”En ser det videre slik at den samisktalende befolkning er en del av det norske folk, og for å skape grunnlag for den fastboende samisktalende befolknings økonomi, ønsker vi for denne en undervisning med fullstendig fornorskning som mål.” (Ibid.:56–57.)

Sentrale deler av Samordningsnemndas forslag ble altså møtt med skepsis og delvis avvisning også i det samiske kjerneområdet. Det var nok atskillig enklere å foreta ei nærmest 180 graders dreining i skolepolitikken overfor samene på sentralt byråkratisk og politisk hold enn det var å endre synspunkter og oppfatninger på lokalt plan som de samme sentralmyndighetene gjennom hundre år hadde kjempet for.

Fortsatt fornorskning

Paradoksalt nok ble skolen i årene etter at Samordningsnemnda hadde lagt fram sine forslag et mer effektivt fornorskingsinstrument enn noen gang tidligere. Skoletida ble nemlig utvidet uten at dette ble fulgt opp med flere lærebøker på samisk eller økt innslag av samiskkyndige lærere. Samiske elever fikk dermed stadig mer undervisning i en norsk skole av norske lærere og i all hovedsak ved hjelp av norskspråklige lærebøker. Det skulle gå lang tid før det daglige arbeid i skolestua ble preget av det minoritetspolitiske klimaskiftet som Samordningsnemndas tilråding innvarslet. Denne tilrådinga var nok mer ei viljeserklæring fra sentralt hold enn grunnlag for ei snarlig og effektiv endring av skolens tilbud til samiske elever.

Allerede på 1950-tallet begynte utbygginga av den niårige skolen i Finnmark. De første planene for denne skolen, både linjedelinga og etter hvert kursplansystemet, forutsatte store enheter med minst tre parallelle klasser pr. årstrinn. Kravet til skolestørrelse gjorde at et betydelig antall ungdomsskoleelever måtte bo på internat eller hybel. Dette gjaldt først og fremst elever fra små, gjerne avsidesliggende lokalsamfunn. I den grad det var sjøsamiske bygder hvor det fortsatt fantes levende samiskspråklig miljø, var det på slike steder. Når så ungdommene ble sendt hjemmefra til en hybel- eller internattilværelse i en by eller et tettsted, trenger en ikke stor innlevingsevne for å skjønne at de måtte komme under et betydelig kulturelt press. Utbygginga av den niårige skolen utløste et sterkt økende behov for lærere. Som en følge av dette fikk finnmarksskolen mange lærere uten utdanning, såkalte erstatningslærere. Det var svært populært for unge jenter, særlig fra det urbane Østlandet å ta et år som erstatningslærer nordpå etter avsluttet gymnas. I tillegg besto personalet ved mange av de nyetablerte, store og sentraliserte skoleanleggene i stor grad av unge, uerfarne lærere som bare unntaksvis hadde røtter i og kjennskap til lokale forhold.

Etterkrigsårene ga ikke bare en forlengelse av obligatorisk skole med to år. Det medførte også en betydelig utvidelse av antall skoletimer på alle trinn. Sett i et fornorskningsspektiv medførte dette også mindre tid til kontakt med samiske næringer, språk og kultur. Sannsynligvis var de store skoleinternatene som ble reist fra slutten av 1950-tallet, og et par tiår framover på steder som Rypefjord, Karlebotn, Øksfjordbotn og Alta, vel så effektive fornorskingsinstitusjoner som de gamle statsinternatene hadde vært.

Norge brukte store resurser på gjenreising av Finnmark og Nord-Troms etter at tyskerne hadde brent ned det meste av bebyggelsen der. Dette, sammen med ei betydelig heving av den materielle levestandard i etterkrigsårene, ser ut til å ha gitt mange samer en følelse av å stå i en slags takknemlighetsgjeld til det norske samfunnet. En måte å vise takknemlighet på for økt levestandard og sosial sikkerhet var å tilskrive seg norsk identitet. For noen år siden uttalte en eldre mann bosatt i ei fjordbygd i Nord-Troms at ”vi var samer før vi fikk traktor” (Bjørklund 1981:32).

Framveksten av den sosialdemokratiske velferdsstaten kan ha hatt større betydning enn tidligere tiders fornorskningsspolitikk for å gjøre samer og kvener norske. Samtidig er det problematisk å måle effekten av så forskjellige forhold som etterkrigstidas velstandsvekst og myndighetenes målrettede fornorskningsspolitikk i tida fram til 1940.

Liten interesse for samisk språk- og kulturreisning

I de første 15–20 år etter krigen var det neppe noe bredt engasjement eller interesse blant samene for en samisk preget skole eller for revitalisering av samisk kultur i det hele (NOU 1985:14). De fleste forslag fram til langt inn på sekstitallet om tiltak for å styrke samekulturen, kom fra akademisk hold i Hovedstaden og fra en liten krets av samer med Per Fokstad i spissen. Norske vitenskapsmenn og en liten gruppe av velutdannede samer arbeidet i fellesskap for å få samiske spørsmål fram i samfunnsdebatten. Den første sameforening som ble opprettet etter krigen var da også Oslo Saamid Særvi, i 1948, med professor Gutorm Gjessing som formann. Foreninga ga fra 1951 ut tidsskriftet Sami-Ællin, Sameliv. Det var liten offentlig interesse for og oppfatning av samenes kulturelle og sosiale situasjon. Samebevegelsen hadde ingen brei oppslutning blant samer flest. Norske myndigheter hadde heller ikke vedtatt noe samepolitisk program bortsett fra at Samordningsnemnda mente at skolepolitikken måtte endres i samiske lokalsamfunn.

Krav til NRK om utvidete sendinger på samisk skapte betydelig hodebry for kringkastingssjefen, Kaare Fostervoll. Dette skyldtes ikke minst sterk motstand mot ei slik utviding blant mange av hans partifeller i Finnmark arbeiderparti. Særlig tok redaktøren i Finnmark Tidende, Richard Rasmussen, sterk avstand fra slike krav. Han hadde gått ut som friplasselev fra Tromø seminar, der han leste samisk, i 1901, og han arbeidet i en årrekke som skolestyrer i Vadsø, hvor han også var ordfører. Rasmussen satt i Riksprogramrådet, senere

Kringkastingsrådet, fra 1934 til 1954. I et brev til Fostervoll i desember 1949 skrev han at ”Blant dem som har arbeidet med fornorskingsarbeidet i Finnmark rår her ikke så liten misnøye med at her er kommet krefter som vil svekke dette arbeid nettopp nå som man står foran det endelige og avgjørende løft. Kringkastingssjefen kjenner den stilling lærer Per Fokstad har inntatt som medlem av Samordningsnemnda for skoleverket og at hans syn har møtt motstand hos (visstnok) alle skolestyrer i Finnmark. (...) Alle samer strever med å lære norsk, og Kringkastingen bør betrakte det som en selvfølge at dens norske sendinger blir forstått. Som den eneste unntagelse har jeg for min part funnet at noen samiske andakter og ellers noen religiøse sendinger av hensyn til de få gamle må finne plass i lokalprogrammet herfra. Men nyheter på samisk eller sending av andre samiske poster enn de religiøse finner jeg ikke nødvendige.” (Hætta 2000:50 – 51).

Når sentrale arbeiderpartifolk i Finnmark, som Fokstad og Rasmussen, sto så steilt mot hverandre i dette spørsmålet, valgte kringkastingssjefen å henvende seg til Kirke- og undervisningsdepartementet for å få råd, siden institusjonen manglet retningslinjer å holde seg til. Departementet, som ikke hadde noe grunnlag for å kunne gi NRK et klart råd, innså at noe måtte gjøres.

Samekomiteen av 1956

Denne henvendelsen fra kringkastingssjefen ble dermed den direkte foranledning til at departementet i 1956 nedsatte en komite som skulle drøfte ”både prinsipielle sider av samfunnsspørsmålene i tilknytning til samene og foreslå konkrete tiltak av økonomisk og kulturell art til beste for samene.” (NOU 1985:14:58).

Førstekonservator Asbjørn Nesheim ble leder, mens de øvrige medlemmer var lappefogd Peder Hagen, Nordland, formann i Norske Reindriftssamers Landsforening, Paul Danielsen, professor Gutorm Gjessing, Per Fokstad som da var formann i samisk råd for Finnmark, ordføreren i Karasjok, skoleinspektør Lydolf Lind Meløy, ordføreren i Kautokeino, lensmann Arvid Dahl og ordføreren i Porsanger, ligningssjef Hans A. Opstad.

Komiteen som la fram si innstilling i 1959, forslo en rekke tiltak for å bevare og utvikle samisk språk og kultur. Framleggene bygde på et kulturpluralistisk grunnsyn. Det innebar at samene skulle integreres i rikets økonomiske og sosiale struktur med sikte på økonomisk likestilling og sosialt likeverd i felles-

skapet. Det medførte også krav om: ”Konsolidering av samiske bosetningsområder og visse administrative særordninger og kulturverntiltak som motvirker assimilasjon og gjør det mulig for samene å leve videre som bærere av en minoritetskultur innenfor det norske rikssamfunn.” (Ibid.:59.)

Lokal motstand mot Samekomiteens forslag

Kravet om full integrering av samene i landets økonomiske og sosiale struktur var det ingen som motsatte seg. Derimot utløste komiteens forslag om tiltak for å motvirke assimilasjon sterke reaksjoner både i den norske og samiske befolkning i Finnmark. Komiteens grunnidé var at integrering i storsamfunnet skulle kunne være mulig å kombinere med vedlikehold av samisk egenart. Dette var et nytt og uvant perspektiv som mange i utgangspunktet kan ha avvist, fordi de ikke mente det var mulig å få del i det norske storsamfunnets goder og være fullverdige medlemmer av dette samfunnet uten samtidig å tone ned, skjule eller forkaste samisk tilhørighet.

Det viste seg derfor vanskelig å få gjennomslag for komiteens prinsipielle holdning i første omgang. Noen av komiteens forslag ble karakterisert som reservatpolitikk som ville gjøre samene til ei isolert gruppe i et ”samisk kjerneområde”. Kritikerne hevdet at samene da heller ikke ville få del i den allminnelige velstandsutvikling. Men det var også sterke krefter i Finnmark som avviste komiteens hovedmålsetting om å bevare samene som folk med eget språk, kultur og øvrig egenart. Klarest ble slike holdninger uttrykt på arbeiderpartihold. Fylkets to største aviser, ”Finnmark Dagblad” og ”Finnmarke”, var talefører for dette partiet og inntok begge ei negativ holdning til komiteens forslag. Den ubestridte leder av Karasjok Arbeiderparti, Hans Rønbeck, framsto som en av de ivrigste motstandere av den kursendringa i samepolitikken som komiteens forslag ville innebære. Han var ikke selv same, men tok initiativet til et møte for den samiske befolkninga i Karasjok i april 1960. Her stemte 87 av de 89 framømte for en uttalelse som i ettertid er blitt betegnet som ”Påskeresolusjonen”. Den sier bl.a.:

”Samene føler seg ett med landets øvrige befolkning og ønsker ikke særrettigheter eller særforpliktelser i forhold til den øvrige befolkning. Møtet er dypt uenig i komiteens målsetting for den fremtidige samepolitikk og vil motsette seg ethvert tiltak med formål å bevare den samiske befolkning i et eget samfunn i Indre Finnmark. Møtet protesterer mot at det opprettes spesielle organer for samene og ber om at Samisk Råd for Finnmark blir nedlagt.

Den slags formynderskap er sårende og unødvendig. Vi hverken kan eller vil stanse utviklingen som i dag tydelig går i retning av stadig mer norsk, også i de samiske hjem. Vi vil på det mest bestemte motsette oss at samisk blir brukt som noe annet enn hjelpespråk.” (Ibid.)

Ja, resolusjonen gikk så langt som til å kreve at: ”Kirkedepartementets instruks av 18. april 1898, Wexelsenplakaten, skal være den fremtidige rettesnor for skolen i vår bygd.”

”Påskeresolusjonen” gir ikke et dekkende bilde av lokale reaksjoner på Samekomiteen. De politiske organene i samekommunene var delt i synet på framleggene. Karasjok skolestyre og formannskap vedtok med en stemmes overvekt å slutte seg til prinsippene i komiteens innstilling, mens kommunestyret med en stemmes overvekt vedtok å avvise innstillinga.

Ordføreren i Karasjok, skoleinspektør Lydolf Lind Meløy, var venstremann og hadde sittet i Samekomiteen. Hans politiske hovedmotstander lokalt, Hans Rønbeck, blir gjeme omtalt som hovedentreprenøren bak Finnmark Arbeiderpartis prinsipielle avvisning av samekomiteens forslag. Det har vært hevdet at Rønbecks motstand mot Samekomiteen var et ledd i hans bestrebelser på å få økt politisk makt og innflytelse lokalt på bekostning av L. Lind Meløy. (Eidheim 1971:18–19).

Av kommunestyrene som uttalte seg om komiteinnstillinga, var det bare Kautokeino som fattet et i hovedsak positivt vedtak. Tana, Nesseby og Kistrand vedtok uttalelser som avviste tiltak for å styrke samisk i skolen. En rekke av kystkommunene med betydelige samiske befolkningsinnslag drøftet overhodet ikke Samekomiteens innstilling.

Stortinget vedtar samepolitiske retningslinjer

Arbeiderpartiregjeringa som skulle utarbeide ei Stortingsmelding på grunnlag av Samekomiteens innstilling, kunne ikke ignorere reaksjonene blant partifeller i Finnmark. Og kirke- og undervisningsminister Helge Sivertsen besøkte selv fylket for å drøfte stridsspørsmålene.

I Stortingsmelding 21 (1962–63) ”Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning”, går departementet inn for en pluralistisk kulturpolitikk. Dokumentet bærer også preg av at det tar opp både omtålige og kontroversielle spørsmål:

”Minoritetsspørsmålet avgrenses til spørsmål om språkopplæring og om distriktspolitiske tiltak. St.meld. 21 må som helhet karakteriseres som et pragmatisk dokument, riktignok basert på nye minoritetspolitiske prinsipper, men prinsippsspørsmålene kommer i bakgrunnen for de mer nærliggende praktiske oppgaver.” (NOU 1985:14:60.)

Stortinget behandlet Samekomiteens innstilling og Stortingsmelding 21 den 27. mai 1963. Arbeiderpartirepresentanten Harald Samuelsberg fra Finnmark var saksordfører. Den tilrådinga han presenterte, lå nærmere Samekomiteens enn departementets melding. Det er blitt hevdet at Harald Samuelsberg senere mistet sin stortingstabusett hovedsakelig fordi han sto for et samepolitisk syn som harmonerte dårlig med toneangivende krefter i Finnmark Arbeiderparti (Dahl 1970:158). Denne stortingsbehandlingen var første gang samefolket i Norge var gjenstand for en samlet vurdering som bygde på en grundig utredning av samenes totale situasjon som folkegruppe (NOU 1985:14). Så mange som 20 representanter hadde ordet i debatten, som viste at Stortinget i hovedsak stilte seg bak en samepolitikk basert på et pluralistisk kultursyn. Med dette stortingsvedtaket hadde Norge som nasjon foretatt et definitivt brudd med assimilasjonspolitikken.

Fortsatt samepolitisk strid i Finnmark

Stortingsvedtaket i 1963 løste selvsagt ikke alle problemer og motsetninger knyttet til samiske spørsmål. Da Landsdelsplanen for Nord-Norge ble presentert i 1972, kom det klart fram at det fortsatt var stor uenighet om samepolitiske spørsmål i Finnmark. De motstridende fraksjoner brukte stort sett de samme argumentene som under debatten om Samekomiteens innstilling. Nok en gang blir motsetningene klarest eksponert i Karasjok kommunestyre. Her vedtok flertallet en uttalelse som bl.a. krevde at storsamfunnet respekterer deres (samenes) oppfatning av å være en nasjonal minoritet med rett til kulturell utfoldelse på eget grunnlag. (Ibid.).

Mot dette synet sto Arbeiderpartiets fraksjon som i sitt forslag bl.a. slo fast at:

”De samiske spørsmål er i hovedsak knyttet til de næringsøkonomiske problemer. Generelt sett er disse for en stor del av samme karakter som utkantproblemene for øvrig i vårt land. Reindriften har riktig nok en noe spesiell karakter fordi dens utøvere i Finnmark snakker samisk, men likevel dominerer de næringsøkonomiske problemer langt over eventuelle etniske minoritets-

problemer. Disse sistnevnte problemene er sterkt overdrevet av småe, men fremtredende aktivistgrupper som har en liten opinion bak seg i de demokratiske organer som vårt samfunn i dag rår over. (...) Utviklingen fram til i dag har imidlertid tydelig vist at samene ønsker full integrering med det norske "storsamfunnet". (Ibid.:63.)

Da det arbeiderpartidominerte fylkestinget i Finnmark behandlet landsdelsplanen, stilte flertallet seg bak en uttalelse som i hovedsak var sammenfallende med forslaget til arbeiderpartifraksjonen i Karasjok kommunestyre. Nesten 10 år etter Stortingsvedtaket var det altså i toneangivende politiske kretser i Finnmark fortsatt tvil om berettigelsen av å bevare og utvikle samisk språk, kultur og egenart. At det gikk så sent å få alminnelig oppslutning i Finnmark for den samepolitikken som Stortinget hadde vedtatt i 1963, kan delvis forklares med at mange av de som førte an i kampen for å styrke samekulturen i de første etterkrigsårene, var norske intellektuelle uten tilknytning til eller forankring i Finnmark. Deres utspill kan av enkelte ha blitt sett på som utidig innblanding utenfra. Alliansen av en fåtallig samisk elite og sørnorske akademikere utgjorde jo fundamentet for samebevegelsen i de første etterkrigsårene.

Finnmarkspolitikere som primært var opptatt av å styrke og trygge befolkningas materielle kår i gjenreisningstida, kan ha vært tilbøyelige til å avvise krav om styrking av samekulturen nærmest som luksuskrav produsert av livsfjerne akademikere. Et kjærkomment argument var da å vise til at mange samer selv betraktet samisk språk som ei hindring i deres strev for å få del i den materielle vekst.

Perioden fra Samordningsnemnda kom med sine første utspill og fram til opprettelsen av Samisk Utdanningsråd i 1976, var likevel sett under ett preget av en sterkt økende interesse for og opptatthet av samiske spørsmål i Finnmark. Den offentlige debatten engasjerte og opptok stadig flere og bidro utvilsomt til å heve kunnskapsnivået om og forståelsen for samiske spørsmål hos finnmarkingene. Beveger vi oss derimot til Troms og Nordland, finner vi i det samme tidsrommet vesentlig mindre av offentlige interesse for samepolitiske spørsmål.

Det samepolitiske arbeid har gitt resultater

Fra 1970-åra og fram til i dag har det skjedd ei sterk oppblomstring av samisk organisasjonsliv. Samtidig er det opprettet flere samiske institusjoner som Nordisk Samisk Institutt i Kautokeino, samiske kultursentra og museer er etablert flere steder også i det lulesamiske og det sørsamiske området. I 1989 foretok kong Olav den høytidelige åpning av Sametinget i Karasjok, og en egen samisk høyskole tok samme år imot sine første studenter i Kautokeino. Samiske kunstnere har markert seg sterkt og bidratt til både å øke interessen for samekulturen og til å styrke dens posisjon.

Samene har fått innfridd viktige krav overfor sentralmyndighetene, uten at rammene for denne framstillinga gir rom for noen detaljert omtale av prosesser og hendinger som har ført fram til dagens situasjon. Den samepolitiske mobiliseringa har også hatt positiv virkning for samer bosatt utafor de samiske kjerneområdene, ikke minst fordi det har bidratt til å øke den norske majoritetsbefolkningas innsikt i og forståelse for samiske spørsmål.

Likevel er ikke alle negative holdninger og interetniske spenninger borte. Fortsatt møtes samer med intoleranse i en del norske miljøer, og fortsatt er det de som finner det problematisk å forholde seg rasjonelt til samiske røtter. Dette er ei utfordring for skoleverket. I neste kapittel skal vi, med utgangspunkt i en beskrivelse av intra- og interetniske forhold i samiske og flerkulturelle miljøer i Nordland og Troms, se nærmere på skolens rolle.

Kapittel 15

Gløtt inn i tre samiske miljø i Nordland og Troms

Innledning

Hovedtyngden av den samisktalende befolkning i Norge holder til i Finnmarks-kommunene Kautokeino, Karasjok, Tana og Nesseby og kalles gjerne det samiske kjerneområdet. Også utenfor dette området finns det sterkt samiskpregete miljøer. I det følgende skal vi se på tre slike miljøer; det lulesamiske samfunnet i Tysfjord kommune i Nordland som utgjør en betydelig andel av lulesamene i Norge, et markasamisk område i Sør-Troms på grensen til Nordland, og Kåfjord kommune i Nord-Troms, den eneste kommunen utenfor Finnmark som hører til det samiske forvaltningsområdet.

Trekk i utviklinga av det samiske samfunn i Tysfjord

Inne i de dype fjordarmene i Tysfjord kommune slo samer fra Sverige seg ned på 1800- tallet. Disse dannet et samisk samfunn atskilt fra kommunens øvrige befolkning. De drev jordbruk og fiske. I tillegg kom en betydelig del av deres kontantinntekter fra multeplukking inne på vidda i grensetraktene mot Sverige.

De norske snakket i nedsettende vendinger om samene som ikke gadd å fiske selv om fjorden var full av fisk, men heller foretrakk å drive omkring på fjellet. De ante ikke at det var multeemyrene som drog. Oppholdet på fjellet virket utvilsomt styrkende på den samiske identitetsfølelsen. Nye kart viser en stor detaljrikdom i stedsnavn på de områdene der multeplukkinga foregikk.

Det var ei utbredt oppfatning blant de norske at samene ikke kunne jobbe "etter klokka". Følgelig slapp de heller ikke inn på sementfabrikken i kommunesenteret Kjøpsvik. Derimot fikk samene erfaring fra industriarbeid på et smelteverk i Sverige. Svenskene hadde nemlig ikke like sterke stereotypier knyttet til samene. Erfaringene derfra gjorde at de etter hvert slapp til, i første omgang som ferieavløsere, på fabrikken i Kjøpsvik.

Etter 1962 flyttet en del unge samefamilier ut fra bygdene innerst i fjorden til bygdelag mer sentralt i kommunen. De overtok kombinasjonsbruk etter norske familier som hadde flyttet til kommunesenteret der familiefedrene tok jobb på fabrikken. Samene fylte på denne måten opp et befolkningsmessig tomrom, og

de ble tatt vel imot av sine norske naboer. Men den sosiale referanserammen for disse nyetablerte familiene var hele tida de samfunnene innerst i fjorden hvor de kom fra. De bygdene de flyttet til, kom derfor til å fungere som to separate samfunn eller miljøer, et norsk og et samisk. Denne todelinga har preget kommunen fram til i dag. Vi finner en nesten ugjennomtrengelig mur mellom den samiske og den norske interessesfæren. Ingen norske i kommunen har eksempelvis lært seg samisk. Den lokale norske oppfatning tilsier at er du same, så er du samtidig læstadianer, og motsatt at er du læstadianer, så er det ensbetydende med at du er same. Fram til i dag har giftemål på tvers av de etniske grensene i kommunen nesten ikke forekommet. Derimot har det hendt at menn fra andre norske miljøer har giftet seg med samiske kvinner fra kommunen.

Den læstadianske forsamlinga organiserte ikke bare det religiøse, men også det sosiale, økonomiske og politiske livet omkring det samiske samfunnet i kommunen. Hovedtyngden av samiske aktiviteter har kretset om eller referert seg til læstadianismen på en eller annen måte. Bevegelsen la langt på vei de strukturelle rammene for samenes liv og ga både muligheter og la begrensninger.

Forsamlinga styrer livet, og det skiltes ikke mellom det sosiale, det religiøse og – langt inn i 60-åra – heller ikke det økonomiske livet. Alle stridigheter og intraetniske problemer ble avgjort i forsamlinga. Noe av skepsisen på samisk hold til å inngå ekteskap med norske, bunnet i frykten for at den som gjorde det, raskt ville forsvinne fra den læstadianske forsamlinga med dens sosiale system, og følgelig være tapt for det samiske samfunnet.

Laddaduwat betyr å bli norsk, og var et hyppig brukt ord i samband med interetniske ekteskap. For du ble ikke bare norsk: ved å forlate den læstadianske menigheten, ble du også hedning. Det var helt umulig å ha en fot i hver av de etniske leire. Til et stykke inn på 1970-tallet satt de religiøse lederne også med det politiske lederskap. De hadde dessuten nær kontakt med de læstadianske lederne i Sverige.

De samene som hadde slått seg ned i bygder nær kommunesenteret, nedtonte sin etniske identitet utover på 1960- og 1970-tallet og begynte å legge større vekt på materielle verdier. Mange av dem så etter hvert på sin samiske arv som en hemske. Like fullt hadde denne gruppa fram mot slutten av 1970-åra

oppnådd en materiell standard som var fullt på høyde med den til deres norske naboer.

Andre samiske bygder var blitt hengende etter, og en så tegn til overbefolkning og fattigdom. Den samiske læreren, Mikal Urheim, framsto fra midten av 1960-tallet som en sentral talsmann for samiske interesser. Han mente kommunen måtte satse på tiltak for å få til vekst i de stagnerte samebygdene innover i fjorden. Når han ikke fikk gehør på kommuneplanet, henvendte han seg til de sentrale statlige myndigheter der han hadde gode kontakter. Eksempelvis ble spørsmålet om å bygge en ny skole i en av disse bygdene, Musken, faktisk tatt opp i Stortingets spørretime. Urheim fikk også gjennomslag for at den statlige boligaksjonen som primært skulle bedre boligstandarden for samene i Indre Finnmark, fra 1971 også omfattet samiske bygder i Tysfjord.

Samene ønsket å bruke midler fra denne aksjonen til å føre opp hus i bygdene der de allerede bodde. Men dette satte de kommunale myndighetene seg i mot. I stedet ble pengene brukt til å anlegge et boligfelt på kommunens andre større tettsted, Drag. Dit flyttet så en rekke av samene fra småbygdene inne i fjorden. De av samene som hadde oppnådd solid materiell standard, mislikte at andre, fordi de var samer, fikk slik statlig bolighjelp. Staten skulle følge opp boligaksjonen i form av næringsutviklingstiltak. Drag, stedet samene hadde flyttet til, var da preget av stor arbeidsløshet. Ordføreren hevdet at det av hensyn til samene var tvingende nødvendig at staten skaffet stedet arbeidsplasser. Først var altså et betydelig antall samer nærmest blitt tvangsflyttet dit. Så ble det brukt som argument for å skaffe flere statlige arbeidsplasser. Dette utløste sterk harme blant mange samer som følte seg utnyttet av kommunen.

En hemmeligstemplet sosialrapport som ble kjent i 1973, slo fast at levestandarden blant samene i Tysfjord var gått tilbake. Rapporten som fortalte at samene led nød og trengte hjelp, fikk brei medieomtale. Hele den samiske befolkninga i kommunen ble omtalt under ett, uten nyanser. Reaksjonene blant de samene som materielt sto fullt på høyde med de norske, var meget krasse. De fant det både urettferdig og sårende å bli stemplet som sosialkasus. Dette var nok også medvirkende til at Mikal Urheim ble utfordret av en annen samisk lærer, Sigmund Amundsen, om hegemoniet blant samene i kommunen. Amundsen var arbeiderpartimann og gikk inn for full assimilering av samene. All negativ oppmerksomhet om boligaksjonen fikk uheldige følger for synet på samiskhet. Sigmund Amundsen mente det var galt å snakke om same-

problemer, siden det etter hans mening dreide seg om generelle utkantproblemer.

De første sameungdommene fra Tysfjord som søkte seg til høyere utdanning, engasjerte seg i samepolitisk arbeid. De var misfornøyde med foreldregenerasjonen fordi de ønsket å nedtone det samiske. De deltok også i en engasjert avisdebatt om Boligaksjonen. S. Amundsen imøtegikk innleggene deres og karakteriserte samepolitisk engasjert ungdom fra kommunen med ord som asfaltsamer og skurvete hoder. Han og andre som var mot eksponering av det samiske, brukte helt bevisst som argument mot dem at de hadde flytta fra kommunen, og at de hadde tatt høyere utdanning. De hadde fjernet seg fra sitt hjemmemiljø og visste egentlig ikke hva de snakket om. De hadde ingen ting med å blande seg bort i forholdene i Tysfjord.

Disse studentene var ikke religiøse, og de hadde kontakt med andre samiske studenter, særlig fra Finnmark. Noen av de læstadianske lederne i kommunen fryktet at andre retninger, særlig Lyngen-læstadianismen, på den måten skulle få innpass i kommunen. For dem var det verre å slutte seg til Lyngen-retninga enn å være ikke-troende. Den læstadianske forsamlinga ga, selv om troslov og religiøse ritualer var det primære, også i høy grad rom for utfoldelse av sosialt samisk liv. Alle samer deltok i forsamlinga, både troende og ikke-troende. De norske så det likevel som utslag av dobbelmoral når ikke-troende samer deltok på samling den ene dagen og festet og drakk alkohol den neste. På denne måten fikk samlingene et negativt stempel på lokalt norsk hold. Samenes moralske standard ble betvilt siden de jo ikke holdt noen rein linje.

For å bli omvendt, måtte du være tilstede på samlinga. Dermed utgjorde de frammøtte ikke-troende et potensiale for å bli kristne, selv om de primært deltok for å oppleve et samisk fellesskap.

Det samiske samfunnet rundt forsamlinga utgjorde enda så sent som på 1980-tallet et meget tett nettverk. Alle kjente alle, nabostrider ble gjort opp med predikantene som dommere. Forsamlinga var det dominerende sentrum for opplevelse av samisk identitet.

Dannelsen av sameforening ga politisk aktive samer en ny arena ved siden av forsamlinga. Predikantenes rolle ble dermed noe svekket. Noen av dem har omtalt opprettelsen av sameforening som en spiker i kista for forsamlinga. Sameforeninga har bevisst valgt ikke å utfordre forsamlinga. Den har ikke ønsket å trekke folk derfra.

Den delen av det læstadianske lederskapet som motsatte seg samisk organisasjonsdannelse og samepolitiske initiativ, oppfordret medlemmer av forsamlinga til å skrive under opprop både mot Sameloven og forslaget om at kommunen skulle få et offisielt samisk navn sidestilt med det norske. En del av de læstadianske lederne gikk til og med så langt som til å framstille kampen mot samisk navn som det godes strid mot Djevelen.

Grunnskolen – et møtested for både norske og samiske elever

For grunnskolen i Tysfjord har det vært ei betydelig utfordring å forholde seg til både norske og samiske elever. På Drag, der de fleste samer som flyttet ut fra fjordbygdene hadde bosatt seg, har skolen om lag like mange samiske som norske elever. Det var lite kontakt og samkvem mellom samer og norske på stedet. Samene skilte seg ut som gruppe ved i langt større grad enn de andre å leve på trygd, av alkoholmisbruk, av tilkortkomming på skolen og av lavere lokalpolitisk engasjement. Samtidig var samene uenige seg imellom om hvordan de skulle forholde seg til sin etniske arv. Sameforeninga hadde begrenset tilslutning, og det læstadianske lederskap syntes å ha større gjennomslag for sitt syn i samespørsmål. Samiske lærere fra Tysfjord tilsatt i hjemkommunen opplevde ofte et spenningsforhold mellom krav fra samepolitisk hold og fra det læstadianske lederskapet.

De læstadianske predikantene får råd, noen kaller det direktiver, også i samepolitiske spørsmål, fra Predikanrådet som er det høyeste organ for denne læstadianske retninga. Rådet kommer hvert år sammen i Gällivarre i Sverige. Dit reiser også utsendinger fra Tysfjord. Predikanrådets anbefalinger har stor gjennomslagskraft. Både troende og ikke-troende samer i kommunen fulgte i stor grad Predikanrådets råd om ikke å la seg registrere i Samemanntallet foran det første valget til Sametinget.

Det har vært ei betydelig utfordring for skolen på Drag å skape et trygt og fruktbart læringsmiljø for alle elever. I denne bygda opplevde to gutter i 14-årsalderen å bli grundig banket opp av ei gruppe jevnaldringer. Den ene av disse guttene kom fra et samisk hjem, den andre fra et norsk. Den ublide behandlinga skyldtes at det hadde oppstått et vennskap mellom dem, og den slags ville ikke de norske jevnaldringene ha noe av.

Skolen ga tilbud om opplæring i samisk og i samisk husflid (duoddje). Men flere samiske foreldre er i mot at skolen skal dvele ved den samiske kulturarven. Disse foreldrene mente at det samiske primært hørte hjemme i en privat

eller lukket samisk verden, og at det følgelig ikke var noe skolen skulle befatte seg med.

Det er nærliggende å se ei slik holdning i lys av intoleransen de som samer har blitt møtt med i sitt norske naboskap. I 1981 ga tysfjordingen Frank A. Jensen ut romanen ”Saltbingen”, som tar opp norsk intoleranse overfor samene i Tysfjord. Boka utløste svært negative reaksjoner på norsk hold. Å dvele ved eller betone fordommer, negative holdninger og konflikter mellom de to gruppene, bidrar neppe til å øke gjensidig respekt og forståelse mellom samer og norske.

Samiske elever opplevde på den ene siden en norskpreget skolesfære og en samisk- læstadiansk privatsfære på den andre. Lærerne fant det ofte problematisk å få til god kontakt med samiske foreldre, ikke minst fordi de hadde mangelfull kjennskap til det samiske samfunnet. Derfor ble det sett på både som modig og banebrytende da en lærer tok sine elever med på besøk til det læstadianske forsamlingshuset. På forhånd hadde man fryktet reaksjoner både fra norsk og samisk hold.

Et vellykket prosjektarbeid om samene på skolen i Kjøpsvik

Kjøpsvik har i den samiske verden vært sett på som en bastion for rasistiske og antisamiske holdninger. Det finnes tallrike beretninger der gjennomgangstemaet er det fiendskap samiske barn og ungdom møtte når de kom til stedet i forskjellige ærender. De ble provosert, og som regel endte det med slagsmål. Og den samegutten som hadde banket opp en fra tettstedet, fikk økt sin status i den samiske verden betraktelig.

Kjøpsvik skole gikk på slutten av 1980-tallet i gang med et større prosjekt om samiske forhold. I arbeidet med å konkretisere planene, viste det seg at kollegiet sto temmelig delt i synet på lokale norske holdninger til samiskhet. I utgangspunktet var nok lærere med røtter fra stedet tilbøyelige til å beskrive forholdet mellom samer og norske som stort sett tilfredsstillende. Dette harmonerte dårlig med de inntrykk tilflyttede lærere hadde. Resultatet ble grundige diskusjoner der lærerne brukte mye tid på å avklare egne holdninger. De drøftet seg fram til en situasjonsbeskrivelse som alle kunne stille seg bak. Dette ble en viktig plattform for det videre arbeidet. Det betydde dessuten mye at en vel ansett samisk lærer arbeidet ved skolen. Hun kunne fortelle de andre mye om hva hun som same hadde opplevd av lokale, norske holdninger. At en

engasjert, entusiastisk og faglig sterk lærer var prosjektleder, hadde også mye å si.

Etter at en hadde kommet fram til enighet om hovedlinjene for prosjektet, ble lærerne delt inn i grupper som utarbeidet undervisningsopplegg i delemner som samisk husflid, mattradisjoner, språk, religiøst liv, musikk osv. Alle skolens lærere gikk på et to dagers kurs i samisk husflid. Dessuten deltok skolens personale sammen med klassekontaktene på et helgekurs lagt til et hotell. Her kunne lærere og foreldrerepresentanter i fellesskap drøfte bakgrunnen for prosjektet og planene videre framover. Historikeren Alf Ragnar Nielssen, som foreleste på kurset, understreket for øvrig at mange av de som nå oppfattet seg som den norske del av befolkninga i kommunen, med stor sannsynlighet var etterkommere av ei fornorsket sjøsamisk bosetting.

Foreldre og lærere deltok i felles gruppedrøftinger der også forholdet mellom den samiske og norske befolkninga ble tatt åpent og direkte opp. Gruppene ble bl.a. bedt om å ta stilling til om det fortsatt var rasisme i deres lokale verden. Og samiske foreldre kunne gi eksempler på norske fordommer. Ei mor som arbeidet på sykehjemmet, hadde like før kurset opplevd at en av de eldre pasientene nektet å la seg stelle av henne fordi hun var ”lapp”. Dette helgekurset betydde et viktig steg videre i arbeidet både fordi foreldrerepresentantene hadde fått ei grundigere innføring i prosjektet, men også fordi lokalavisene brakte fyldige referater fra arrangementet. Dette bidro til å ufarliggjøre emnet og til positiv oppmerksomhet omkring prosjektet. Lignende reaksjoner fra skolehold også utenfor kommunens grenser gjorde nok også sitt til å bevare entusiasmen blant lærerne. Prosjektet var vellykket også i den forstand at det ikke utløst negative reaksjoner eller protester fra verken samisk eller norsk hold.

Gløtt fra et markasamisk miljø på slutten av 1880-tallet

Markasamene i grensetraktene mellom Nordland og Troms er etterkommere etter svenske samer som har flyttet hit fra Jukkasjärvi-traktene i det 18. og 19. århundre. Flere av disse bygdene utgjør fortsatt relativt homogene samiske miljøer der det samiske språket har overlevd. Også markasamene har vært delt i synet på hvordan de skal forholde seg til sin etniske arv. Noen stilte seg avvisende til at det samiske skulle tematiseres og bli gjort til gjenstand for skolens og andre offentlige instansers oppmerksomhet. Å være same var ikke

noe sentralt livstema for dem. Andre viste interesse for å bevare markasamisk språk og kultur.

På en mindre barneskole, Trøssemark, som i hovedsak rekrutterte sine elever fra markasamiske miljøer, ønsket en på slutten av 1980-tallet å gjøre feiringa av Luciadagen til en tradisjon. Det første året fikk en av lærerne med bistand av skolens pedell som kunne samisk, ungene til å øve inn en julesang på samisk som de framførte på dette arrangementet uten at det førte til negative reaksjoner. Året etter, da arrangementet skulle gjentas, var en samisk lærer fra stedet kommet tilbake etter studiepermisjon. For å lette innøvinga av en samiskspråklig julesang, fikk elevene sangteksten med seg hjem. Dette førte til at skolens rektor ble oppringt av en far som ga beskjed om at verken han eller noen andre fra hans hus ville delta på tilstelninga dersom elevene skulle synge på samisk. Flere lignende reaksjoner gjorde at lærerkollegiet besluttet å fjerne den samiske sangen fra programmet. De bestemte seg også for å ta denne saka opp med foreldrene. På et foreldremøte vedtok et flertall av foreldrene, fem av ni, at elevene for ettertida ikke skulle få synge sanger med samisk tekst.

Der er verdt å merke seg at i den lille bygda Trøssemark, hvor flertallet av beboerne er samer, var dette det første møtet der en i skolens regi tok opp spørsmål som hadde med samiskhet å gjøre. Foreldrerådets vedtak ble omtalt i den samiske avisa Sagat for deretter å bli slått opp i flere nordnorske aviser. Talsmannen for de foreldrene som gikk mot samisk, ble intervjuet. Hans uttalelser til ei lokalavis ble til og med bæret med medlemskap i Dusteforbundet der Dagbladets lesere kunne lese følgende:

”Vi vil ha slutt på at en liten gruppe samer forsøker å lure inn samisk bakveien. Det oppfatter vi som trakassering, sier NN. Han er formann i samarbeidsutvalget ved skolen og har selv samisk som morsmål. Han fortsetter. Så lenge det ikke er obligatorisk å være samisk, skal i hvert fall ikke mine barn pålegges å synge samiske sanger. En promille aktive samer utgir seg for å være representative for folket her. I min oppvekst ble dette stedet kalt ei ”finnebygd”. Det var ment nedsettende, men nå skal plutselig alle være samer. Jeg tror neppe samisk har noen fremtid her på stedet. Du får jo ikke kjøpt en pose kaffe på butikken på samisk engang, sier NN, leder i samarbeidsutvalget. Han mener folk snart ser rødt når de hører sameprat, og han utelukker ikke flere aksjoner hvis fokuseringen på det samiske fortsetter.” (”Dagbladet” 15. juni 1988.)

Denne reaksjonen må også sees på bakgrunn av at den samiske læreren som var kommet tilbake og som hadde oversatt julesangen, var sterkt engasjert i samepolitisk arbeid og ble karakterisert som sameaktivist i sitt samiske nabolag. Hun hadde i løpet av vinteren organisert en Oslotur med ei gruppe elever som leste samisk, for å informere om og oppnå økt forståelse for markasamenes situasjon hos de sentrale myndigheter. Med på turen var også en konsulent fra skoledirektøren i Troms og skolesjefen i kommunen, Skånland. Delegasjonen ble godt mottatt, og besøket i Oslo ble gjenstand for omfattende reportasjer i lokalavisene, der elever og lærer ble omtalt som gode ambassadører for markasamisk språk og kultur. Men det kom også negative reaksjoner på denne Osloturen og den oppmerksomhet den hadde vakt. Kritikken ble bl.a. framsatt i flere anonyme avisinnlegg av typen:

”Ser i massemedia at NN med sine elever har vært på besøk i kirke- og undervisningsdepartementet for å fortelle de høye herrene om markasamenes historie, kultur og hverdagsliv. Med forbauselse leser vi blant annet at der det samiske befolkningsinnslaget er stort, har samene svak selvtillit og er blitt den tapende part. Verre tøvprat har vi ikke hørt. Det er ikke noe som tyder på at noen i markebygdene har svak selvtillit.

Videre sto det å lese at vi er blitt tråkket på og gjort narr av i generasjoner. Det må i så tilfelle være NN og hennes sameorienterte som føler det slik. NN's tur sammen med hennes elever til Oslo publiseres på en slik måte at leserne i alle verdens ”kriker og kroker” skal få inntrykk av at de samisk orienterte får full støtte fra alt bygdefolket. Noe som ikke stemmer i det hele tatt.

Nesten alt bygdefolket er tvert i mot drita lei og forbanna av all den ståhei som har oppstått blant folket de seinere år, og som i mange tilfeller har forstyrret roen og freden i bygdesamfunnet.

Slutt med klaginga. Vi har det så bra som aldri før. Vi er norske statsborgere, og vi har alle våre rettigheter. Vi gjør våre valg hva angår stortingsvalg, fylkestingsvalg og kommunevalg. Vår ungdom får den utdanning som de måtte ønske. Mange av disse er ansatt i administrasjoner og kontorer forøvrig og har dertil ledende stillinger. I skolestua finnes en rekke lærere som NN selv, og mange har utdanning for å undervise i de høyere skoler. Det er det som er realiteten.” (”Harstad Tidende” 29. mars 1988.)

I et annet innlegg fra markasamisk hold, skriver innsenderen:

”Jeg er selv fra Markabygda, og kjenner meg absolutt ikke igjen i sameaktivistenes fremstilling av de forhold vi angivelig skal leve under. Etter at de organiserte seg, har vi ikke hatt annet enn uro. Folk begynner nå å bli skikkelig irritert over en kunstig samekamp, hvor barna tydeligvis skal kjøres fram som frontsoldater. At vi ”finner” led overlast på oldemors tid, er ikke ensbetydende med at vi i dag skal konstruere konflikter i et lokalsamfunn som vi i høyeste grad føler oss hjemme i og akseptert av på like fot med andre.” (”Harstad Tidende” 30. mars 1988.)

Til slutt tar vi med et par utdrag fra et innlegg som imøtegår kritikken framsatt i tidligere leserbrev. Det hadde en særlig adresse til de elevene som hadde vært i Oslo for å orientere om markasamisk kultur: ”(Til) disse elevene – og (til) all annen samisk ungdom i området – er det derfor godt å kunne hilse med den samiske artisten Mari Boine Persens ord i hennes egen sang ”til sjøsamen”, som i like høy grad også gjelder Markasamene:

*Når mor di sier til deg
en same duer vel ikke til noe
Hva vil du med denne samekulturen
Så ikke bli forundret
hun har alt levd lenge
Du vet jo godt hvor hun har dette fra
Du vet jo godt
hva hun har gjennomlevd
Når din venn sier til deg
Tar du virkelig på deg den stygge kofte
Ingen hadde tatt på meg det fæle plagge.*

*Så ikke bli forundret han har alt levd
lenge
Du vet jo godt hvor han har dette fra
Du vet jo godthva han har gjennomlevd
Og når din søster sier til deg
Snakk norsk til meg
Jeg skjønner ikke noe av det fæle språket
Så ikke bli forundret
hun har alt levd lenge
Du vet jo godt hvor hun har dette fra
Du vet jo godt hva hun har gjennomlevd*

Det er derfor flott at det i dag er samisk ungdom som skjønner at samekultur, kofte og språk er noe som er verdt å ta med seg inn i framtida.” (”Harstad Tidende” 6. april 1988.)

Et forhold som kan forklare de negative reaksjonene, er at mange fant det problematisk å tilhøre ei etnisk gruppe som offentlig ble omtalt som undertrykt og trakassert. Dette blir mer forståelig når slik nedvurdering også ble hevdet å ha resultert i dårlig selvtillit og andre negative personlighetstrekk. Det krevde både mot og engasjement for å stå fram som talskvinne for ei slik gruppe og beskrive den overlast de har lidd for så med glød og entusiasme uttrykke sin kjærlighet til og stolthet over å være markasamisk.

Det har ikke vært uvanlig å høre harsellerende bemerkninger om når samer, gjerne med høyere utdanning, engasjerer seg i samepolitisk arbeid. ”Vi hørte nå ikke så mye til dette samiske før hun begynte på universitetet, men nå er det ikke måte på hvor samisk hun skal være.” Også i markabygdene har de som har ledet an i den samiske reisninga, vært folk som i voksen alder, og ofte i samband med studier, har utviklet et bevisst forhold til sin etniske arv. Stilt overfor de interne spenninger og uenigheten i den markasamiske verden om hvordan en skal forholde seg til den samiske arv, fant skolens folk det ofte mest bekvemt enten å unnlate å trekke pedagogiske konsekvenser av at den befinner seg i et samisk samfunn eller å gjøre det i nøytrale og generelle vendinger, for ikke å trække på ømme tær og utløse strid.

Kåfjord kommune og striden om samisk læreplan, L97S

Parallelt med innføringa av den nye læreplanen for grunnskolen i 1997, L97, ble en egen samisk læreplan, L97S, innført i de seks kommunene som omfattes av den samiske språkloven som ble vedtatt i 1990. Dette er foruten Kåfjord kommune i Troms, finnmarkskommunene Nesseby, Tana, Karasjok, Kautokeino og Porsanger. Det samiske forvaltningsområdet, som også omfattes av språkloven, består av de samme seks kommunene. I regjeringas opprinnelige forslag var ikke Kåfjord med. Det var et samstemt og sterkt engasjement fra politikere og administrasjon i Kåfjord som gjorde at kommunen ble en del av det samiske forvaltningsområdet.

Denne tilsynelatende enigheten i kommunen endret seg dramatisk da språkloven skulle iverksettes i 1992. Fra da av kom samepolitikken i Kåfjord til å preges av splittelse og dyptgripende konflikter. Særlig utløste innføringa av samisk læreplan, i likhet med i Tana og Porsanger, sterke reaksjoner. Noe av forklaringa på reaksjonen ligger nok i at verken politikere, lærere eller foreldre var forberedt på regjeringas beslutning om at samisk læreplan, L97S, skulle omfatte alle de seks kommunene i det samiske forvaltningsområdet (Høgmo og Pedersen 2004:42).

Departementet hadde på forhånd i liten grad trukket med eller orientert de kommunale skolemyndigheter om at en samisk læreplan ville bli innført for hele dette forvaltningsområdet. Først i slutten av april 1997 fikk kommunen vite at departementet ville legge fram et slikt forslag. Regjeringa vedtok forslaget i juli samme år. Hastverket medførte at ingen i Kåfjord hadde fått tilgang til planen i sin helhet før den forelå ferdig til bruk 15. august 1997, ei

uke før skolestart. Tidsnød gjorde det heller ikke mulig å få til en forsvarlig høringsrunde på planen i de berørte kommunene.

Misnøyen med måten planen ble innført på, førte til kraftige protester fra politikere, lærere og foreldre i Porsanger, Tana og i Kåfjord. Foreldremøter i alle skolekretsene i Kåfjord sluttet opp om protestskriv til departementet og de politiske partier. Protesten gjaldt ikke bare behandlingsmåten, som flere hevdet var et samepolitisk kupp. Mange mente dessuten at det måtte være opp til foreldrene å avgjøre om samisk eller norsk kultur skulle legges til grunn for deres barns undervisning.

I sin uttalelse hevdet Foreldrearbeidsutvalget i Kåfjord kommune at ”Alle foreldre føler seg overkjørt av departementet. Vi har ikke på noe tidspunkt fått uttale oss om L97S eller innføringen av denne. Vi har merket oss at statsråd Sandal har innhentet råd fra ulike hold. Det er underlig at han ikke har innhentet råd fra oss som læreplanen skal gjelde for. At han har lagt vekt på Sametingets mening, finner vi enda mer underlig. Sametinget er ikke et demokratisk organ for oss. Kun et lite mindretall av de stemmeberettigete stemmer ved sametingsvalgene i Kåfjord. Vi har demokratiske organer i vår kommune som vi mener skal uttale seg i slike saker. Det er foreldrene som har ansvaret for sine barn. Derfor burde KUF/Sandal høre mer på oss enn på et Sameting som ikke på noen måte skal følge læreplanen i skoleverket. Departementet må i sin iver etter å rette opp overgrep mot den samiske delen av befolkningen, ikke begå et nytt overgrep mot den norske delen av befolkningen.” (”Nordlys” 22. september 1997).

De fleste invendingene mot innholdet i planen gjaldt formuleringer i den generelle delen. Mange foreldre reagerte med både sinne og fortvilelse på at planen slo fast at arbeidet for å styrke samisk identitet skulle være retningsgivende for skolens arbeid. L97S var en plan for det som ble kalt *Den samiske skolen*. Denne ordbruken førte til mistanke om at en sto foran en skole fundamentalt forskjellig fra den norske enhetsskolen. Selv om den samiske læreplanen i realiteten langt på vei var en kopi av den norske, var det skapt en atmosfære i Kåfjord, Tana og Porsanger som ikke ga rom for nyanser. De sterke mishagsytringene må nok ses som et resultat av at planen ble opplevd som et provoserende samepolitisk initiativ.

I den samiske verden har sjøsamiske miljøer lenge vært misfornøyd med at de samiske miljøene i Indre Finnmark har vært for dominerende. Lærere i

Kåfjord, som i prinsippet støttet L97S, mente at det samiske stoffet først og fremst var tilpasset elever i Indre Finnmark. Den samme innvendinga gjaldt også valg av illustrasjoner.

En av kåfjordlærerne hevdet at ”De som arbeidet med planen, var samer fra Indre Finnmark, Kautokeino, Karasjok og Tana hovedsakelig. Det var jo ingen som hadde vært med i arbeidet her fra kystområdene. Om man hadde hatt medarbeidere fra kystområdene, så hadde man vært mer med å formulere seg åpent om samisk identitet i innledningen til planen. Dette ble ikke ivaretatt. (...) Planen var et verk hvor samiske kunstnere fikk boltre seg betraktelig, og hvor det til og med er et og annet samisk dikt, og hvor samisk innlandskultur ble synliggjort i veldig sterk grad. Det går da på det å identifisere seg med noe som ikke er synlig her, altså innlandssamisk.” (Høgmo og Pedersen 2004:44).

Det var ikke mulig for statsråd Lilletun, som etterfulgte Sandal som utdanningsminister høsten 1997, å ignorere de til dels voldsomme reaksjonene. Han sørget for å få utarbeidet et forslag til visse endringer av prinsipper og retningslinjer i den samiske læreplanen. Dette forslaget ble så sendt ut til høring. Da hovedutvalget for kultur og undervisning i Kåfjord behandlet saka den 25. februar 1998, forelå det to forslag til uttalelse, men med identisk konklusjon, nemlig at den nasjonale læreplanen gjøres gjeldende for Kåfjord kommune, men at elever og foresatte som måtte ønske det, kan velge den samiske læreplanen.

Før saka kom i opp i kommunestyret ei uke senere, var det foretatt beregninger som viste at å innføre den valgfriheten som hovedutvalget enstemmig hadde tilrådd, ville sprengre skolebudsjettet. Kommunestyret vedtok derfor med knappest mulig flertall, 11 mot 10, å støtte departementets forslag. I tillegg valgte 12 av de 21 representantene å stemme for følgende uttalelse: ”Kåfjord kommune ber departementet jobbe fram en flerkulturell læreplan for hele landet, som tar utgangspunkt i det beste i den nasjonale og samiske læreplan. Planen må ta hensyn til den lokale kulturen, deri det sjøsamiske miljø.” (Kommunestyresak 8/98.)

Motstanden mot samisk læreplan bunnet i ulike forhold, og motstanderne utgjorde ingen ensartet gruppe. Bakgrunnen for de sterkeste reaksjonene synes å ligge i at mange foreldre følte seg overkjørt av de sentrale myndigheter. Ordet ”tvangsinnføring” var hyppig brukt. Å fjerne den samiske læreplanen ble av noen sett på som første steg på veien bort fra samisk forvaltning og samisk

innflytelse. En kommunepolitiker håpet at kommunestyret kunne avgi en uttalelse ”som viser at vi i Kåfjord ikke vil følge den samiske læreplanen. Da har vi sjansen til i neste omgang å få kommunen ut av forvaltningsområdet for språkloven. Den samiske skuta ble kjørt på grunn allerede i det forrige århundre. Restaurering av gammel kultur er ingen samfunnssak.” (”Nordlys” 4. april 1998).

Samtidig som debatten om L97S var på sitt mest intense i Kåfjord, la kommunens samepolitiske utvalg fram sitt forslag til en kommunal ”Handlingsplan for samisk språk og kultur 1988–2001”. Dette forslaget virket svært provoserende, særlig blant ansatte i kommuneadministrasjonen. Både ”Nordlys” og ”Framtid i Nord” meldte om dårlig stemning på Rådhuset og om et svært anstrengt forhold mellom motstandere og tilhengere av språkloven.

Ei eventuell folkeavstemming i Kåfjord ville med stor sannsynlighet gitt klare flertall mot både språkloven og samisk læreplan. Derfor var det heller ikke overraskende at både denne loven og læreplanen ble sentrale tema i valgkampen foran kommunevalget i 1999. Ytre Kåfjord bygdeliste hadde sendt ut et spørreskjema der befolkninga kunne si sin mening om språkloven og læreplanen. Femtini prosent besvarte skjemaet. Svarene viste at 88 prosent av disse ikke ønsket at kommunen skulle være underlagt språkloven, og 78 prosent av dem ønsket ikke samisk læreplan.

En av kommunens mest engasjerte forsvarene av språkloven og samisk læreplan, avtroppende ordfører Åge B. Pedersen, var likevel sjokkert over at noen på denne måten hadde gjort språkstriden til hovedsak i valgkampen. ”Det viderefører en sak som har klare undertoner av hets mot en enkelt folkegruppe. Det ryster meg at politiske partier er villige til å synke så dypt i forhold til menneskeverd. Noe av det sjofleste en kan gjøre er å sette språkgrupper opp mot hverandre. Med slike valgkamputspill blir det ikke fred i vår kommune. Man leker med følelser i folk som en ikke er klar over konsekvensene av.” (”Nordlys” 2. september 1999.)

Samme høst tilbød kulturetaten i Troms fylkeskommune konserter i Kåfjord-skolene med fylkesjoikeren, Inger Juuso. I den læstadianske menighet anses joik som synd. Joikekonserter på skolene var derfor kontroversielt. Rektor på Olderdalen skole, Kristin Vatnelid Johansen, som ble valgt til ordfører samme høst, hadde valgt å gi et alternativt tilbud til elever som av sine foreldrene ikke fikk delta på konserten. Dette utløste en krass reaksjon fra lederen for

kommunens rådgivende utvalg for samiske saker som hadde ”merket en tiltakende hetsing mot alt som er samisk, spesielt i ytre deler av kommunen.” (”Framtid i Nord” 9. oktober 1999). Det ble vist til den politiske motstanden mot L97S, skyting på veiskilter med stedsnavn på samisk og til at skolekonserter med joik blir gjort valgfrie, samt en mer diffus hetsing. Hun uttalte videre at ”gamle fordommer kommer sterkere og sterkere tilbake. Det samiske kan ikke engang nevnes. Man kan ikke si en samisk setning på et offentlig møte uten at det murrer, og det er ille.” (Ibid.).

Det manglet ikke på leserinnlegg som forfektet det motsatte syn:

”Er det språkloven som gjør at norske og samiske skilt blir rasert? Vi som føler oss norske i Kåfjord, og det er flertallet, ville kanskje ikke reagert slik vi gjør dersom det samiske navnet hadde stått under det norske på skilt og offentlige skriv. Alle kan norsk, men få kan samisk her i kommunen. Det samiske språket og den samiske kulturen er blitt pådyttet oss av Kåfjord formannskap uten at vi har fått gi uttrykk for hva vi mener. Samisk skulle være frivillig, men nå har kommunen begynt med snikinnføring ved at ungene i barnehagene og skolene må delta teoretisk og praktisk i samiskundervisningen. Det er bra at folk i Birtavarre protesterer på tvangsinnføringen av samisk i barnehagene. Vi reagerer også på de midlene som er brukt for å lokke ungene til å velge samisk for eksempel med scooterturer og servering av bidos til de som har samisk.” (”Framtid i Nord” 18. desember 1999.)

En annen motstander av samisk skriver:

”Olderdalen (kommunesenteret i Kåfjord) er ingen samisk bygd. Der er det mest finske aner folk er blandet med. Har disse oppkomlingene undersøkt sin stamtavle? Har de virkelig rett til plutselig å lære å joike av gårde og gå rundt å tro at de er noe de aldri har vært. Skilt både på offentlige bygninger og veiskilt på samisk er helt absurd. Det er ikke det minste rart at dette skaper aggresjoner.” (”Framtid i Nord” 14. desember 1999.)

Blant de mange avisinnleggene finnes det også de som hevder at den samepolitiske striden splitter familier:

”Jeg vokste opp i en familie med godt samhold og er stolt over det. I dag kan vi ikke møtes uten at det blir diskusjoner omkring det samiske, noe som igjen fører til krangel og splittelse. I dag har det gått så langt at jeg kun har min lille familie med mann og barn. Kontakten med familien utover dette er blitt helt

borte. Har selv bodd i Kåfjord i hele mitt liv, men jeg teller på knappene om utflytting til en annen kommune.” (Høgmo og Pedersen 2004:49.)

Andre hevdet å kunne se positive følger av debatten om språkloven og samisk læreplan:

”Det hadde virket som en surdeig og understøttet en sjøsamisk revitalisering som hadde medført at en kunne se på seg selv med nye øyne – nesten som en form for omvendelse, der skammen og selvforakten forsvant. Etter hvert opplevde jeg at mine foreldre og besteforeldre begynte å bli glade for endelig å kunne vedkjenne seg det samiske, ja, til og med å ta det fram i lyset. Og jeg kjente at også jeg kunne si det samme som min bestemor sa for et par år siden: Endelig kan jeg være den jeg er, for jeg er jo både norsk og samisk. Dette var en utrolig lettelse. Skammen og selvforakten forsvant. I tillegg følte jeg det også som en berikelse. Jeg skjønte for alvor at mitt nåtidige liv har vokst ut av, og er en del av, min families historie og kultur, så vel som av samfunnets historie. Uten røtter blir nåtiden et halvvisst tre. Å lukke døren til fortiden har aldri forbedret noens kår, snarere tvert imot. Den viktigste delen av skrittet framover er å ta fortidens og dens kultur med seg hvor språket er senralt.” (“Framtid i Nord” 28. april 1998.)

Bitterheten og engasjementet som er kommet fram i Kåfjord kommune i tilknytning til samepolitiske spørsmål, bekrefter til fulle hvor følelsesladet spørsmål om etnisk arv og etnisk identitetsforvaltning er. Det dreier seg her om en kommune der befolkningas samiske tilhørighet har vært sterkt stigmatiserende. I den indre delen av kommunen som har ei betydelig samisk befolkning, har også språket overlevd bedre enn noe annet sted i Troms. Samtidig er det i kommunen et visst spenningsforhold mellom den indre og den ytre delen der innbyggerne i større grad definerer seg som norske og gjerne også distanserer seg fra det samiske.

Mange kåfjordinger har opplevd kommunens innlemming i det samiske forvaltningsområdet med all den offentlige oppmerksomheten dette har medført, som ei belastning. Noen av de som følte at de endelig var i ferd med å fri seg fra den smerten og ubehaget som samiskheten hadde påført dem, opplevde det som provoserende å bli så sterkt knyttet til det samiske som språkloven og læreplanen innebar. De voldsomme reaksjonene mot samisk læreplan i Kåfjord, i likhet med i Porsanger og Tana, må nok også for en del forstås som uttrykk for at dette er blitt oppfattet som forsøk på tvangs-

samifisering og på å frarøve dem retten og muligheten til å være norske. Folk må ha opplevd at spørsmål om etnisk identitet var et enten eller. Enten var en tilhenger av språkloven og samisk læreplan og var samisk. Eller en gikk i mot fordi en oppfattet seg som norsk.

Kapittel 16

Avslutning

Et kort tilbakeblikk

Da myndighetene startet misjons- og opplysningsarbeid blant samene på 1700-tallet, var det en selvfølge at dette skulle skje på deres eget morsmål. Fra midten av 1800-tallet ble skoleverket gradvis utviklet til å bli et viktig redskap i arbeidet for å realisere myndighetenes ambisiøse minoritetspolitiske mål som da var blitt å fornorske den samiske og kvenske befolkninga. Inspirert av idealet om den etnisk homogene nasjonalstaten satte Norge, i likhet med en rekke andre land i Europa, inn betydelige resurser på å nå dette målet. Mye av denne boka har dreid seg om skoleverkets rolle i den perioden på om lag hundre år, ca. 1850 til ca. 1950, som var preget av fornorskningspolitikken. Til å begynne med var riktignok store deler av Finnmark sett på som så samisk dominert at det ble vurdert som uaktuelt å sette inn fornorskningstiltak der. Med økte ambisjoner var hele fylket 30 år senere, i 1880, blitt overgangsdistrikt. Det er et mønster i myndighetenes satsing på skoleverket at Finnmark kommer stadig sterkere i fokus, mens samiske miljøer i resten av landsdelen synes å få redusert oppmerksomhet. Da skoledirektør Killengreen på oppdrag fra Kirkedepartementet skulle framskaffe et bilde av gangen i skolens fornorskningsarbeid i 1886, var det utelukkende skolene i Finnmark han besøkte. På samme måte fikk det nye skoledirektørembedet, som fra 1902 ble opprettet for å ha en nøkkelrolle i skolens fornorskningsarbeide, begrenset sitt virkefelt geografisk til Finnmark. Storsatsinga på statlige internatskoler var helt fram til 1937 begrenset til Finnmark. Nord-Troms var i ei mellomstilling fordi lærerne der fikk lønnstillegg over Finnefondet, og elever utdannet på friplass ved Seminaret kunne utføre pliktjenesten der. Staten støttet også finansieringa av det kostbare Solhovanlegget i Nord-Troms. Prioriteringa av Finnmark var nok for en del sikkerhetspolitisk motivert. Men det kan virke noe inkonsekvent at Nord-Troms ikke var med. Morgenbladjournalisten Arthur Rache hadde jo eksempelvis valgt å basere sine artikler om den finske fare utelukkende på situasjonen i Lyngen og Storfjordområdet i Nord-Troms. Slikt sett er tittelen, ”Finsk fare for Finnmark”, som han valgte da artiklene ble utgitt i bokform i 1936, misvisende.

Ei mulig forklaring på myndighetenes manglende vilje til å sette inn tiltak overfor samiske miljø lenger sør i landsdelen, kan være at en regnet det for sannsynlig at fornorskningen der ville gå sin gang takket være hjelp fra "Livet selv". Sentrale aktører bak fornorskingsarbeidet, som Hvoslef, Killengreen og Thomassen, var fullstendig innforstått med den store betydninga samkvemet med nordmenn i styre og stell og i handel og vandel hadde for fornorskingsprosessen. Ja, de erkjente i flere sammenhenger at mangelen på slik støtte fra miljøet utenfor skolen gjorde fornorskingsarbeidet til en langt på vei håpløs oppgave.

Det mest drastiske innslag i skolens virke var lærerinstruksene fra 1880 som langt på vei innebar et forbud mot å bruke samisk og kvensk i undervisninga. Stortingsvedtaket i 1904 om å oppheve fripllassundervisninga og dermed tilbudet om opplæring i samisk og kvensk på Tromsø lærerskole, førte etter hvert til at lærere i overgangsdistriktene ikke engang hadde et minstemål av kunnskaper om sine samiske og kvenske elevs morsmål. På samme måte ble lærebøker som innholdt tekster på "hjelpesprogene" erstattet av norske og av at anskuelsesundervisning ble tatt i bruk som undervisningsmetode. Utvilsomt var det restriksjonene i bruk av disse "fræmmede Sprogene", særlig at dette også skulle gjelde for kristendomsopplæring, som utløste de sterkeste og mest omfattende reaksjoner blant foreldre – særlig de læstadianske –, samiske lærere og representanter for geistligheten.

I følge retningslinjene skulle altså læreren fra første skoledag henvende seg til barn med samisk og kvensk morsmål på norsk. Det finns mange skildringer av hvor negativt dette var for elevene. Den samiske læreren Anders Larsen har beskrevet sin egen skoletid slik:

"Jeg kan ikke huske noget av hvad min lærer sa i mine første skoleaar, fordi jeg forstod ham ikke, og dog hørte jeg ikke til de mindst begavede heller. Utbyttet av skolegangen blev saa bedrøvelig litet. Jeg blev aandelig underernært. Jeg tok skade på min sjæl. Disse aarene hører til de goldeste og ufruktbareste av mine læreaar. De blev saa at si forspildt, og en forspildt barndom kan aldrig tas tilbage." (Larsen 1917:34.)

I ettertid framstår denne delen av skolens fornorskingspolitikk som mest problematisk å forstå. Med vår tids øyne virker det ikke bare inhumant, men også vurdert utelukkende ut fra hensynet til hva som fremmer læring, framstår det som mildt sagt tvilsomt at elevene kunne ha noe utbytte av undervisning

gitt på et språk som var uforståelig for dem. Myndighetene var imidlertid så klippefaste i trua på denne framgangsmåten at de altså satte mye inn på å unngå lærere som hadde kjennskap til samisk eller kvensk for å forhindre at disse skulle falle for fristelsen til å snakke med skolebarna på deres morsmål. Det kan ikke være vanskelig å gi Killengreen rett i at i overgangsdistriktene måtte en stille særdeles store krav til lærerens energi og utholdenhet. At det ikke var uvanlig at elever på en og samme skole kunne ha både norsk, samisk og kvensk som morsmål, gjorde heller ikke lærerarbeidet enklere. Fortsatt er kjennskapet mangelfull til hvor konsekvent de strenge lærerinstruksene ble handhevet i skolehverdagen.

Langt på vei faller perioden preget av fornorskningspolitikk i tid sammen med en epoke der den norske lærerstanden fikk en sentral rolle i det norske samfunnet. Lærergruppa gikk i bresjen for breie folkelige bevegelser som avholdssak, målsak og frilyndt ungdomsarbeid, som alle representerte viktige elementer i nasjonsbygginga. Lærerne gjorde seg i høy grad gjeldende også i overgangsdistriktene der mange av dem besatte framskutte politiske posisjoner. Deres rolle måtte nødvendigvis bli annerledes enn deres kolleger ellers i landet, når hovedoppgaven var å gjøre minoritetene norske. Samtidig er det rimelig å anta at mange av dem som sluttet opp om arbeiderbevegelsen, ikke var like sterkt farget av den nasjonale ånd og begeistring som ellers kjennetegnet datidas lærere. Det er ikke mulig å gi noen allmenngyldig beskrivelse av hvordan lærernes møte med bygdene i overgangsdistriktene artet seg. De utgjorde en uensartet gruppe. Noen av dem opptrådte nok både arrogant og med ei nedlatende holdning til lokalsamfunnets kultur og verdier. Andre møtte lokalmiljøene med både åpenhet og positiv interesse, vant befolkningas tillit og respekt og tok på seg en rekke kommunale og andre verv. I all hovedsak dreide det seg om lærere som hadde vokst opp under enkle materielle kår i fiskerbondemiljø andre steder i Nord-Norge eller på Vestlandet. Til tross for avstanden skapt av språk- og kulturforskjeller, så hadde de et bedre utgangspunkt enn for eksempel prester og øvrig embedsstand for å forstå og å gli inn i lokalmiljøet. En rekke av dem, det gjelder ikke minst friplasselevne, fant sine ektefeller og slo seg ned på permanent basis forskjellige steder i Finnmark og Nord-Troms.

Vi har sett at kirkas så vel som læstadianernes kritikk av skolens fornorskningsarbeid i første rekke var motivert ut fra hensynet til forkynnelsen av det kristne budskap. Biskop Berggravs kritikk var nok dessuten av mer taktisk karakter;

han fryktet nemlig for at misnøyen med skolens hardhendte fornorskning skulle føre til at samer og kvener utviklet større velvilje for og orientere dem mot Finland. Det var i hovedsak ei fåtallig gruppe samiske lærere som sammen med presten Otterbech og forskeren Hans Vogt, argumenterte for minoritetenes rett til å bevare sine språk og sin kultur og som derfor representerte et pluralistisk kultursyn.

Fornorskningspolitikken hadde allmenn politisk tilslutning. Heller ikke blant sine partifeller i Arbeiderpartiet fikk Isak Saba som kjent gehør for sine krav om moderasjon. Det var jo etter forslag fra Arbeiderpartiet at Stortinget i 1936 under behandling av ny skolelov enstemmig vedtok å forby all bruk av kvensk i skolen.

Det er ikke mulig å si noe sikkert om i hvilken grad skoleverket lyktes i sin rolle som redskap i fornorskingsbestrebelsene. Satsinga i Finnmark ga fylket velutstyrte skoleanlegg, lengere skoletid for elevene og, gjennom friplassordninga, en rekke ressursterke lærere. Samtidig er det åpenbart at uavhengig av hvor hardt eller mildt den enkelte lærer gikk fram, så måtte nødvendigvis generasjoner av skolebarn lide overlast ved å gå på en skole der budskapet mer eller mindre direkte var at de tilhørte ei folkegruppe og hadde et morsmål som var av liten verdi. De samme elevene opplevde nok dessuten i møtet med verden utenfor skolen folkelige fordommer som til dels kunne gi seg groteske utslag og være vel så fornedrende som det de opplevde på skolen.

Mot vår egen tid

Sannsynligvis har de fleste som har sine røtter i det nordlige Norge både samiske, norske og ofte også kvenske forfedre. Når spørsmål om avstamning bringes på bane, har det likevel vært en påfallende tendens til å trekke fram det som måtte være av norske røtter.

”Folk uten fortid” har Reidar Nielsen valgt som tittel på ei bok fra 1986 der han drøfter sjøsamenes situasjon i et historisk perspektiv. Tittelen er valgt ut fra det faktum at mange med bakgrunn i sjøsamiske miljøer har fått fjernet sine etniske røtter så grundig at de ikke har hatt anelse om at deres forfedre var samer. Han avslutter boka slik:

”En trygghet og en sikkerhet overfor seg selv og sin egen bakgrunn, gir alltid en bedre mulighet for en harmonisk egenutvikling. Slik er det med enkeltmennesker, og slik er det også med folk i historien. For å kunne forstå sin

samtid, og for å kunne utvikle seg i framtida, er det nødvendig å kjenne sin fortid. I så fall står et folk uten fortid meget svakt til. Og en forkastet fortid er det verste av alt.” (Nielsen 1986:140.)

På lignende måte kan mange her nord med fleretnisk bakgrunn sies å være folk med ei redusert eller svekket fortid. Særlig har det vært en tendens til å ville skjule samiske røtter. Dette har manifestert seg på mange måter. For å gi folk høve til å registrere seg i samemanntallet fikk samtlige innbyggere over 18 år bosatt i de fem nordligste fylkene, i forkant av det første valget i 1989, tilsendt et registreringsskjema fra kommunal- og arbeidsdepartementet. Flere av de som mottok skjemaet uten å vite at ”alle andre” fikk det, trodde det var blitt foretatt en forundersøkelse og at skjemaet bare var sendt til personer som oppfylte kriteriene for å bli registrert. Før misforståelsen var avklart, rakk mange å reagere med både sinne og aggresjon, mens andre raskt og i all stillhet makulerte det de oppfattet som ei stadfesting av eller beskyldning om å være av samisk ætt. I andre familier utløste det både strid og uenighet når enkelte av familiemedlemmene meldte seg inn i samemanntallet. Både blant foreldre, søsken, tanter og onkler var det de som fant ei slik handling både ubehagelig og belastende for slekta.

I et intervju med ei finnmarksavis på 1980-tallet fortalte en lærer at hun kunne snakke samisk, og at hun hadde lært språket av sin familie. Dette utløste sterkt følelsesladete reaksjoner blant hennes slektninger. Det var de som gikk så langt som til å hevde at hun hadde ødelagt livet for dem, at de ikke kunne vise seg blant folk lenger siden hun i full offentlighet hadde hengt dem ut som samer. Hun ble også bedt om gjennom avisinnlegg å gjøre detaljert greie for hvem i hennes familie som hadde lært henne samisk for på denne måten å fjerne enhver mistanke fra ”uskyldige”.

Mange skoler har vært opptatt av å arbeide med lokahistoriske emner. Da hender det ofte at en finner spor etter ei samisk fortid. Dette har ikke falt i like god jord hos alle, men har noen ganger utløst så negative reaksjoner på foreldrehold at skoler har funnet det mest hensiktsmessig å avslutte arbeidet. Dette har imidlertid ikke generell gyldighet. Andre steder har slike spor vakt positiv interesse blant foreldrene.

Lærere har kommet til kommuner med ei befolkning som for en stor del har samiske og/eller kvenske røtter uten at de på noen måte er blitt informert om dette. På et personalseminar så sent som i 1988 for de om lag 20 lærerne på en

skole i Nord-Troms fikk de høre et foredrag om læstadianismen og et om samisk bosettingshistorie i bygda. Etter disse innleggene erklærte en ung, østnorsk lærer med harme at han fant det skandaløst at han og andre var blitt satt til å undervise på stedet uten å ha fått noen som helst orientering på forhånd om de forholdene som var blitt belyst av foredragsholderne. Han ante kort og godt ikke at han befant seg i et samfunn der en betydelig del av innbyggerne hadde samisk bakgrunn. En av hans kolleger med flere års praksis ved skolen hevdet på sin side at det bare få år tidligere ville vært utenkelig å ta opp emner som læstadianisme og samisk bosetting på et personalseminar for denne skolen. Hun mente derfor at skolen var kommet et godt stykke på vei når kollegiet tross alt våget å ta opp til åpen drøfting noe som til da hadde vært nærmest tabubelagte, men like fullt konfliktskapende emner.

Med jevne mellomrom inneholdt den nordnorske dagspressa oppslag om skolestrid i skolekretser med læstianske menigheter utløst av uenighet om hvorvidt ungene skulle få lov til å danse på elevkveldene, om skolen skulle kunne følge et bestemt opplegg i forplantningslære osv. For utenforstående lesere ble konflikter av denne art sett på som bekreftelse på hvor mye trangsyn som fortsatt fins i de læstadianske miljøene.

Under klassens time på skolen i ei bygd med en aktiv læstadiansk menighet tidlig på 1970-tallet, diskuterte 7.-klassen programmet for en elevkveld på ungdomstrinnet. Da klassen fikk vite at dans ikke ville bli tillatt pga. protester fra læstadiansk hold, kom det fram flere mishagsytringer, og en av guttene i klassen fikk, fordi hans far var en læstadiansk lederskikkelse, mange bebreidende blikk. Etter ei stund utbrøt han: ”Æ e fan ikkje nåkka læstadianer.” Den påfølgende søndag kunne den samme gutten iakttas på vei til det læstadianske forsamlingshuset sammen med sine foreldre og søsken.

Manglende forståelse for styrken i læstadianismens religiøse og kulturelle fundament kunne nok få enkelte skolemiljøer til å ta for lett på slike motsetninger. Når mange av de konfliktene som tidligere oppsto mellom skolen og læstadianske foreldre i dag langt på vei er borte, skyldes det nok for en stor del at lærerne har bedre innsikt i og forståelse for hva denne religiøse retninga står for.

Sentraliseringa i etterkrigsåra utløste en betydelig flyttestrøm til de voksende byene og tettstedene i Nord-Norge. På denne flyttebølgen fant en selvsagt folk av samisk så vel som av kvensk avstamning. Tettstedene og byene nordpå ble

langt på vei smeltedigler for mennesker med ulik kulturell og etnisk bakgrunn. I disse miljøene var det lite rom for kulturelt mangfold. Her ble alle skåret over en norsk lest. Dette gjaldt ikke minst et skoleverk som tok imot elever med svært så varierte geografiske og kulturelle røtter. Elevene møtte en norsk skole for norske elever.

Usikkerhet og uklarhet i forhold til egen etnisk bakgrunn har nok, i varierende grad, preget en betydelig del av befolkninga i landsdelen. Det finns mennesker med samisk bakgrunn som har gjennomlevd langvarige ekteskap uten å røpe dette for sine ektefeller.

Da Norge fikk sitt første universitet i 1811, var det som i andre land sett på som et sentralt redskap i nasjonsbygginga. Minoritetene i nord falt langt på vei utenfor dette universitetets interessesfære. Resultatet var at det meste av den grunnleggende kunnskapen om Norge som ble utviklet der, i liten grad handlet om den nordlige landsdelen. Dette avpeilet seg også i skolens lærebøker. Nordal Rolvsens lesebok for folkeskolen fra 1896, som ble brukt på skolene landet rundt til langt opp mot vår egen tid, inneholdt kun to innslag fra Nord-Norge, det ene om Lofotfisket og det andre var et utdrag fra Friis si bok om "Lajla".

Gjennom generasjoner var det flerkulturelle Nord-Norge nærmest et ikke-tema i skolen. I vårt land var det lenge en påfallende liten interesse for å vie minoritetspolitikken som ble ført i nord helt fram til andre verdenskrig, oppmerksomhet. Det kan nesten virke som en har ønsket å sette lokk over denne lite ærerike delen av historien.

Dette har nok også bidratt til å skape ei utbredt og hardnakket oppfatning av at Norge var et etnisk homogent samfunn før nyinnvandringa tok til på 1960-tallet. Et talende eksempel finner vi i sluttkapitlet i boka "Utdanningspolitikken og enhetsskolen" fra 1994. Boka er skrevet av en av vårt lands mest framstående og toneangivende eksperter på utdanningspolitikk i fortid og nåtid, Alfred Oftedal Telhaug. Han slår i en positiv omtale av den norske enhets-skolen fast at "Tidligere var vi ett folk med en felles etnisk tilhørighet, mens vi nå beveger oss mot betydelig etnisk og kulturelt mangfold." (Telhaug 1994:150).

Stortingets vedtak i 1968 om å opprette et universitet i landsdelen har i løpet av den siste mannsalderen utvilsomt bidratt til å endre dette bildet dramatisk. Universitetet i Tromsø satte Nord-Norge, ikke minst minoritetene der, i fokus

for sin forskningsvirksomhet. Forskningsmiljøene har utgitt en rekke vitenskapelige publikasjoner om landsdelens kultur og historie som utgjør et solid fundament for å få innsikt i det flerkulturelle Nord-Norge.

På samme måte som Universitetet i Oslo bidro til nasjonsbygging, har Universitetet i Tromsø bidratt til nordnorsk regionbygging. Landsdelens flerkulturelle arv er blitt grundig dokumentert gjennom en rekke historiske, antropologiske og arkeologiske arbeider. Historisk forskning har ettertrykkelig dokumentert landsdelens flerkulturelle arv. Stadig utgis det eksempelvis nye lokalhistoriske arbeider fra landsdelen der det påvises spor etter samisk bosetting.

Universitetets skoleforskningsgruppe dokumenterte på en overbevisende måte hvordan den norske riksskolen innholdsmessig i liten grad reflekterte den verden nordnorske elever befant seg i. Dette vakte betydelig oppmerksomhet, og den skolekritikken de stilte seg bak, bidro sterkt til at det kom læreplaner som åpnet for at grunnskolen i betydelig grad kunne trekke inn lokalt stoff.

Læstadianismen har stått i fokus for forskning av både historikere, sosialantropologer og religionsvitere. Gradvis har all denne nye kunnskapen om Nord-Norge begynt å få innpass i skoleverket, først ved at lærere utdannet ved Universitetet og andre læresteder i landsdelen i stigende grad har fått stoff fra Nord-Norge på sine pensumlister. Dagens lærerstudenter blir kjent med både læstadianismen og får innføring i nordnorsk historie som også er samisk og kvensk historie. Også i grunnskolen og den videregående skoles lærebøker er det funnet plass for samiske emner og annet stoff fra landsdelen.

Å underkaste det flerkulturelle Nord-Norge vitenskapens søkelys, har bidratt til å ufarliggjøre mange tabubelagte emner. Universitetsetableringa har sammen med oppretting av flere andre høyere utdanningsinstitusjoner, også samisk høyskole i Kautokeino, ført til en sterk vekst i antallet ungdom fra samiske og kvenske miljøer som tar høyere utdanning. For mange av dem har studiene bidratt til økt selvinnsett og avklaring av egen etnisk identitet.

Det er en sentral oppgave for skolen å formidle kulturarven og å gi elevene innsikt i fortida både som fundament for å orientere seg i samtida og som grunnlag for framtidsplaner og visjoner. I et slikt perspektiv er det ei utfordring å formidle det etniske og kulturelle mangfoldet som preger store deler av landsdelen.

Dersom skolen lykkes i å få fram økt innsikt i og forståelse for hvordan også samisk og kvensk kultur, språk og tradisjon faktisk har satt sitt preg på, og derfor i høyeste grad er en del av, vår kulturarv, så vil mye være oppnådd.

Referanser

- Bakke, K. (1952): *Norske Skulefolk*. Bind 1 og 2. Stavanger. Dreyers Forlag.
- Barlindhaug, K. J. (1926): *Tromsø offentlige lærerskole i 100 år*. Tromsø.
- Berggrav, E. (1937): *Spennings land*. Oslo. Aschehoug.
- Bjørklund, I. (1981): *Ottar* nr. 129.
- Bjørklund, I. (1985): *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Tromsø – Oslo – Bergen – Stavanger. Universitetsforlaget AS.
- Brekke, M. (red.) (1999): *Lærerutdanninga i Tromsø. Seminarium, lærerskole, høyskole*. Høgskolen i Tromsø, avd. for lærerutdanning.
- Brekke, M. (2000): *Lærerutdanning i Nord. Et historisk kasus gjennom tre tidsperioder*. Doktorsavhandling, Luleå Tekniska Universitet.
- Brox, A. (red.) (1923): *Mållaget Heimbug 1898–1923*. Festskrift.
- Bull, T. (1994): ”Nordnorsk språkvariasjon.” I Drivenes, Hauan, og Wold, (red.): *Nordnorske kulturhistori*. Bind 2. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag.
- Bull, T. og Gaski, H. (1994): ”Fornorskingspolitikk og språkundertrykking.” I Drivenes, Hauan og Wold (red.): *Nordnorske kulturhistorie*. Bind 2. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag.
- Dahl, H. (1957): *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814–1905*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Dahl, H. (1976): *Tromsø Offentlige Lærerskole i 150 år*. Tromsø.
- Dahl, T. E. (1970): *Samene i dag – og i morgen*. Oslo. Gyldendal.
- Den parlamentariske skolekommissjon: Del II: *Utkast til lov om Folkeskolen på landet*. Oslo 1926.
- Drivenes, E. A. (1994): ”Det religiøse oppbrudd 1840–1900.” I Drivenes, Hauan og Wold (red.): *Nordnorske kulturhistorie*. Bind 1. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag.
- Duun, O. (1950): *Juvikfolke*. Oslo. Olaf Norlis Forlag/ Johan Grundt Tanums Forlag.
- Edwardsen, E. (1989): *Den gjenstridige allmue*. Oslo. Solum.

- Eidem, T. (1923): "Frå målstriden". I Brox, A. (red.) (1923): *Mållaget Heimbug 1898–1923*. Tromsø. Festskrift.
- Eidheim, H. (1971): *Aspects of the lappish majority situation*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Engstad, R. (1989): *Den første skolestriken i Storfjord. Gløtt i skolehistoria til Troms*. Skoledirektøren i Troms.
- Erke, R. og Høgmo, A. (red.) (1986): *Identitet og livsutfoldelse*. Tromsø – Oslo – Bergen – Stavanger. Universitetsforlaget AS.
- Eriksen, H. K. (1981): *Årbok for Senja*. Stonglandseidet. Nordkalottforlaget.
- Eriksen, K. E. og Niemi, E. (1981): *Den finske fare*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Eriksen, K. E. og Niemi, E. (1982): "Kirka og minoritetspolitikken i nord – lojalitet overfor Gud eller Keiser?" I *Heimen* 1982, XIX, s. 17–21.
- Espeland, A. (1934): *Norske skulefolk*. Stavanger. Dreyers Forlag.
- Evjen, B. (2004): Samisk skolehistorie – med eksempler fra Salten og Tysfjord. Fra *Årbok for norsk utdanningshistorie 2004*. Notodden. Telemarksforskning.
- Fokstad, P. (1917): "Hvordan fornorskningen grep inn i mitt liv". I Hidle og Otterbech (red.) (1917): *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania. Forlaget Lutherstiftelens Boghandel.
- Gjessing, G. (1973): *Norge i sameland*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag.
- Gustavsen, J. (1977): "Per Fokstad: en foregangsmann blant samene". I *Nordkalotten* nr. 12, 1977.
- Halvorsen, A. (1911): *Billeder av livet i Finmarken i fortid og nutid*. Kristiania og København. Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag.
- Hansen, B. M. (2003): "Fornorskningaspektet uttrykt gjennom arkitekturen." I *100 år med statlig internatdrift i Finnmark*. Sametinget.
- Hansen, E. (1957): *Nordreisa bygdebok*. Nordreisa kommune.
- Hansen, L. I. (1994): "Samene i forrige århundres folketellinger". I Aarseth, Jernsletten, Reymert og Storm (red.): *Festskrift til Ørnulv Vorren*. Tromsø Museums skrifter XXV.
- Hauglid, A. O. (1991): *Balsfjordens og Malangens historie 1830–1920*. Bind 2. Balsfjord kommune.

- Heggelund, A. E. (1995): *Nordreisa videregående skole. 20 år i Nord-Troms*. Nordreisa.
- Helland, A. E. (1906): *Topografisk-statistisk beskrivelse over Finnmarkens amt I-II*. Norges land og folk. Kristiania.
- Henriksen, S. (1974): ”Per Fokstad til minne”. I *Samenes venn* 49, 1974:3.
- Hidle, J. og Otterbech, J. (1917): *Fornorskningen i Finnmarken*. Kristiania. Forlaget Luherstiftelsens Boghandel.
- Hoem, A. (1976): *Makt og kunnskap*. Oslo – Bergen – Tromsø. Universitetsforlaget.
- Hoem, A. og Tjeldvold, A. (1980): *Etnopolitikk som skolepolitikk*. Universitetsforlaget.
- Hovland, A. (1996): *Moderne urfolk. Samisk ungdom i bevegelse*. Cappelen akademisk forlag.
- Hveding, J. (1919): *Solhov – fylkesskolen i Lyngen i 7 år*. Lyngen.
- Hveding J. (1944): *Dagblenk. Eit kulturbilete. Folkehøgskulen i Troms vert til*. Svorkmo prenteverk.
- Hætta, N. J. (2000): ”Framveksten av samiske media.” I Ottar nr 4, 2000. *En nasjon blir til*. Tromsø museum.
- Hætta, O. M.: ”Per Fokstad. Portrett av en visjonær samisk pioner”. I: Solbakk, J. T. (red.) og Solbakk, Aa. (medred.) (1999): – *selve livet kalder os til kamp, og vi kommer – vi kommer straks*.
- Høgmo, A. (1986): ”Det tredje alternativ. Barns læring av identitetsforvaltning i samisk-norske samfunn preget av identitetskifte.” *Tidsskrift for samfunnsforskning*, bd. 27 s. 395–416.
- Høgmo, A. og Pedersen, P. (2004): *Kamp, krise og forsoning. Evaluering av samepolitiske tiltak i Kåjord*. Tromsø. Norut Samfunn.
- Jensen, E. Bråstad: (1991): *Fra fornorskningsspolitikk mot kulturelt mangfold*. Stongelandseidet. Nordkalottforlaget.
- Jensen, E. Bråstad: (1973): *Tromsø amtsskole i Lyngen eller Solhov ungdomsskole i tiden fra 1912 til 1940. En undersøkelse av skolens forhold til og betydning for det distrikt den virket i – Nord- Troms*. Hovedoppgave i pedagogikk ved Universitetet i Oslo.
- Jenssen, F. A. (1981): *Saltbingen*. Oslo. Aschehoug.

Jernsletten, R. (1986): *Samebevegelsen i Norge*. Hovedoppgave i historie. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.

Karstensen, P. (1988): *Ranas skolehistorie*. Rana museums- og historielag.

Larsen, A. (1917): ”Fornorskningen i de nuværende skoler i Finmarken”. I Hidle og Otterbech (red.) (1917): *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania. Forlaget Lutherstiftelsens Boghandel.

Lie, J. (1872): *Fortellinger og skildringer fra Norge*. København.

Lindkjølen, H. A. (1982): *J. A. Friis og samene*. Trondheim. Forlaget Sami Varas.

Lye, J. (1996): ”Samemisjonen 1888–1925 i et organisasjonshistorisk perspektiv” I Finstad, Hansen., Minde, Niemi, Tjelmeland (red.) (1996): *Stat, religion, etnisitet*. Senter for samiske studiers skriftserie nr. 4.

Markusson, A. (1938): *Hyrdene som for vill*. Oslo. Aschehoug Forlag.

Mellem, R. (red.) (2003): *Innsyn i kvensk språk og kultur*. Seminarrapport utgitt av Norske Kveners Forbund.

Meløy, L. Lind (1980): *Internatliv i Finnmark*. Det Norske Samlaget.

Meløy, L. Lind (1982): *Finnmark Lærerlag gjennom 80 år*. Finnmark Lærerlag.

Minde, H. (2003): ”Assimilation of the samis”. I *Acta Borealia* 20 (2003) nr. 2.

Moe, C. (1970): *Nordnorske Digte i utvalg*. Hammerfest. Hagen bokhandels forlag.

NOU 1985:14 (1985): *Samisk kultur og utdanning*. Oslo. Universitetsforlaget.

Niemi, E. (1977): *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885*. Vadsø kommune.

Niemi, E. (1994): ”Nils Paul Xavier – samisk lærer og frontierprest i Amerika.” I Arseth, Jernsletten, Reymert og Storm (red): *Festskrift til Ørnulv Vorren*. Tromsø museums skrifter XXV.

Niemi, E. (2003): ”Statsinternatene i Finnmark: Fornorskningshistorisk perspektiv og historisk bakgrunn.” I *100 år med statlig internatdrift i Finnmark*. Sametinget.

Nielssen, A. R. (1994): *Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune*. Bind V av Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie 1700– 1870.

Nielsen, J. P. (1995): *Altas historie*. Bind 2. Alta kommune.

- Nielsen, R. (1986): *Folk uten fortid*. Oslo. Gyldendal.
- Nielsen, R. (2002): *Gryr av dag. Troms Arbeiderparti i 100 år*. Tromsø.
- Nielsen, S. (1926): "Fra mindernes taakekyst". I Barlindhaug, K. J. (1926): *Tromsø offentlige lærerskole i 100 år*. Tromsø.
- Normann, R. (1905): *Krabvaag*. Kristiania. H. Aschehoug & Co.
- Olstad, K. (2003): "Kirken og fornorskningspolitikken overfor kvenene i mellomkrigstida." I Mellem, R. (red. 2003): *Innsyn i kvenske historie, språk og kultur*. Tromsø. Norske Kveners Forbund.
- Otterbech, J. (1920): *Kulturverdier hos Norges finner*. Kristiania. H. Aschehoug & co.
- Ratche, A. (1936): *Finsk fare for Finnmark*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Reiersen, J. (1915): *Skolen i Finnmarken*. Vadsø.
- Reiersen, J. (1920): "Skolearbeidet i Finnmark". I Schøyen, C. (red.) (1920): *Nordlandet*. H. Aschehoug & Co. Kristiania.
- Rydningen, J. (1923): "Då mållaget "Heimhug" vart til". I Brox, A. (red.) (1923): *Mållaget Heimhug 1898–1923*. Festskrift.
- Schøyen, C. (1918): *Tre stammers møte*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag.
- Schøyen, C. (1920): *Nordlandet*. Kristiania. Aschehoug & Co.
- Slagstad, R. (1998): *De nasjonale strategene*. Oslo. Pax Forlag.
- Telhaug, A. O. (1994): *Utdanningspolitikken og enbetskolen*. Oslo. Didakta Norsk Forlag.
- Thomassen, B. (1920): "Embedsmenns stilling og embedsmenns krav". I Schøyen, C. (1920): *Nordlandet*. Kristiania. H. Aschehoug & Co.
- Thorvaldsen, E. L. (1990): "Om hvorfor man ikke blir biskop. Jens Otterbech og bispeutnevnelser i Tromsø stift i 1918". I *Heimen*. Lokalhistorisk tidsskrift, 4.90.
- Thorvaldsen, E. L. (2004): "Tromsø biskopen P. W. K. Bøckman og folkeskolens kristendomsundervisning og fornorskningspolitikk". I *Årbok for norske utdanningshistorie 2004*. Notodden. Telemarkforskning.
- Torp, E. (1994): *Fra markafinn til same. Etnopolitisk mobilisering i en læstadiansk kontekst*. Center for Arctic Cultural Research. Umeå University Report No. 30.

Tveit, K. (2004): ”Skolen I Nord-Noreg på 1700-talet”. I *Årbok for norsk utdanningshistorie 2004*. Notodden. Telemarksforskning.

Wikan, S. (1995): *Grensebygda Neiden*. Nordkalottforlaget. Sør-Varanger museums forlag.

Wiik, C. (1948): *Tromsøseminarister. Biografiske opplysninger om seminarister som er dimittert fra (Trondenes og) Tromsø seminar 1829–1879*. Oslo. Forlaget Land og kirke.

Zorgdrager, N. (1997): *De rettferdiges strid, Kautokeino 1852. Samisk motstand mot norsk kolonialisme*. Norsk folkemuseum. Oslo.

Aarseth, B. m. fl. (red.) (1994): *Festskrift til Ørnulv Vorren*. Tromsø museums skrifter XXV.

Aas, E. K. og Zapffe, P. W. (1942): *Vett og uvett*. Trondheim. Bruns bokhandel.

Aaseth, K. M. (1980): *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Nr. 3–4 s. 325– 335.

Annet:

Avisa ”Tromsø”

Avisa ”Nordlys”

Stikkord- og navnerregister

- Akre, K..... 64; 66; 82; 128
Altens lærerskole.....60; 73
Amundsen, C.....40
Amundsen, S.200
Andersen, A.40
anskuelsesundervisning54; 70; 74;
78; 217
assimilasjon.....149; 161; 195
Aulie, R.141
Backe (fylkesmann)49
Bakke, A. J.....132
Bang, A. C.....109
Bang, M. F.21
Banne, P. I.....40
Bartnæs, H.....93; 101; 128
Berg, O.....92
Bergersen, J. N.....93
Berggrav, E. 14; 170; 179; 218
Bergson, H.141
Blackstad, J.85
Bonakas, I. N.....40
Brygfjeld, C.....92; 94
Bråstad, A.....105
Bøckman, P. W. 70; 152; 160;
161; 163
Christophersen, C. A...65; 81; 123
Coucheron, P. J. B.....84
Dahl, H.7
Darre, H. J.42
Darwin.....47
Deinboll, P. V.....22; 36; 41
Dreier, M. N.....29
Egede-Nissen, A.....72; 87
Eidem, B.....15
Eilertsen, P.76
Engstad, R.176
Eriksen, A.103
Essendrop, C. P. P.....78
Figenschou, C.129
Finnefondet33; 54; 56; 64; 67; 71;
75; 109; 113; 216
Fokstad, P. P..137; 142; 144; 148;
180; 188
Forberg, F.93; 128
fornorskning 8; 12; 43; 45; 47; 49;
50; 51; 54; 55; 56; 58; 64; 65;
66; 78; 81; 86; 89; 92; 94; 95;
100; 101; 103; 108; 114; 118;
120; 130; 132; 135; 142; 152;
158; 162; 163; 171; 173; 174;
184; 190; 217
Fossheim internat.....88; 90; 93
Friis, J. A..32; 110; 152; 153; 154;
178; 222
friplassordning .56; 60; 61; 66; 67;
72
Fritzner, J.42
Gausdal, O. M.....103; 128
Gjølme (prost).....49
Grundtvig, N. F. S.....47; 139
Gundersen, N.36; 39
Gustavsen, T.174
Halvorsen, A.....175
Halvorsen, P.....80
Hannaas, T.142
Heimhug133
Hertzberg, N.65; 85
Hidle, J.....163
Hill, F. M.83
Hjelmtveit, N.87; 177
hjelpespråk.....66; 70; 71
Holm, P. P.....43

- Holmboe, H.31
- Holmboe, J.62; 124
- Holmgren, L.64; 82
- Holmgren, P. 128
- Horst, H. J. 72
- Hveding, J. 94
- Hvoslef, F. W. 57; 84; 108; 123
- Haaheim, J.90
- internatskole 87; 98; 145; 216
- Isachsen, L. 103
- Ivarson, K.94; 128; 164
- Jacobsen, B. J. 102
- Jaklin, I. 128
- James, W. 141
- Jensen, P. A. 79; 110
- Johnson, G. 141
- Juell, D. B. 31
- Kallan, D.96
- Karlsen, J. L. 121
- Kaurin, C.60; 62; 110
- Kautokeino-opprøret 165
- Keilhau, B.M. 12
- Kildal.38
- Kildal, S. N.36; 37; 38
- Killengreen, J. A. H. . 65; 81; 120;
124; 127; 216
- Kjerschow (biskop)38; 42
- Knagenhjelm (amtman).21
- Kolpus, H. M.27; 37; 39
- kristendomskunnskap117; 152;
159
- Kvandal, H. 55
- Lappobevegelsen50
- Larsen, A.102; 132; 217
- Lasson, A. J. 31
- Lauvsprett. 133
- Leigland, I.94; 95; 172
- Lilletun, J.210
- lærerinstruks.. 54; 66; 78; 81; 101;
117
- læstadianisme.....58; 80; 108; 139;
146; 158; 164; 165; 179; 199;
221
- Læstadius, L. L. 165
- Markusson, A. 165
- Meløy, L. L. 192
- Moe, C. 128; 129; 133
- Nannestad, L. 22
- nasjonalisme32; 46; 130; 134;
142; 169
- Nielsen, Y. 49
- Nissen, H. 84
- Nissen, K. 147
- Nordal Rolvsens lesebok222
- Nordisk Samisk Institutt 197
- Norsk Finnemisjon. 158
- Olsen, E. 168
- Olsen, I. 20
- Opdahl, C. 70
- Opstad, H. A. 192
- Oslo Saamid Særvi 191
- Otterbech, J. 152; 163
- Pedersen, B. 17
- Pedersen, N. 39
- Pedersen, Å. B. 211
- pomorhandel 183
- Predikantrådet 202
- Påskeresolusjonen. 193
- Qvigstad, J. K. .16; 28; 67; 68; 70;
71; 86
- Rasmussen, R. 191
- Ratche, A. 96; 130; 168
- Rønbeck, H. 193; 194
- Saba, I.66; 72; 132; 136; 180
- Sagai Muittalægje ... 102; 134; 135
- Samekomiteen av 1956. 192
- Sametinget 76; 197
- samisk folkehøgskole. 147
- Samisk høgskole 197
- samisk læreplan9; 147; 208

Samisk Utdanningsråd	196	Sundelin, O. E.....	102; 128
Savio, J.....	141	Thomassen, B. O.....	67
Schweigaard, A. M.....	31	Thomassen, J.....	39; 40
Schønheyder, J. C.	21	Tromsø lærerskole	67; 130; 217
Seminarium lapponicum	24	Tromsø seminar	32; 43; 54; 58;
Seminarium Lapponicum.....	21	61; 64; 69; 74; 112; 180	
Seminarium Scolasticum	20	Trondenes Seminar ..	7; 22; 24; 27;
Simonsen, M.	103; 129	41	
Sivertsen, H.	149; 194	Ungdomsspejlen.....	95
skolekommisjonen 55; 59; 75; 82;		Urheim, M.....	200
112; 144		Vig, H.	163
Skaar, J. N.	117; 152; 157	Vogt, H.	152; 173; 180; 219
småbarnskole.....	84; 85	von Westen, T.....	18; 19
Solhov 49; 94; 103; 128; 130; 172;		Vorren, A.	93
216		Wetlesen, J.....	39
sosialdarwinismen 46; 48; 50; 115;		Wexelsen, V. A. 86; 136; 162; 194	
154; 179		Wiig, A.	176
Stangnes, H. P.	93	Wiig, M.....	177
Steen, J.	48	Aandstad, H. J.....	163
Stockfleth, N. V. 7; 18; 25; 28; 31;		Aars, N. F. J.	29; 31; 159; 178
37		Årseth, N. B.	96
Strand internat.....	88; 93	Aas, K.	66; 86

EIVIND BRÅSTAD JENSEN

Skoleverket og de tre stammers møte

Hensynet til den samiske befolkning var viktigste drivkraft bak norske myndigheters tidligste satsing på opplysningsarbeid i det nordlige Norge. Skoleverket skulle få en sentral rolle i vårt lands politikk overfor den samiske og etter hvert også den kvenske befolkning. Behovet for lærere til samene var den direkte foranledning til at landets første offentlige lærerutdanningsinstitusjon etter 1814 ble etablert i nord så tidlig som i 1826, først på Trondenes og fra 1948 i Tromsø.

Et omstridt spørsmål var lenge om opplysnings- og misjonsarbeidet blant samene skulle skje på samisk eller norsk. Fra midten av 1800-tallet utmeislet myndighetene gradvis en minoritetspolitikk som hadde til erklært mål å fornorske samer og kvener. Hoveddelen av boka dreier seg om skoleverkets sentrale rolle i denne fornorskningspolitikken, en politikk som var toneangivende i en periode på ca. hundre år. Her drøftes motiver bak politikken og de mange tiltakene som ble iverksatt. Boka viser hvordan stigende fornorskningssiver avspeilte seg både i opptaksregler, friplassordning og i opplæringstilbudet i samisk og kvensk ved Tromsø Seminar. Det fant etter hvert sted ei stadig mer konsekvent prioritering av norske elever til Seminaret. Stigende skepsis til samisk og kvensk, i lærerutdanning, i lærebøker og som opplæringspråk, kulminerte med at bruk av disse språkene nærmest var forbudt ved inngangen til det 20. århundre.

I boka møter vi en del av de skolefolkene som sto i forreste rekke i dette fornorskingsarbeidet, som for eksempel skoledirektørene Killengreen og Thomassen og skolestyrerne Reiersen og Leigland. Vi blir også kjent med noen av de som opponerte mot denne kursen, som de samiske lærerne Isak Saba, Anders Larsen og Per Fokstad, teologer som biskopene Skaar og Bøckmann, pastor Otterbech og professor Friis. Læstadianismens rolle blir også drøftet.

Bokas siste del retter søkelyset mot et skoleverk på vei bort fra fornorskning og mot kulturell pluralisme, og her drøftes aktuelle utfordringer for skolen i møte med samiske, kvenske og flerkulturelle miljøer.

Eivind Bråstad Jensen (f.1946) er førsteamanuensis ved Høgskolen i Tromsø. Han er cand. polit. med pedagogikk hovedfag. Bråstad Jensen har arbeidet som lærer i grunnskolen og ved Tromsø lærerhøgskole, der han også var undervisningsleder og rektor. Han har dessuten vært informasjonssjef ved Universitetet i Tromsø og utdanningsdirektør i Troms.

Bråstad Jensen har publisert en rekke artikler i dagsaviser, fagtidsskrifter, årbøker og artikkelsamlinger og har skrevet bøkene *Fra fornorskningsspolitikk mot kulturelt mangfold* (1991) og *Vegen inn i utdanningsssamfunnet* (1999).

EUREKA FORLAG NR 7/2005
ISBN-13: 978-82-7389-080-1
ISBN-10: 82-7389-080-5
ISSN 1502-8933

